

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΗ
ΜΕΣΟΓΕΙΟ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ο παράγοντας του τουρισμού στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις –Μια
πλουραλιστική προσέγγιση»**

Φλίντρη Μαρία

A.M.: 433M2013023

Επιβλέπων Καθηγητής: Τσαρδανίδης Χαράλαμπος

Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

Μέλη Επιτροπής: Κεφαλά Παρασκευή, Επ. Καθηγήτρια Παν. Αιγαίου

Σακκάς Ιωάννης, Καθηγητής Παν. Αιγαίου

Ρόδος, Φεβρουάριος 2016

Ευχαριστίες

Σε αυτό το σημείο, επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους συνέβαλαν με την υποστήριξή τους στην εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Ειδικότερα, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Χαράλαμπο Τσαρδανίδη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, για την έμπνευση του θέματος, την καθοδήγηση, τη στήριξη και την καθοριστικής σημασίας βοήθειά του.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στο προσωπικό του Γραφείου Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Πρεσβείας της Ελλάδος στην Άγκυρα και ειδικότερα στην κα Λιακοπούλου, για το πρωτογενές υλικό που μου παρείχε.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την ηθική και υλική υποστήριξή της σε όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος και ιδιαίτερα στην εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας.

Στον Άγγελο και στον Νικόλα

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	2
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΛΛΑΔΑΣ- ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ. 13	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΑ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΔΙΜΕΡΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ –ΤΟΥΡΚΙΑΣ	27
3.1 Εξερχόμενος τουρκικός τουρισμός	30
3.2 Ελλάδα-Τουρκία: Ανταγωνίστριες χώρες στον τουρισμό.....	31
3.3 Διμερείς τουριστικές ροές	33
3.4 Τουρισμός Ελλήνων κατοίκων στην Τουρκία	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ : Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΚΑΙ Η ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ.....	63
4.1 Προϋποθέσεις επίτευξης πλουραλιστικών κοινοτήτων ασφάλειας.....	64
4.1.1 Η συμβατότητα των κύριων πολιτικών αξιών	64
4.1.2 Η ικανότητα των κυβερνήσεων και των πολιτικά σχετικών στρωμάτων των συμμετεχουσών χωρών να ανταποκριθούν στις ανάγκες του άλλου	67
4.1.3 Η αμοιβαία προβλεψιμότητα των σχετικών απόψεων του ενός στη πολιτική, οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά του άλλου	69
4.2 Διαδικασία της δημιουργίας μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία στον τομέα του τουρισμού	71
4.3 Συμβατότητα των κύριων πολιτικών αξιών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στο πεδίο του τουρισμού	72
4.4 Η ικανότητα των κυβερνήσεων και των πολιτικά σχετικών κοινωνικών στρωμάτων στην Ελλάδα και Τουρκία να ανταποκριθούν στις ανάγκες του άλλου στον τομέα του τουρισμού.....	78
4.5 Αμοιβαία προβλεψιμότητα των σχετικών απόψεων μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη συμπεριφορά του άλλου	81
Συμπεράσματα	86
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96

Εισαγωγή

Η διένεξη Ελλάδας-Τουρκίας αποτέλεσε μια σημαντική πηγή έντασης στην Ανατολική Μεσόγειο, αφού κατά τη διάρκεια των τελευταίων πέντε δεκαετιών, η πιθανότητα μιας μεγάλης σύγκρουσης μεταξύ των δύο κρατών υπέβασκε στο περιφερειακό ισοζύγιο ασφάλειας.¹ «Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις πέρασαν μέσα από διαφορετικές φάσεις οι οποίες εναλλάσσονταν μεταξύ περιόδων πολέμων, φιλίας, συμμαχίας και διαστημάτων «ειρηνικής συνύπαρξης» και «μη πολέμου».² Κατά τη δεκαετία του '90 έλαβαν χώρα μια σειρά από γεγονότα, με χαρακτηριστικότερο τη σοβαρότατη κρίση των Ιμίων τον Ιανουάριο του 1996 που έφερε την Ελλάδα και την Τουρκία πιο κοντά από ό,τι οποιαδήποτε άλλη φορά στην ένοπλη σύγκρουση.³

Για να ριχτεί νέο φως στο παλιό πρόβλημα της «εξάλειψης του πολέμου» σχεδιάστηκε στη δεκαετία του '50, μιας μεγάλης κλίμακας διεπιστημονική μελέτη, τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάστηκαν στο βιβλίο «Πολιτικές Κοινότητες στη Βορειο-Ατλαντική Περιοχή».⁴ Ο ακαδημαϊκός Karl Deutsch και επτά συνεργάτες του στην εκτεταμένη έρευνά τους μελέτησαν τους τρόπους με τους οποίους ο πόλεμος είχε εξαλειφθεί σε κάποιες γεωγραφικές περιοχές και ιστορικές περιόδους, μέσω του σχηματισμού των κοινοτήτων ασφάλειας.⁵ Ο Deutsch ορίζει την κοινότητα ασφάλειας ως μια ομάδα ανθρώπων η οποία έχει ολοκληρωθεί, έχει επιτύχει δηλαδή τέτοιο βαθμό σύγκλισης ώστε να υπάρχει η διαβεβαίωση μεταξύ των μελών της, ότι οι διαφορές τους μπορούν να επιλυθούν με κάθε άλλο μέσο⁶ εκτός από την

¹ Θεόδωρου Κουλουμπή και Κώστα Υφαντή, «Μεταβάλλοντας το Δίλημμα Ασφαλείας στο Αιγαίο. Ελληνικές Στρατηγικές Επιλογές και Δομικοί Περιορισμοί: Μια Ρεαλιστική Προσέγγιση», στο Παναγιώτη Τσάκωνα (επιμ.) *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μια Συνολική Προσέγγιση. Τόμος Β'*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, 2003), σελ. 100.

² Χαράλαμπος Τσαρδανίδης: Γιατί η Ελλάδα δεν μειονεκτεί έναντι της Τουρκίας <http://foreignaffairs.gr/articles/69273/xaralampos-tsardanidis/giati-i-ellada-den-meionektei-enanti-tis-toyrkias?page=show>

³ Αλέξης Ηρακλείδης, *Ασπονδοί Γείτονες. Ελλάδα – Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου* (Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2007), σελ. 166.

⁴ Adrian Hyde-Price, "Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda", (Paper presented at the fifth biennial conference for the European Communities Studies Association (ECSA), Seattle, USA, May 29 - June 1, 1997), p. 9.

⁵ Laurie Nathan, "Domestic Instability and Security Communities," *European Journal of International Relations*, Vol. 12 (2), 2006, p.275 και «ECPR-European», <http://ejt.sagepub.com/content/12/2/275>

⁶ Γιώργος Κουκουδάκης, *Κοινότητες Ασφάλειας στην Μεταδιπολική Εποχή: Η Μεταφορά της Ευρωπαϊκής Εμπειρίας στις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2011), σελ. 74.

προσφυγή σε συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας.⁷ Σύμφωνα με τον Deutsch υπάρχουν δύο είδη κοινοτήτων ασφάλειας: η αμαλγαματοποιημένη (amalgamated security community) που είναι το αποτέλεσμα της ενοποιητικής διαδικασίας δύο ή περισσότερων, προηγουμένως ανεξάρτητων μονάδων σε μια ενιαία, μεγαλύτερη μονάδα, με κάποιο είδος κοινής κυβέρνησης. Η πλουραλιστική (pluralistic security community), χαρακτηρίζεται κυρίως από το γεγονός ότι τα κράτη συνεργάζονται διατηρώντας τη νομική ανεξαρτησία τους.⁸

Το πιο σημαντικό συμπέρασμα του Deutsch και των συνεργατών του ήταν ότι «η πλουραλιστική κοινότητα ασφάλειας είναι μια περισσότερο υποσχόμενη προσέγγιση για την εξάλειψη του πολέμου⁹ και πιο εύκολο να επιτευχθεί και να διατηρηθεί σε σχέση με την αμαλγαματοποιημένη (amalgamated),¹⁰ ενώ η διαμόρφωσή της φαίνεται να απαιτεί μόνο τρεις μεγάλες προϋποθέσεις, που θα αναλυθούν και θα διερευνηθούν εκτενέστερα παρακάτω στο Τέταρτο Κεφάλαιο.¹¹

Για τον Deutsch, που αποτέλεσε μια ηγετική μορφή στη μελέτη των υπερεθνικών σχέσεων κατά τη δεκαετία του 1950, η ολοκλήρωση των πολιτικών μονάδων εξαρτάται καθοριστικά από τη ροή των επικοινωνιών μέσα στις μονάδες όπως και μεταξύ της μονάδας και του εξωτερικού κόσμου. Οι χώρες είναι ομάδες πληθυσμών, που ενώνονται με δίκτυα επικοινωνιακών ροών και μεταφορικών συστημάτων και οι λαοί είναι ομάδες ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους με την ικανότητα να επικοινωνούν σε πολλά πεδία κι έχουν συμπληρωματικές συνήθειες επικοινωνίας.¹²

⁷ Robert Jackson και George Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση* (Αθήνα: Gutenberg, 2006), σελ.170.

⁸ *International Political Communities; an anthology*, author unknown, (New York: Published by Anchor Books, 1966), 2, reprinted from Karl W. Deutsch *et al.*, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957).

⁹ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998, third edition), p.128.

¹⁰ Adrian Hyde-Price, “ Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda” *op.cit.*, p. 12.

¹¹ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1968, second ed., 1978), p. 244.

¹² James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992), p. 164.

Στη παρούσα εργασία θα γίνει μια προσπάθεια σύνδεσης του τουρισμού ως μορφής επικοινωνίας με το πρότυπο ενοποιητικής διαδικασίας του Deutsch προκειμένου να διερευνηθεί κατά πόσον είναι δυνατή η επίτευξη μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας, που τα μέλη της θα απορρίπτουν τον πόλεμο ως μέσο για τη διευθέτηση των διαφορών τους, με αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται έτσι η εδραίωση της ασφάλειας και της σταθερότητας στην περιοχή.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τα εξής μέρη :

- Στην εισαγωγή γίνεται παρουσίαση του αντικειμένου της διπλωματικής εργασίας, της δομής της και της υπόθεσης εργασίας.
- Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αφορά στο θεωρητικό υπόβαθρο, με την οριοθέτηση των όρων που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα μελέτη. Ειδικότερα αναπτύσσεται η θεωρία ολοκλήρωσης των πολιτικών κοινοτήτων του Deutsch, όπως παρουσιάστηκε στη εργασία του σχετικά με τις συνθήκες της πολιτικής κοινότητας της Βορειοατλαντικής περιοχής, στην οποία ο Deutsch επιδιώκει να δημιουργήσει ένα πρότυπο που να εξηγεί τη διαδικασία με την οποία πολιτικές κοινότητες γίνονται ολοκληρωμένες.
- Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται η προσέγγιση Ελλάδας – Τουρκίας και το θεσμικό πλαίσιο της συνεργασίας στον τομέα του τουρισμού, μετά την πιο σημαντική αλλαγή που έλαβε χώρα στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με την Τουρκία που ήταν η απόφαση να άρει το βέτο της και να χορηγηθεί καθεστώς υποψήφιου προς ένταξη κράτους στην Τουρκία, στη Σύνοδο Κορυφής της ΕΕ στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999¹³ καθώς και η πρόοδος που έχει σημειωθεί μέχρι σήμερα στη συνεργασία των δύο κρατών στον τομέα του τουρισμού.
- Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά τα ποσοτικά δεδομένα των διμερών τουριστικών ροών, που αναζητήθηκαν στην Ελληνική Στατιστική Αρχή και το Γραφείο ΟΕΥ της Πρεσβείας της Ελλάδος στην Άγκυρα και αφορούν το πρωτογενές υλικό της παρούσας εργασίας. Ειδικότερα αποτυπώνεται ο αριθμός αφίξεων των Τούρκων τουριστών και οι διανυκτερεύσεις που πραγματοποιούν καθώς και ο αριθμός αφίξεων τουριστών από τη γειτονική χώρα στα συνοριακά

¹³ Panayotis Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy* (New York: Palgrave/Macmillan, 2009), p. 1.

σημεία νησιών του Αιγαίου που αποτελούν πύλες εισόδου. Αποτυπώνεται επίσης ο αριθμός ταξιδιών των ημεδαπών (Ελλήνων) στην Τουρκία και ο αριθμός των διανυκτερεύσεων που πραγματοποιούν στη χώρα.

- Στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η ποιοτική ανάλυση και η αξιολόγηση των τουριστικών στοιχείων καθώς και η σύνδεσή τους με τις τρεις μεγάλες προϋποθέσεις που απαιτούν για την ύπαρξή τους οι πλουραλιστικές κοινότητες ασφάλειας.
- Στα συμπεράσματα περιλαμβάνεται σύνθεση και συζήτηση των κυρίων ευρημάτων της εργασίας τοποθετημένων στο ευρύτερο επιστημονικό πεδίο των θεωριών Διεθνούς Ολοκλήρωσης και των Κοινοτήτων Ασφάλειας. Επίσης, διατυπώνονται προτάσεις πολιτικής και προτάσεις για περαιτέρω επέκταση της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ : ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΡΟΤΥΠΟ

Ο κοινωνιολογικός φιλελευθερισμός, είναι ένα παρακλάδι της νεοφιλελεύθερης σκέψης που ασχολείται ιδιαίτερα με τον αντίκτυπο των αυξανόμενων διασυνοριακών δραστηριοτήτων (εμπορικές συναλλαγές, επικοινωνίες, πολιτιστικές ανταλλαγές).¹⁴ Οι φιλελεύθεροι κοινωνιολόγοι θεωρούν ότι οι Διεθνείς Σχέσεις δεν αφορούν απλά τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη, αλλά αφορούν και τις υπερεθνικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, ομάδων και οργανισμών από διαφορετικές χώρες. Η φιλελεύθερη αυτή προσέγγιση των διεθνών σχέσεων είναι επίσης γνωστή με τον όρο «πλουραλισμός» λόγω αυτής της έμφασής της, όχι μόνο στο κράτος αλλά και στην κοινωνία, καθώς και σε διάφορους άλλους παράγοντες της διεθνούς πολιτικής πέρα από τις εθνικές κυβερνήσεις.¹⁵ Δίνει, επίσης, την προσοχή της και στους παράγοντες που συμβάλλουν στον σχηματισμό λήψης αποφάσεων της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Εστιάζοντας στις υπερεθνικές σχέσεις, οι φιλελεύθεροι κοινωνιολόγοι επιστρέφουν σε ένα κλασικό αξίωμα της φιλελεύθερης παράδοσης, την άποψη πως οι ανθρώπινες σχέσεις διακρίνονται από

¹⁴ Robert Jackson, George Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση, op.cit.*, p. 84.

¹⁵ *Ibid.*, p.169.

ισχυρότερες τάσεις συνεργασίας και προώθησης της ειρήνης απ' ό,τι οι διακρατικές σχέσεις.¹⁶

Η ενότητα παρουσιάζει ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την ανάλυση της έννοιας της «κοινότητας ασφάλειας», που αναπτύχθηκε αρχικά από τον Karl Deutsch και την επιστημονική ομάδα του το 1957.¹⁷ Ο Karl W. Deutsch επέφερε ριζική αλλαγή στη μελέτη των διεθνών σχέσεων εισάγοντας επιστημονικές και ποσοτικές μεθόδους. Με τους συνεργάτες του μελέτησαν τους πιθανούς τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι κάποια μέρα θα μπορούσαν να εξαλείψουν τον πόλεμο. Το αποτέλεσμα αυτής της μελέτης ήταν το βιβλίο *Η Πολιτική Κοινότητα και η Βορειοατλαντική Ζώνη* (1957),¹⁸ στην οποία βρίσκεται και η πιο ουσιαστική συνεισφορά του Deutsch στη θεωρία της ολοκλήρωσης.¹⁹

Το κεντρικό τους ενδιαφέρον ήταν οι πολιτικές κοινότητες που τις όρισαν ως «κοινωνικές ομάδες με μια διαδικασία πολιτικής επικοινωνίας, ένα μηχανισμό για την επιβολή και μερικές δημοφιλείς συνήθειες της συμμόρφωσης». Μια πολιτική κοινότητα δεν είναι κατ'ανάγκη ικανή να αποτρέψει τον πόλεμο εντός της περιοχής που καλύπτει. Ορισμένες πολιτικές κοινότητες, ωστόσο, έχουν εξαλείψει τον πόλεμο και τη πιθανότητα του πολέμου εντός των ορίων τους. Είναι αυτές που απαιτούν εντατική μελέτη.²⁰

Μια κοινότητα ασφάλειας είναι μια ομάδα ανθρώπων η οποία έχει ολοκληρωθεί/ενοποιηθεί. Ο Deutsch αναφέρει την πολιτική ολοκλήρωση ως διαδικασία που μπορεί να οδηγήσει σε μια κατάσταση, όπου μια ομάδα ανθρώπων έχει επιτύχει μέσα σε μια ορισμένη επικράτεια μια «αίσθησης της κοινότητας» και έχει θεμελιώσει θεσμούς και πρακτικές αρκετά ισχυρές και αρκετά πολυπληθείς που να παρέχουν για ένα «μακρό» χρόνο, αξιόπιστες προσδοκίες «ειρηνικής αλλαγής»

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Adrian Hyde-Price, “ Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda” *op.cit.*

¹⁸ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 121.

¹⁹ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων*, *Μια συνολική αποτίμηση*, *op.cit.*, σελ. 164.

²⁰ *International Political Communities; an anthology*, author unknown, (New York: Published by Anchor Books, 1966), 1, reprinted from Karl W. Deutsch *et al.*, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957).

μεταξύ του πληθυσμού της.²¹ Με την αίσθηση της κοινότητας ο Deutsch εννοεί τη πίστη εκ μέρους των ατόμων μια ομάδας, που έχουν έρθει σε συμφωνία τουλάχιστον σε αυτό το σημείο: ότι τα κοινά κοινωνικά προβλήματα πρέπει και μπορούν να επιλυθούν με τις διαδικασίες της «ειρηνικής αλλαγής».²² Με την ειρηνική αλλαγή εννοεί την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, συνήθως με θεσμοθετημένες διαδικασίες, χωρίς την προσφυγή σε συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας και στη χρήση βίας.²³

Μια κοινότητα ασφάλειας, συνεπώς, είναι μια κοινότητα στην οποία υπάρχει πραγματική διαβεβαίωση μεταξύ των μελών της ότι θα διευθετούν τις διαφορές τους με κάθε άλλο μέσο εκτός από τη χρήση βίας.²⁴

Με τον όρο «ενοποίηση» εννοείται μια ιδιαίτερα έντονη μορφή στενής διεθνούς συνεργασίας.²⁵ Οι θεωρητικοί των διεθνών σχέσεων έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο ολοκλήρωση για να υποδηλώσουν είτε μια διαδικασία που οδηγεί προς την πολιτική ενοποίηση ανεξάρτητων κρατών είτε το ίδιο το τελικό προϊόν της πολιτικής ενοποίησης των κρατών αυτών.²⁶

Η ολοκλήρωση, σύμφωνα με τον Deutsch, που είναι μια διαδικασία πρωταρχικής σημασίας για τους λειτουργιστές²⁷, συντονίζει τις λειτουργίες που αποβλέπουν στην προσαρμογή του συστήματος στις υπάρχουσες ανάγκες. Ο όρος, που συχνά συναντιέται με την έννοια της «ενοποίησης» ή της «ενσωμάτωσης», χρησιμοποιείται κατ' αρχήν για να δηλώσει τον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλονται οι σχέσεις των ατόμων στο εσωτερικό της ομάδος όταν παρεμβάλλεται η ένταξη νέων

²¹ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση*, *op.cit.*, σελ. 162.

²² Brent F. Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union - Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 123.

²³ *Ibid.*, p. 123.

²⁴ Γιώργος Ε. Κουκουδάκης, *Κοινότητες Ασφάλειας στην Μεταδιπολική Εποχή: Η Μεταφορά της Ευρωπαϊκής Εμπειρίας στις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις* *op.cit.*, σελ. 74.

²⁵ Robert Jackson, George Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση*, *op.cit.*, p. 84.

²⁶ Θεόδωρος Κουλουμπής, *Διεθνείς σχέσεις. Ισχύς και Δικαιοσύνη* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2008), σελ. 418.

²⁷ Στο λειτουργισμό στη μελέτη του ο Deutsch, συμπεριλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις μερικής συγχώνευσης, όπου κάποιες κυβερνητικές λειτουργίες ανατέθηκαν από τις συμμετέχουσες μονάδες σε ένα χαμηλό ή υψηλό επίπεδο λήψης αποφάσεων. Αν μια συγκεκριμένη λειτουργία ενός λόγου χάρη θεσμού είναι τόσο σημαντική ώστε ο επωφελής συνεταιρισμός του με μια άλλη κυβέρνηση, θα έχει το αποτέλεσμα της συνολικής συγχώνευσης μάλλον παρά της μερικής, εξαρτάται από τη σπουδαιότητα της συγκεκριμένης λειτουργίας στην εσωτερική πολιτική των μονάδων που μετέχουν.

μελών σ' αυτή. Για τον Talcott Parsons, η «ολοκλήρωση» συνίσταται στον έλεγχο των επιμέρους δραστηριοτήτων των μελών, έτσι ώστε να αποφεύγονται όχι μόνο οι συγκρούσεις, αλλά και οι τυχόν ασυντόνιστες ενέργειες που θα δημιουργήσουν αναστολές και οπισθοδρομήσεις στη λειτουργία της πολιτικής μηχανής.²⁸

Συνεπώς, ο Karl Deutsch χρησιμοποιεί τόσο τις επικοινωνίες όσο και τη θεωρία των συστημάτων στηριζόμενος στα κείμενα του μαθηματικού Norbert Wiener για την κυβερνητική και στην εργασία του Talcott Parsons για τα γενικά συστήματα.²⁹

Από το έργο του Parsons στη κοινωνιολογία ο Deutsch προσαρμόζει το σύστημα δράσης³⁰ στη μελέτη του πολιτικού συστήματος. Παρά το γεγονός ότι ο Deutsch έχει βασιστεί πάνω σε μεγάλο μέρος της εργασίας του Parsons για τα κοινωνικά συστήματα,³¹ έχει κάνει πιο εκτεταμένη χρήση του πιο σημαντικού τμήματος του συστήματος του Parsons's,³² δηλαδή τις τέσσερις λειτουργικές προϋποθέσεις του για κοινωνική ισορροπία και τελικά για τη διατήρηση του ίδιου του κοινωνικού συστήματος. Οι τέσσερις προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται είναι: (1) η διατήρηση (maintenance) του προτύπου- η ικανότητα του συστήματος να διασφαλίζει την αναπαραγωγή των δικών του βασικών προτύπων, αξιών και κανόνων, (2) η προσαρμογή (adaptation) στο περιβάλλον και στις αλλαγές του περιβάλλοντος, (3) η επίτευξη σκοπού (goal attainment) – η ικανότητα του συστήματος να επιτυγχάνει όποιους στόχους θέτει το ίδιο στον εαυτό του- και (4) η

²⁸ Γεώργιος Βέλτσος, *Κοινωνιολογία των θεσμών*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1990) .

²⁹ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση*, *op.cit.*, p. 164.

³⁰ Ο Parsons ανέπτυξε ένα «σύστημα δράσης» για να χρησιμοποιηθεί ως ένα αναλυτικό εργαλείο στη κοινωνιολογία. Ο ίδιος υποθέτει ένα δρώντα προσανατολισμένο προς την επίτευξη των αναμενόμενων στόχων μέσω μιας κανονιστικά ρυθμιζόμενης δαπάνης ενέργειας. Δεδομένου ότι οι σχέσεις ανάμεσα στο δρώντα και την κατάσταση του έχουν επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα, όλη η δράση λαμβάνει χώρα σε συστήματα.

³¹ Ο Parsons ορίζει το κοινωνικό σύστημα ως «ένα σύστημα αλληλεπίδρασης πολλαπλών παραγόντων, στο οποίο η δράση καθορίζεται από κανόνες που είναι συμπλεγμένα συμπληρωματικών προσδοκιών που αναφέρονται σε ρόλους και κυρώσεις. Ως *σύστημα*, έχει καθορισμένη οργάνωση και καθορισμένα πρότυπα δομικής μεταβολής. Έχει επιπλέον, μια ποικιλία από μηχανισμούς προσαρμογής στις αλλαγές του εξωτερικού περιβάλλοντος. Οι μηχανισμοί αυτοί λειτουργούν για να δημιουργήσουν μία από τις σημαντικές ιδιότητες ενός συστήματος, δηλαδή, μια τάση να διατηρούν τα όρια». Talcott Parsons και Edward A. Shils, (eds), *Toward a General Theory of Action* (New York: Harper and Row [Torchbooks], 1962), pp. 195-196.

³² Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Karl Deutsch and the Study of Political Science*, (Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University), pp. 91, http://www.mmisi.org/pr/02_01/pfaltzgraff.pdf

ολοκλήρωση (integration) των διαφορετικών λειτουργιών και υποσυστημάτων σε ένα συνεκτικό, συντονισμένο όλον.³³

Ο όρος «ολοκλήρωση» για τον Karl Deutsch και τους συνεργάτες του δεν σημαίνει απαραίτητα μόνο την αμαλγαμάτωση-ένωση (amalgamation) των λαών ή των κυβερνητικών μονάδων σε μία ενιαία μονάδα. Έχουν δε διαιρέσει τις κοινότητες ασφάλειας σε δύο πρότυπα: τις «αμαλγαματοποιημένες» (amalgamated) και τις «πλουραλιστικές» (pluralistic).³⁴

- Με την αμαλγαμάτωση (amalgamation) ο Deutsch εννοεί την επίσημη ένωση δύο ή περισσότερων προηγουμένως ανεξάρτητων μονάδων σε μια ενιαία μεγαλύτερη μονάδα, με κάποιο είδος κοινής κυβέρνησης. Αυτή η κοινή κυβέρνηση μπορεί να είναι ενιαία ή ομοσπονδιακή. Οι Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα είναι ένα παράδειγμα αμαλγαματοποιημένης κοινότητας ασφάλειας. Έγινε μια ενιαία κυβερνητική μονάδα με την επίσημη ένωση μερικών πρώην ανεξάρτητων μονάδων. Έχει δε ένα κέντρο λήψης αποφάσεων.
- Στη πλουραλιστική κοινότητα ασφάλειας, από την άλλη, οι χωριστές κυβερνήσεις διατηρούν τη νομική ανεξαρτησία τους. Η συνολική περιοχή των Ηνωμένων Πολιτειών και του Καναδά είναι ένα παράδειγμα του πλουραλιστικού προτύπου. Είναι δύο χωριστές κυβερνητικές μονάδες που σχηματίζουν μια κοινότητα ασφάλειας χωρίς να είναι ενωμένες. Έχει δε δύο ανεξάρτητα κέντρα λήψης αποφάσεων. Όπου η αμαλγαμάτωση (amalgamation) συμβαίνει χωρίς την ολοκλήρωση, φυσικά η κοινότητα ασφάλειας δεν υπάρχει.³⁵

Δεδομένου ότι η μελέτη του Deutsch ασχολείται με το πρόβλημα της διασφάλισης της ειρήνης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι κάθε πολιτική κοινότητα, είτε είναι αμαλγαματοποιημένη είτε πλουραλιστική, τελικά ήταν επιτυχής αν

³³ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση*, *op.cit.*, p. 196.

³⁴ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 124.

³⁵ Adrian Hyde-Price, “Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda” (paper presented at the fifth biennial conference for the European Communities Studies Association, *op.cit.*, pp. 10-11.

δημιουργήθηκε μια κοινότητα ασφάλειας -δηλαδή, αν επιτεύχθηκε η ολοκλήρωση - και ότι ήταν ανεπιτυχής αν τελείωσε τελικά με την απόσχιση ή τον εμφύλιο πόλεμο.³⁶

Ίσως θα πρέπει να επισημανθεί ότι και τα δύο πρότυπα ολοκλήρωσης απαιτούν, σε διεθνές επίπεδο, κάποιο είδος οργάνωσης, ακόμη και αν αυτό μπορεί να είναι πολύ χαλαρό. Για τον Deutsch η ολοκλήρωση είναι ζήτημα πραγματικότητας, και όχι χρόνου.³⁷ Αν οι άνθρωποι στις δύο πλευρές δεν φοβούνται τον πόλεμο και δεν προετοιμάζονται για αυτόν, λίγη σημασία έχει πόσο καιρό τους πήρε να φτάσουν σε αυτό το στάδιο. Αλλά από τη στιγμή που η ολοκλήρωση επιτευχθεί, το χρονικό διάστημα κατά το οποίο εξακολουθεί μπορεί να συμβάλει στην εδραίωση της.³⁸

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η ολοκλήρωση και η συγχώνευση επικαλύπτονται, αλλά όχι εντελώς. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να υπάρχει αμαλαμάτωση χωρίς την ολοκλήρωση και ότι μπορεί να υπάρξει ολοκλήρωση χωρίς την αμαλαμάτωση.³⁹

Οι πιθανές σχέσεις μεταξύ των αμαλαματοποιημένων (amalgamated) κοινοτήτων και των κοινοτήτων ασφάλειας φαίνεται στο σχήμα που ακολουθεί:⁴⁰

³⁶ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op. cit.*, p. 124.

³⁷ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση*, *op. cit.*, 162.

³⁸ *International Political Communities; an anthology*, author unknown, (New York: Published by Anchor Books, 1966), 3, reprinted from Karl W. Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area*, *op.cit.*

³⁹ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 125.

⁴⁰ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 242.

Σχήμα 1: Πολιτική αμαλγαμάτωση, πλουραλισμός και ασφάλεια: τα πιθανά πρότυπα της πολιτικής κοινότητας

	ΜΗ-ΑΜΑΛΓΑΜΑΤΩΣΗ	ΑΜΑΛΓΑΜΑΤΩΣΗ
ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ	Πλουραλιστική Κοινότητα Ασφάλειας Παράδειγμα (Νορβηγία- Σουηδία 1957)	Αμαλγαματοποιημένη Κοινότητα Ασφάλειας Παράδειγμα (Η.Π.Α. 1957)
	ΟΡΙΑ (ΚΑΤΩΦΛΙ)	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ
ΜΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ	Μη Αμαλγαματοποιημένη Μη Κοινότητα Ασφάλειας Παράδειγμα (Η.Π.Α.-Ε.Σ.Σ.Δ. 1957)	Αμαλγαματοποιημένη αλλά μη Κοινότητα Ασφάλειας Παράδειγμα (Αυτοκρατορία Αψβούργων 1914, Πακιστάν 1971)
		ΟΡΙΑ

Πηγή: Deutsch et al. (1957)

Σημείωση: Και οι τέσσερις περιπτώσεις ενέχουν υψηλό βαθμό αμοιβαίας σχετικότητας και ως εκ τούτου, σε κάποιο βαθμό πολιτική ενότητα. Σε κάθε περίπτωση, οι χώρες, οι λαοί, και οι κυβερνήσεις πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τη συμπεριφορά του άλλου στη λήψη των δικών τους πολιτικών αποφάσεων.⁴¹

Οι κύριοι στόχοι της ολοκλήρωσης μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις κατηγορίες: (1) η διατήρηση της ειρήνης, (2) η επίτευξη μεγαλύτερων δυνατοτήτων πολλαπλών σκοπών, (3) η εκπλήρωση κάποιου ειδικού έργου και (4) η απόκτηση μιας νέας αυτο-εικόνας και του ρόλου της ταυτότητας.⁴²

Όλοι αυτοί οι στόχοι είναι λειτουργικά ελέγξιμοι. Αν οι σταθερές προσδοκίες της ειρήνης είναι διατηρήσιμες μέσα σε μια κοινότητα, μπορεί να ελεγχθεί από την απουσία ή την έλλειψη της ιδιαίτερης προετοιμασίας για πόλεμο μεταξύ των πολιτικών μονάδων, των περιφερειών και των πληθυσμών στο εσωτερικό τους. Αν μια κοινότητα έχει επιτύχει μεγαλύτερες δυνατότητες πολλαπλών στόχων θα πρέπει να γίνεται φανερή από το συνολικό ακαθάριστο εθνικό προϊόν της και το κατά

⁴¹ *Ibid.*, p. 242.

⁴² *Ibid.*, p. 239.

κεφαλήν ΑΕΠ της. Αν η κοινότητα εκπλήρωσε τους στόχους της αυτό θα έπρεπε να γίνεται έκδηλο από την ύπαρξη και την ανάπτυξη κοινών λειτουργιών, κοινών θεσμών και κοινών πόρων αφιερωμένων σ' αυτούς τους στόχους. Τέλος, αν τα μέρη της κοινότητας είχαν επιτύχει ένα νέο ρόλο ταυτότητας, όταν βρίσκονται στη διαδικασία επίτευξης του στόχου αυτού, θα πρέπει να αποδεικνύεται από τη συχνότητα της χρήσης κοινών συμβόλων και από τη δημιουργία και την ευρεία υιοθέτηση νέων, από τα δεδομένα για σχετικές στάσεις της ελίτ και των μαζών και από τα σχετικά συγκεντρωτικά στοιχεία για την πραγματική συμπεριφορά του πληθυσμού.⁴³

Ο Deutsch, σύμφωνα με τον Robert Pfaltzgraff ερευνά τη κατανόηση της ολοκλήρωσης τόσο ως διαδικασίας όσο και ως συνθήκης και «επιδιώκει να δημιουργήσει, ένα μοντέλο που εξηγεί τη διαδικασία με την οποία πολιτικές κοινότητες γίνονται ολοκληρωμένες. Η εργασία του σταματά κοντά πολύ στην ανάπτυξη ενός μοντέλου που περιέχει μια σειρά από συγκεκριμένα στάδια με σαφώς καθορισμένους κανόνες μετάβασης από το ένα στάδιο στο επόμενο. Ο ίδιος δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει μια ακολουθία σύμφωνα με την οποία η ολοκλήρωση συνεχίζεται. Αντ' αυτού, προτείνει ότι η διαδικασία ολοκλήρωσης δεν είναι γραμμική από τη φύση της.»⁴⁴

Ο K. Deutsch και οι συνεργάτες του για να προσεγγίσουν την ολοκλήρωση χρησιμοποιούν την επικοινωνιακή μέθοδο. Η προσέγγιση αυτή (στην επιστημονική παράδοση) ζητά να μετρήσει τη διαδικασία της ολοκλήρωσης παρατηρώντας τη ροή των διεθνών συναλλαγών όπως το εμπόριο, ο τουρισμός, η αλληλογραφία και η μετανάστευση.⁴⁵

⁴³ *Ibid*, p.240.

⁴⁴ Robert L. Pfaltzgraff, Jr., “*Karl Deutsch and the Study of Political Science*”, *op.cit.*, p.96.

⁴⁵ Θεόδωρος Κουλουμπής, *Διεθνείς σχέσεις. Ισχύς και Δικαιοσύνη*, *op.cit.*, σελ. 419.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ : Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΛΛΑΔΑΣ-ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης μεταψυχροπολεμικής δεκαετίας χαρακτηρίστηκε για την Ελλάδα, από μια σειρά γεγονότων που είχαν ως αποτέλεσμα η γειτονική Τουρκία να εξακολουθήσει να συνιστά τη βασική απειλή για την εδαφική της ακεραιότητα και τη σημαντικότερη προτεραιότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.⁴⁶

Από τα μέσα της δεκαετίας του '90, σύμφωνα με τη βασική θέση της μελέτης του Panayiotis Tsakonas, μια ιδεατή αλλαγή είχε επέλθει στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας σχετικά με το πώς να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά τις γειτονικές χώρες. Ειδικά όσον αφορά τις σχέσεις με την Τουρκία, η κρίση των Ιμίων τον Ιανουάριο του 1996 δεν ήταν μόνο ένα εξωγενές σοκ για τους διαμορφωτές των αποφάσεων στην Ελλάδα, αλλά, το σημαντικότερο, εμφανίστηκε ως ο τελικός κριτής για τη πολιτική που ακολούθησε μέχρι εκείνη τη στιγμή η Ελλάδα έναντι της Τουρκίας.⁴⁷

Για τη κατανόηση και την εξήγηση της στροφής στη παραδοσιακή στάση της Ελλάδας σε σχέση με την Τουρκία, ο Τσάκωνας υιοθέτησε το θεωρητικό πλαίσιο που οικοδομήθηκε πάνω σε δύο βασικές έννοιες- μεθοδολογικά εργαλεία, τη «στρατηγική κουλτούρα» και τη «διεθνή κοινωνικοποίηση».⁴⁸ Το μεθοδολογικό εργαλείο της «διεθνούς κοινωνικοποίησης» δίνει περιεχόμενο στους στόχους της νέας στρατηγικής και στα μέσα που χρησιμοποιούνται για την εφαρμογή της.⁴⁹

Η στρατηγική κουλτούρα είναι ένα σύνολο κοινών αξιών και πεποιθήσεων, ένας τρόπος αντίληψης – που έχει τις ρίζες της στις μοναδικές διαμορφωτικές εμπειρίες ενός κράτους- και συμπεριφοράς των πιο σημαντικών παραγόντων του

⁴⁶ Παναγιώτη Τσάκωνα, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο». Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Παναγιώτη Τσάκωνα (επιμ.), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μια Συνολική Προσέγγιση. Τόμος Β'*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, 2003), 49-97.

⁴⁷ Panayotis Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy*, *op.cit.*, p. 23.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 3.

⁴⁹ *Ibid.*, p.7.

και/ή ισχυρών φωνών (της πολιτικής ελίτ, του στρατιωτικού κατεστημένου, ή της κοινής γνώμης). Αυτά τα μοτίβα των αντιλήψεων και τα μοντέλα συμπεριφορών αφορούν τον ρόλο ενός κράτους στη διεθνή πολιτική και την ικανότητά του να λύσει τα προβλήματα που αφορούν την απειλή ή τη χρήση βίας. Ως εκ τούτου, η στρατηγική κουλτούρα διαμορφώνει τη συλλογική ταυτότητα και τις σχέσεις και μπορεί να προσδιορίσει τους κατάλληλους σκοπούς και τα μέσα για την επίτευξη των στόχων της εξωτερικής πολιτικής και των στόχων ασφαλείας. Πηγές διαμόρφωσης της «στρατηγικής κουλτούρας», ιδεαλιστικές και υλιστικές, αποτελούν η γεωγραφική θέση και η ιστορία ενός έθνους, οι πολιτικές του δομές, οι μύθοι και τα σύμβολα. Η στρατηγική κουλτούρα είναι επομένως μια έννοια στη βάση μιας γενικής λογικής που προσπαθεί να απαντήσει το «πώς» και το «γιατί» της στρατηγικής.⁵⁰

Κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία με την οποία τα νέα μέλη έρχονται να υιοθετήσουν προτιμώμενους τρόπους της συμπεριφοράς μιας κοινωνίας. Η διεθνής κοινωνικοποίηση, αναφέρεται γενικά στη κοινωνικοποίηση των κρατών. Η «στρατηγική κοινωνικοποίηση» ενός απειλούμενου κράτους αποσκοπεί στη σύνδεση ενός ισχυρού κίνητρου του απειλητικού κράτους για στενότερες σχέσεις και ισχυρότερους θεσμικούς δεσμούς (και την παρεπόμενη ένταξη στο θεσμό) με έναν διεθνή θεσμό με ιδιαίτερες προϋποθέσεις, οι οποίες θα διευκολύνουν την προώθηση και την υλοποίηση των συμφερόντων του απειλούμενου κράτους. Οι προϋποθέσεις αυτές δεν είναι, ωστόσο, μέρος της στρατηγικής των «υπό όρους κυρώσεων» σε σχέση με το απειλητικό κράτος, δηλαδή, μια στρατηγική απαγόρευσης στενότερων θεσμικών δεσμών μεταξύ του απειλητικού κράτους και του διεθνή οργανισμού- εκτός εάν ορισμένες προϋποθέσεις εκπληρώνονται- αλλά μέρος μιας στρατηγικής «υπό όρους ανταμοιβών», η οποία δίνει στο απειλητικό κράτος υλική επιβράβευση σε αντάλλαγμα για τη συμμόρφωσή του με τους κανόνες και τα πρότυπα του διεθνούς οργανισμού.⁵¹

Ειδικότερα, η «στρατηγική κοινωνικοποίησης» της Ελλάδας θεωρεί την ΕΕ ως τον παράγοντα που μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως ένα πλαίσιο που μπορεί να εξαλείψει τις βάσεις της μακροχρόνιας διένεξής της με την απειλητική γείτονα μακροπρόθεσμα, μέσω του εκδημοκρατισμού και της σταδιακής ολοκλήρωσης, και το σημαντικότερο, ως ενεργό παίκτη που μπορεί να επιδράσει στις συνοριακές

⁵⁰ *Ibid.*, p.7.

⁵¹ *Ibid.*, p. 20.

συγκρούσεις με άμεσους και έμμεσους τρόπους. Η στρατηγική κοινωνικοποίησης έχει σκοπό την ολοκλήρωση του απειλητικού γειτονικού κράτους στις δεσμεύσεις της στρατηγικής διακυβερνητικής ενίσχυσης της ΕΕ και τη συμμετοχή στα βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη από τη συμμόρφωση της Τουρκίας στους κανόνες και τα πρότυπα της ΕΕ.⁵²

Η Ευρωπαϊκή Ένωση εξάλλου αποτελεί λειτουργικό οργανισμό που επεξηγεί την οικοδόμηση κοινοτήτων πέραν από τα εθνικά κράτη και τούτο είναι που έχει ιδιαίτερη σημασία για την ίδια τη δημιουργία αυτών των κοινοτήτων.⁵³ Ο Deutsch υποστήριξε ότι «οι λειτουργικοί οργανισμοί μη στρατιωτικού τύπου είναι πιθανό να είναι πιο αποτελεσματικοί στην προώθηση της ολοκλήρωσης», επειδή είναι «πιθανό να εμφανίζονται περισσότερο ως πηγές ανταμοιβών, παρά ως μέσο για τη διανομή βαρών».⁵⁴

Στη μελέτη του Deutsch προβλήθηκε το επιχείρημα ότι η πιο αποτελεσματική επίκληση για την ολοκλήρωση ήταν «η υπόσχεση ότι θα οδηγούσε σε μεγαλύτερα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες καθώς και σε μεγαλύτερη ισότητα». Αυτό σήμαινε όχι μόνο τα κλασικά πολιτικά δικαιώματα και ελευθερίες, αλλά «ιδιαίτερα τα κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα για μεγαλύτερες ευκαιρίες και ευημερία». Αυτό συνδέεται με την προσδοκία των οικονομικών οφελών και την υπόσχεση της οικονομικής ανάπτυξης.⁵⁵

Στις αρχές του 1999 λοιπόν, οι έλληνες ιθύνοντες ξεκίνησαν να θεωρούν την Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένα μέσο για την καλύτερη εξισορρόπηση της «απειλής από την Ανατολή» και να τη μετατρέπουν σε ένα καταλύτη για την επίλυση της ελληνοτουρκικής σύγκρουσης. Στα τέλη του ίδιου έτους, η Ευρωπαϊκή Ένωση εμφανίστηκε πράγματι ως «παράθυρο ευκαιρίας» και το πιο κατάλληλο πλαίσιο για την υιοθέτηση της «στρατηγικής κοινωνικοποίησης» της Τουρκίας, η οποία διευκολύνθηκε από τη «διπλωματία των σεισμών» και υποστηρίχθηκε από μια πολιτική προσέγγιση και συνεργασία σε διμερές επίπεδο. Με την ίδια την ΕΕ να προετοιμάζεται για την

⁵² Panayotis Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy*, *op.cit.*, p.21.

⁵³ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση* *op.cit.*, p.167.

⁵⁴ Adrian Hyde-Price, "Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda", *op.cit.*, p.13.

⁵⁵ *Ibid.*, p.14.

επόμενη φάση της διεύρυνσης, η στιγμή προσφερόταν για μια μεγάλη στροφή στη παραδοσιακή στάση της Ελλάδας να χρησιμοποιεί το ζήτημα της Κύπρου για τον αποκλεισμό των σχέσεων ΕΕ-Τουρκίας, για την εγκατάλειψη της μακρά ακολουθουμένης στρατηγικής των «υπό όρους κυρώσεων» προς την Τουρκία, καθώς και για την υιοθέτηση της πιο ευέλικτης στρατηγικής των «υπό όρους ανταμοιβών».⁵⁶ Καθ' οδόν προς τη σημαντική σύνοδο κορυφής της ΕΕ στο Ελσίνκι, όπου η νέα στρατηγική έφθασε στο αποκορύφωμά της, η Ελλάδα φάνηκε αποφασισμένη να άρει το βέτο και να παραχωρηθεί στην Τουρκία το καθεστώς της υποψήφιας χώρας της ΕΕ, εφόσον πρώτα εκπληρώνονταν ορισμένες προϋποθέσεις.

Οι προϋποθέσεις που τέθηκαν από την Ελλάδα για να άρει το βέτο της ενσωματώθηκαν στις αποφάσεις που ελήφθησαν κατά τη σύνοδο κορυφής της ΕΕ. Στο Ελσίνκι, η Ευρωπαϊκή Ένωση τόνισε ότι η επιλεξιμότητα της Τουρκίας για ένταξη στην ΕΕ εξαρτιόταν από την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών στο Αιγαίο και του ζητήματος της μελλοντικής ένταξης της Κύπρου στην ΕΕ, ανεξάρτητα από την επίλυση του πολιτικού της προβλήματος.

Όσον αφορά τις Ελληνοτουρκικές σχέσεις, στα συμπεράσματά του, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τόνισε την αρχή της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών σύμφωνα με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και παρότρυνε τα υποψήφια κράτη να καταβάλουν κάθε προσπάθεια για την επίλυση κάθε εκκρεμούς συνοριακής διαφοράς και άλλων συναφών θεμάτων. Άλλως, θα έπρεπε να φέρουν τη διαφορά ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου εντός ευλόγου χρονικού διαστήματος. Το αργότερο στα τέλη του 2004, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο θα επανεξέταζε την κατάσταση ως προς κάθε εκκρεμή διαφορά, ιδίως όσον αφορά τις επιπτώσεις στην ενταξιακή διαδικασία προκειμένου να προαγάγει την επίλυσή τους μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου.⁵⁷

Η νέα «στρατηγική κοινωνικοποίησης» αποσκοπούσε κυρίως στην «υπό όρους εμπλοκή» της Τουρκίας που θα επέτρεπε στην Ελλάδα να κάνει το καλύτερο και για τους δύο κόσμους, δηλαδή να διατηρήσει τα πλεονεκτήματα συνδεδεμένα με το να φέρει το κύριο μέλημα ασφάλειας της Ελλάδας στην τροχιά ευρωπαϊκής ένταξης αποδίδοντας την ίδια σημασία στην αποτροπή και την αντιστάθμιση

⁵⁶ Panayotis Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy*, *op.cit.*, p.25.

⁵⁷ Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις* (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2015), σελ. 549.

κινδύνων από την πιθανότητα μια ισχυρή Τουρκία να μπορούσε να αμφισβητήσει τα ελληνικά συμφέροντα.⁵⁸

Εκτός από την εμπλοκή της Τουρκίας στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, η ενεργή στρατηγική κοινωνικοποίησης αφορούσε και την Ελλάδα. Η Αθήνα κλήθηκε να αναπτύξει μια δεύτερη- παράλληλη-βαθμίδα σε διμερές επίπεδο, ένα ισχυρό «θεσμικό δίκτυο ασφαλείας». Έτσι η καθιέρωση ενός υψηλού βαθμού θεσμοποίησης σε διμερές επίπεδο θεωρήθηκε από τους Έλληνες υπεύθυνους λήψεων αποφάσεων ως το καλύτερο μέσο για να εδραιωθεί η ελληνο-τουρκική προσέγγιση και κυρίως, να προετοιμαστεί το έδαφος για την επίλυση της ελληνο-τουρκικής διαφοράς.

Η στοχοθεσία της στρατηγικής ενεργητικής κοινωνικοποίησης της κυβέρνησης Σημίτη μετά το Ελσίνκι εντοπιζόταν σε δύο βασικά μέτωπα:

- Στην αποτροπή της τουρκικής πολιτικής από τη δημιουργία τετελεσμένων στη Ανατολική Μεσόγειο, ειδικότερα στο Αιγαίο και την Κύπρο
- Στην ένταξη της Τουρκίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κινήτρων/περιορισμών με στόχο σε πρώτο επίπεδο τη διαχείριση των προβλημάτων με την Ελλάδα και σε δεύτερο επίπεδο την επίλυσή τους (η στοχοθεσία αυτή εμπεριέχει τόσο την ένταξη της Τουρκίας στο ευρωπαϊκό πλαίσιο και την ουσιαστική σύνδεσή της με την ΕΕ όσο και σε διμερές επίπεδο την ανάπτυξη σχέσεων καλής γειτονίας και συνεργασίας).⁵⁹

Ως καταλληλότερα για την επίτευξη των παραπάνω στόχων η ελληνική πλευρά επέλεξε ένα τρίπτυχο μέσων: την περαιτέρω ενίσχυση και ενδυνάμωση των διαφόρων συμφωνιών «χαμηλής πολιτικής» ή «χαμηλής αντιπαλότητας», τη σύσταση της Κοινής Ελληνο-Τουρκικής Ομάδας για τη μεταφορά «ευρωπαϊκής τεχνογνωσίας» στην Τουρκία και τη διαδικασία των Μέτρων Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης.⁶⁰

Ενδιαφέρον είναι ότι από τη στιγμή που η ελληνο-ελληνοτουρκική προσέγγιση έφτασε σε ένα σταθερό ρυθμό, συγκεκριμένα τον Ιούλιο του 1999, όταν ο πρώτος γύρος των συνομιλιών που αφορούσαν τον τουρισμό και το περιβάλλον

⁵⁸ Panayotis Tsakonias, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy*, *op.cit.*, p.25.

⁵⁹ Παναγιώτη Τσάκωνα, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο». Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μια Συνολική Προσέγγιση. Τόμος Β'*, επιμ. Παναγιώτη Τσάκωνα *op.cit.*, σελ. 74.

⁶⁰ *Ibid.*, σελ.75.

έλαβε χώρα, η συνεργασία ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία σε «χαμηλής πολιτικής» ή «χαμηλής αντιπαράθεσης» θέματα είχε πράγματι ανθίσει.⁶¹

Από τις αρχές του 2000, και μετά από τις επίσημες επισκέψεις που αντάλλαξαν οι υπουργοί Εξωτερικών Γιώργος Παπανδρέου στην Άγκυρα τον Ιανουάριο και ο Ismail Cem στην Αθήνα, συνολικά υπογράφηκαν εννέα διμερείς συμφωνίες.⁶² Αυτές οι συμφωνίες αφορούσαν τη συνεργασία στον τομέα του τουρισμού, την οικονομική συνεργασία, τη πολιτιστική συνεργασία, την επιστημονική και τεχνολογική συνεργασία, τις θαλάσσιες μεταφορές, τη συνεργασία και αμοιβαία συνδρομή μεταξύ των τελωνειακών διοικήσεων, τη συνεργασία για τη προστασία του περιβάλλοντος, την ενέργεια, το εμπόριο, τη πολυμερή συνεργασία (ιδίως σε σχέση με τις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης), τη καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, της τρομοκρατίας, της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών και της λαθρομετανάστευσης, την αμοιβαία προώθηση και προστασία των επενδύσεων. Η συνομολόγηση συμφωνιών σύμφωνα με τον Άγγελο Συρίγο είναι βασικό στοιχείο της «ειρηνικής συνύπαρξης» μεταξύ των κρατών.⁶³

Το σημαντικότερο, ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία των ελληνο-τουρκικών σχέσεων, που δια μέσου αυτών των συμφωνιών ένα αρκετά ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο σε ζητήματα θέματα που σχετίζονται με τη χαμηλή πολιτική είχε δημιουργηθεί. Επιπλέον, οι Έλληνες ιθύνοντες είδαν μια ευκαιρία στην άνθιση της συνεργασίας με την Τουρκία σε ιδιαίτερα ζητήματα χαμηλής πολιτικής που θα μπορούσαν να ενισχυθούν με την εισαγωγή νέων τομέων συνεργασίας, όπως η γεωργία και η ηλεκτρική ενέργεια.⁶⁴

Η συμφωνία μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Δημοκρατίας της Τουρκίας για συνεργασία στον τομέα του τουρισμού, η οποία υπογράφηκε στην Άγκυρα στις 20 Ιανουαρίου του 2000 κυρώθηκε με τον υπ' αριθ. 2897/2001 Νόμο που δημοσιεύτηκε στο υπ' αριθ. 69 τεύχος Α' Φύλλο της Εφημερίδας της

⁶¹ Panayotis Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy*, *op.cit.*, p. 111.

⁶² Παναγιώτη Τσάκωνα, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο», *op.cit.*, σελ. 76.

⁶³ Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, *op.cit.*, σελ. 554.

⁶⁴ Panayotis Tsakonas, *op.cit.*, p.111.

Κυβερνήσεως της 6.4.2001 και τέθηκε σε ισχύ σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 12 αυτής, στις 4.5.2001.⁶⁵

Τα δύο κράτη αναγνωρίζοντας τη σημασία του τουρισμού για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, της αμοιβαίας κατανόησης, της καλής θέλησης και των στενών σχέσεων μεταξύ των λαών, λαμβάνοντας υπόψη το Καταστατικό του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (UNWTO), και επιθυμώντας να καθιερώσουν μία στενή και αποτελεσματική συνεργασία στον τομέα του τουρισμού, συμφώνησαν ότι θα επιδιώξουν να αναπτύξουν και να ενισχύσουν τη συνεργασία στον τομέα του τουρισμού μεταξύ των δύο χωρών και ότι θα διευκολύνουν την τουριστική κίνηση μεταξύ των χωρών τους, σύμφωνα με τους αντίστοιχους νόμους και κανονισμούς τους και χωρίς να θίγονται οι διεθνείς τους υποχρεώσεις και θα ενθαρρύνουν τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων και οργανώσεων του τουρισμού. Σε αυτό το πλαίσιο θα ενθαρρύνονται και θα οργανώνονται αμοιβαίες επισκέψεις, συναντήσεις και σεμινάρια μεταξύ φορέων που λειτουργούν στον τομέα του τουρισμού. Επιπλέον, και προκειμένου να γίνουν αμοιβαίως γνωστοί οι αντίστοιχοι τουριστικοί πόλοι έλξης και τα αξιοθέατά τους, τα δύο μέρη θα ενθαρρύνουν την τουριστική προβολή μεταξύ των χωρών τους μέσω της ανταλλαγής πληροφοριών και διαφημιστικού υλικού.

Στο άρθρο 3 της Συμφωνίας ορίζεται ότι τα δύο Μέρη θα γνωστοποιούν το ένα στο άλλο τα κίνητρα για τουριστικές επενδύσεις που προβλέπονται από τους νόμους και κανονισμούς τους και θα πληροφορούν το ένα το άλλο σχετικά με τις υφιστάμενες δυνατότητες για τέτοιες επενδύσεις. Επίσης ότι τα Μέρη θα δώσουν έμφαση στην ανταλλαγή τεχνογνωσίας και πρακτικής εμπειρίας στον τομέα του τουρισμού μεταξύ επιχειρήσεων, οργανώσεων και ιδρυμάτων που δραστηριοποιούνται σε αυτόν τον τομέα.

Η Συμφωνία προέβλεπε επίσης ότι τα Μέρη θα συνεργάζονται για την εξασφάλιση βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και προβολής ειδικών μορφών τουρισμού, όπως ο οικολογικός τουρισμός, ο τουρισμός των νέων, ο πολιτιστικός τουρισμός, ο θρησκευτικός τουρισμός κ.λπ. και ότι θα ανταλλάσσουν πληροφορίες και έγγραφα σχετικά με την έρευνα, τις στατιστικές και τη νομοθεσία στον τομέα του τουρισμού. Επίσης ότι θα συνεργάζονται στον τομέα της επαγγελματικής κατάρτισης. Προς το σκοπό αυτό, θα εγκαινιάσουν ένα πρόγραμμα ανταλλαγών μεταξύ των

⁶⁵ ΦΕΚ 69/Α/06.04.2001

αντίστοιχων φορέων τους που είναι αρμόδιοι για παρόμοια κατάρτιση. Συμφώνησαν ακόμη ότι υπάρχει ανάγκη για μία βαθύτερη αμοιβαία πολιτιστική προσέγγιση ως βασικό κίνητρο για τα ταξίδια και τον τουρισμό και δεσμεύτηκαν να ενθαρρύνουν μία παρόμοια προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών. Σε αυτό το πλαίσιο θα ενθαρρύνονται, μεταξύ άλλων, και θα οργανώνονται πολιτιστικές εκδηλώσεις και φεστιβάλ, που θα αποσκοπούν στην ενίσχυση της αμοιβαίας τουριστικής κίνησης. Προκειμένου να προωθήσουν τη ροή τουριστών από τρίτες χώρες στις χώρες τους, θα ενθαρρύνουν τη ροή τουριστών από τρίτες χώρες στις χώρες τους, θα ενθαρρύνουν τη διμερή συνεργασία μεταξύ των εκπροσώπων των τουριστικών τομέων των δύο χωρών, συμπεριλαμβανομένου του συντονισμού των δραστηριοτήτων τους στα πλαίσια της Οικονομικής Συνεργασίας του Ευξείνου Πόντου (Ο.Σ.Ε.Π.). Η Συμφωνία ανέφερε επίσης ότι τα Μέρη θα ενθαρρύνουν τη διμερή συνεργασία στον τομέα του «γιώτινγκ», σύμφωνα με τους αντίστοιχους νόμους και κανονισμούς τους και χωρίς να τίγονται οι διεθνείς τους υποχρεώσεις.

Στο άρθρο 11 η Συμφωνία προέβλεπε τη σύσταση μιας Μικτής Επιτροπής Τουρισμού, αποτελούμενη από ίσο αριθμό εξουσιοδοτούμενων εκπροσώπων από κάθε Μέρος, που θα κατευθύνει και θα επιβλέπει την εφαρμογή της Συμφωνίας. Στις συναντήσεις της εν λόγω Μικτής Επιτροπής Τουρισμού μπορούν επίσης να συμμετέχουν εκπρόσωποι του ιδιωτικού τουριστικού τομέα. Οι συναντήσεις της επιτροπής θα πραγματοποιούνταν εναλλάξ σε καθεμία από τις δύο χώρες και σε χρόνο που θα συμφωνείται για της διπλωματικής οδού.

Η Συμφωνία αυτή θα παρέμενε σε ισχύ για μία περίοδο πέντε (5) ετών από την ημερομηνία της θέσης της σε ισχύ και θα ανανεωνόταν αυτομάτως κάθε φορά για πρόσθετες πενταετείς περιόδους, εκτός αν καταγγελλόταν με γνωστοποίηση δια της διπλωματικής οδού από ένα από τα Μέρη τουλάχιστον έξι (6) μήνες από την εκπνοή της κάθε περιόδου.⁶⁶

Η συμφωνία μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας για οικονομική συνεργασία υπογράφηκε στην Αθήνα στις 4 Φεβρουαρίου του 2000 και κυρώθηκε με τον υπ' αριθ. 2906/2001 Νόμο που δημοσιεύτηκε στο υπ' αριθ. 81 τεύχος Α' Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως στις 12.4.2001. Ο κύριος και αντικειμενικός σκοπός της Συμφωνίας ήταν η προώθηση και η ανάπτυξη διμερούς οικονομικής συνεργασίας

⁶⁶ ΦΕΚ 69/Α'06.04.2001

ενώ στόχευε ιδιαίτερα στην ενδυνάμωση και διαφοροποίηση των οικονομικών δεσμών μεταξύ των Μερών και στην ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ επιχειρήσεων, οργανισμών και εταιρειών, συμπεριλαμβανομένων και μικρομεσαίων επιχειρήσεων με σκοπό τη προώθηση των επενδύσεων, κοινοπραξιών, συμφωνιών χορήγησης αδειών και άλλων μορφών συνεργασίας μεταξύ τους. Ως πιθανούς τομείς συνεργασίας τα Μέρη προσδιόρισαν μεταξύ άλλων τους τομείς του τουρισμού, του περιβάλλοντος και των μεταφορών συμπεριλαμβανομένων των θαλάσσιων μεταφορών.⁶⁷

Η Συμφωνία προέβλεπε ότι τα Μέρη θα ενθάρρυναν τις αντίστοιχες επιχειρήσεις, οργανισμούς και εταιρείες ώστε να αναπτύξουν οικονομική συνεργασία μεταξύ τους και θα κατέβαλλαν κάθε προσπάθεια για να διευκολύνουν τη παραπάνω δραστηριότητα δημιουργώντας ευνοϊκές συνθήκες ειδικότερα μέσω της ανάπτυξης ευνοϊκού κλίματος για επενδύσεις, της διευκόλυνσης της ανταλλαγής εμπορικών και οικονομικών πληροφοριών, μέσω της υποστήριξης των ανταλλαγών και των επαφών μεταξύ των επιχειρηματικών αντιπροσωπειών και εκπροσώπων και της προώθησης της διοργάνωσης εμπορικών και άλλων εκθέσεων.⁶⁸

Επιπλέον, λόγω του θετικού κλίματος που δημιουργήθηκε από τη συνεργασία σε διάφορα θέματα χαμηλής πολιτικής, οι επιχειρηματικές ελίτ και στις δύο χώρες ενθαρρύνθηκαν, ιδίως μέσω της ενεργοποίησης του Ελληνο-Τουρκικού Επιχειρηματικού Φόρουμ, να προχωρήσουν ενεργά κοινές επιχειρήσεις και επενδύσεις.

Η συνεργασία μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής κυβέρνησης σε διάφορα θέματα χαμηλής πολιτικής είχε διευκολύνει έτσι μια ώθηση στη συνεργασία μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων επιχειρηματιών, οι οποίοι-λόγω της αρνητικής πολιτικής κατάστασης μέχρι τότε- είχαν αποκλειστεί από το μοίρασμα των κερδών της οικονομικής συνεργασίας. Οι Έλληνες επιχειρηματίες υπήρξαν ιδιαίτερα υποστηρικτικοί της νέας στρατηγικής της Ελλάδας προς την Τουρκία. Η προθυμία τους να επενδύσουν δισεκατομμύρια δολάρια στην Τουρκία στον απόηχο της επίσημης ελληνο-τουρκικής προσέγγισης ήταν έτσι μια σαφής ένδειξη της ψήφου εμπιστοσύνης στις προσδοκίες της Τουρκίας για ένταξη στην ΕΕ, καθώς και στη μη

⁶⁷ ΦΕΚ 81/Α'12.04.2001

⁶⁸ Ibid.

αναστρέψιμη ελληνο-τουρκική συμφιλίωση. Κατ' επέκταση, η ελληνο-τουρκική προσέγγιση σε πολιτικό επίπεδο έλαβε στήριξη και νομιμοποίηση στο οικονομικό επίπεδο.⁶⁹

Ιδιαίτερα με την υπογραφή συμφωνιών στα πεδία της οικονομίας, του εμπορίου, του τουρισμού, του περιβάλλοντος, δηλαδή της «χαμηλής πολιτικής» που δεν υπάρχει αντιπαράθεση, οι διμερείς σχέσεις μέχρι τα μέσα της πρώτης δεκαετίας του εικοστού πρώτου αιώνα βελτιώθηκαν.⁷⁰

Έπειτα από το συμβατικό πλαίσιο που δημιουργήθηκε άρχισε η λειτουργία κοινών Επιτροπών και ομάδων εργασίας υπό τον γενικό συντονισμό και την περιοδική αξιολόγηση της Κατευθυντήριας Επιτροπής.

Όσον αφορά στην εξέλιξη των διμερών σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας στον τομέα του τουρισμού, στη 1^η Σύνοδο της Μικτής Ελληνοτουρκικής Επιτροπής Τουρισμού που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το 2003, δόθηκε έμφαση στην ανάγκη προβολής κοινών προϊόντων σε θέματα ιστορικής, πολιτιστικής και φυσικής ομορφιάς υπό τη μορφή κοινών τουριστικών πακέτων σε υπερπόντιες αγορές, στη προβολή του θαλάσσιου και θρησκευτικού τουρισμού και στη καθιέρωση πολιτιστικών διαδρομών και προτάθηκε η ακτοπλοϊκή σύνδεση της Σμύρνης με τον Πειραιά, το Βόλο, τη Θεσσαλονίκη και ελληνικά νησιά.⁷¹ Για στενότερη συνεργασία στο θρησκευτικό, πολιτιστικό, θαλάσσιο τουρισμό και τις κρουαζιέρες έκανε λόγο η κοινή διακήρυξη του 6^{ου} Ελληνοτουρκικού *Forum* για τον τουρισμό που έλαβε χώρα στη Σάμο και στο Κουσάντασι το 2005.

Η 2^η Σύνοδος της Μικτής Ελληνοτουρκικής Επιτροπής Τουρισμού και το 7^ο Ελληνοτουρκικό *Forum* για τον Τουρισμό έγινε στην Αττάλεια το 2006. Στη Σύνοδο και στο *Forum* δόθηκε έμφαση για στενότερη συνεργασία μεταξύ των ενώσεων τουριστικών πρακτόρων των δύο χωρών, στην ανταλλαγή επισκέψεων σε τουριστικές εκθέσεις και συνέδρια, στην ανταλλαγή σπουδαστών τουριστικών σχολών, στη

⁶⁹ Panayotis Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy op.cit.*, p.111.

⁷⁰ Χαράλαμπος Τσαρδανίδης: Γιατί η Ελλάδα δεν μειονεκτεί έναντι της Τουρκίας, *op.cit.*

⁷¹ *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία*, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Πρεσβείας της Ελλάδος στην Άγκυρα, Φεβρουάριος 2015, σελ.13.

συνεργασία σε επιμορφωτικά προγράμματα και στη σημασία σύστασης Ομάδας Εργασίας επαγγελματικής εκπαίδευσης.⁷²

Οι Υπουργοί Τουρισμού των δύο κρατών υπέγραψαν στην Αττάλεια στις 12 Νοεμβρίου 2006 ένα μνημόνιο που προβλέπει ευκολότερα ταξίδια για τους επισκέπτες τρίτων χωρών από τη μία χώρα στην άλλη, τη δρομολόγηση νέων συνδέσεων ferry, την ενίσχυση των αεροπορικών συνδέσεων, τη συνεργασία στο θαλάσσιο τουρισμό και την ενθάρρυνση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.⁷³

Από τον Οκτώβριο του 2009, η νέα ελληνική κυβέρνηση Γιώργου Παπανδρέου (που προέκυψε από τις εκλογές του Οκτωβρίου), ξεκίνησε μια προσπάθεια αναζωογόνησης της διαδικασίας της ελληνο-τουρκικής προσέγγισης. Στο πλαίσιο αυτό, δημιουργήθηκε ένας νέος μηχανισμός προώθησης και διάθρωσης της συνεργασίας των δύο χωρών στους τομείς της χαμηλής πολιτικής: το Ανώτατο Συμβούλιο Συνεργασίας (High Level Cooperation Council – HLCC), η σύσταση του οποίου εγκαινιάστηκε κατά την επίσκεψη στην Αθήνα του Τούρκου Πρωθυπουργού Recep Tayyip Erdoğan, στις 14 Μαΐου 2010.⁷⁴ Στη 1^η Σύνοδο του Ανωτάτου Συμβουλίου Συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας υπογράφηκε από τους Υπουργούς Τουρισμού και Πολιτισμού Κοινή Ελληνοτουρκική Διακήρυξη για συνεργασία στον τομέα του τουρισμού.⁷⁵

Το 8^ο Ελληνοτουρκικό *Forum* για τον Τουρισμό πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 12 Οκτωβρίου του 2011, σε Υπουργικό επίπεδο με τη συμμετοχή εκπροσώπων του ιδιωτικού τομέα. Επίσης την ίδια ημερομηνία έλαβε χώρα και η 3^η Σύνοδος της Μικτής Ελληνοτουρκικής Επιτροπής Τουρισμού. Δόθηκε έμφαση στη συνδυαστική δυναμική των δύο χωρών με στόχο τη προσέλκυση επισκεπτών από αναδυόμενες αγορές, όπως η Κίνα και η Ινδία και στη κοινή παρουσία Ελλάδας-Τουρκίας σε διεθνείς τουριστικές εκθέσεις. Στις 12 Οκτωβρίου του 2011 υπογράφηκε το Πρωτόκολλο της 3^{ης} Συνόδου της Μικτής Ελληνοτουρκικής Επιτροπής Τουρισμού, το οποίο εγκρίθηκε με κοινή απόφαση των Υπουργών Εξωτερικών-

⁷² *Ibid.*, σελ. 14.

⁷³ Constantine A. Papadopoulos, “Greek-Turkish Economic Cooperation: Guarantor of Détente or Hostage to Politics?”, *South East European Studies at Oxford, Occasional Paper*, (March 2008), p.17.

⁷⁴ <http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia/>

⁷⁵ *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit.*, σελ. 14.

Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας και Υποδομών-Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας-Τουρισμού-Ναυτιλίας και Αιγαίου στις 28 Δεκεμβρίου του 2012 και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ΦΕΚ 11/Α'/17.01.2013.⁷⁶

Επικεφαλής της Ελληνικής Αντιπροσωπείας ήταν ο Υπουργός Πολιτισμού και Τουρισμού Παύλος Γερουλάνος και της Τουρκικής Αντιπροσωπείας ο Υπουργός Πολιτισμού και Τουρισμού Ertgrul Gúnay. Το Πρωτόκολλο περιλάμβανε ανασκόπηση των διμερών σχέσεων στον τομέα του τουρισμού και εξέφρασε την ικανοποίηση των δύο πλευρών σχετικά με την πρόοδο που είχε επιτευχθεί στη διμερή συνεργασία τους στον τομέα του τουρισμού. Περιλάμβανε επίσης ανταλλαγή πληροφοριών των επί κεφαλής των δύο Αντιπροσωπειών σχετικά με την τρέχουσα τουριστική κίνηση στην Ελλάδα και την Τουρκία, τα μέτρα που ελήφθησαν για τη διαφοροποίηση και τον εμπλουτισμό της τουριστικής προσφοράς τους και έδωσαν έμφαση στην αναγκαιότητα υποστήριξης της συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών στον τομέα του τουρισμού.⁷⁷

Με το Πρωτόκολλο οι δύο πλευρές συμφώνησαν να ενθαρρύνουν τις ενώσεις ταξιδιωτικών πρακτόρων τους και άλλους φορείς τουρισμού του ιδιωτικού τομέα να ενδυναμώσουν περαιτέρω τη διμερή συνεργασία τους με σκοπό την αύξηση της τουριστικής κίνησης προς και ανάμεσα στις δύο χώρες. Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι ο τουρισμός αποτελεί ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και τη σημασία της εφαρμογής της Διμερούς Συμφωνίας για τη Συνεργασία στον τομέα του τουρισμού, τα δύο κράτη συμφώνησαν να προτείνουν στις αρμόδιες εθνικές αρχές τους να διευκολύνουν όσο το δυνατόν περισσότερο την τουριστική κίνηση μεταξύ των δύο χωρών σε συμφωνία με την εθνική νομοθεσία τους, να συνεργαστούν για τη διαφύλαξη της αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης και για τη βελτίωση και την αναβάθμιση των τουριστικών υποδομών τους. Επιπλέον θα ενθαρρύνουν τις δραστηριότητες των ιδιωτικών τουριστικών τομέων τους, που αφορούν στη προώθηση και επεξεργασία κοινών προϊόντων τους στους τομείς της ιστορικής, φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς ως ένα συνδυασμένο τουριστικό πακέτο για υπερπόντιους προορισμούς-ειδικότερα για κύριες αγορές του εξωτερικού όπως οι ΗΠΑ, η Κίνα, η Ιαπωνία και η Ινδία. Συμφώνησαν επίσης να δώσουν ακόμη μεγαλύτερη σημασία στη συνεργασία και στην ανταλλαγή εμπειριών στον τομέα του

⁷⁶ ΦΕΚ 11/Α'/17.01.2013

⁷⁷ *Ibid.*

γιώτινγκ και του τουρισμού κρουαζιέρας και των εκδηλώσεων. Με το Πρωτόκολλο τα δύο μέρη αναγνώρισαν ότι οι επαφές και οι επισκέψεις των Τούρκων πολιτών στην Ελλάδα έχουν διευκολυνθεί και αυξηθεί σημαντικά με την κατάργηση από τις 28 Ιουλίου του 2010 των υποχρεώσεων θεώρησης εισόδου για κατόχους τουρκικών ειδικών διαβατηρίων καθώς επίσης και για τη γρήγορη έκδοση θεωρήσεων εισόδου, στο πλαίσιο των διαδικασιών Σένγκεν, σύμφωνα με το σχετικό κεκτημένο Σένγκεν. Με σκοπό την εντατικοποίηση της διμερούς τουριστικής κίνησης οι δύο πλευρές συμφώνησαν να εξετάσουν τη δυνατότητα λειτουργίας τακτικών ναυλωμένων πτήσεων οι οποίες να συνδέουν την Ελλάδα και την Τουρκία. Η Ελληνική πλευρά χαιρέτησε τη πρωτοβουλία της Τουρκικής πλευράς που αφορούσε στις απ'ευθείας αεροπορικές συνδέσεις μεταξύ Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινούπολης από το Μάιο του 2011 και Αθήνας-Σμύρνης από τον Οκτώβριο 2009 οι οποίες έχουν διευκολύνει την τουριστική κίνηση μεταξύ των δύο χωρών και κατά συνέπεια την ενδυνάμωση των διμερών σχέσεών τους.⁷⁸

Στο 2^ο SeaTrade Winter Cruising Forum που έγινε στην Κωνσταντινούπολη το 2011, ανακοινώθηκε από τον Υφυπουργό Πολιτισμού και Τουρισμού η άρση του καμποτάζ και η απελευθέρωση της κρουαζιέρας, όπως επίσης και η συνεργασία των δύο χωρών εντός του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη, του Οργανισμού Συνεργασίας του Ευξείνου Πόντου και της Συνεργασίας χωρών της Νοτιο-Ανατολικής Ευρώπης.⁷⁹

Στις 4 Μαρτίου 2013 στην Κωνσταντινούπολη, πραγματοποιήθηκε η δεύτερη συνεδρίαση του Ανώτατου Συμβουλίου Συνεργασίας Ελλάδας – Τουρκίας, υπό την προεδρία των Πρωθυπουργών Α. Σαμαρά και Recep T. Erdogan, με τη συμμετοχή Υπουργών και από τις δύο χώρες. Στο πλαίσιο των εργασιών του δεύτερου Ανώτατου Συμβουλίου Συνεργασίας Ελλάδας – Τουρκίας υπεγράφησαν είκοσι πέντε κείμενα συμφωνιών στον τομέα της υγείας, του τουρισμού, της καταπολέμησης της παράνομης μετανάστευσης, της αθλητικής συνεργασίας, της γυναικείας επιχειρηματικότητας κ.α..⁸⁰ Στις 5 Μαρτίου 2013 ακολούθησε Κοινή Διακήρυξη του

⁷⁸ ΦΕΚ 11/Α/17.01.2013

⁷⁹ *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit.*, p.14.

⁸⁰ <http://www.mfa.gr/epikairota/proto-thema/koine-delose-metaksu-tes-kuberneses-tes-ellenikes-demokratias-kai-tes-kuberneses-tes-tourkikes-demokratias.html>

Υπουργού Τουρισμού της Ελλάδας και του Υπουργού Τουρισμού και Πολιτισμού της Τουρκίας για συνεργασία στον τομέα του τουρισμού.⁸¹

Η τρίτη συνεδρίαση του Ανώτατου Συμβουλίου Συνεργασίας Ελλάδας – Τουρκίας πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, στις 5-6 Δεκεμβρίου 2014.⁸² Ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας Αντώνης Σαμαράς και ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας Ahmet Davutoğlu, οι οποίοι προήδρευσαν από κοινού της συνόδου του 3ου Ανώτατου Συμβουλίου Συνεργασίας επεσήμαναν ότι η συνεργασία στον τομέα του τουρισμού είναι μεγάλης σημασίας και για τις δύο χώρες. Επίσης, η εκπόνηση κοινών σχεδίων, που θα στοχεύουν σε σημαντικές υπερπόντιες αγορές, πρέπει να ενθαρρυνθεί ιδιαίτερα. Οι δύο χώρες επίσης χαιρέτισαν τα αποτελέσματα του Ελληνο–Τουρκικού Προγράμματος (1 Απριλίου 2014 – 31 Οκτωβρίου 2014) που έχει ως στόχο να διευκολύνει τις τουριστικές επισκέψεις σύντομης διάρκειας από ορισμένες περιοχές των Τουρκικών παραλίων προς επτά ελληνικά νησιά στο Ανατολικό Αιγαίο, με απλοποιημένες διαδικασίες εισόδου.⁸³ Το παραπάνω πιλοτικό πρόγραμμα διευκόλυνσης visa για δεκαπέντε ημέρες αφορά τα νησιά Λέσβο, Χίο, Σάμο, Σύμη, Ρόδο, Κω και Καστελλόριζο.⁸⁴

Η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, στον τομέα του τουρισμού γίνεται ολοένα και πιο αγαπητός προορισμός για τους Τούρκους πολίτες. Οι προξενικές αρχές της χώρας καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια για την ταξιδιωτική διευκόλυνση των Τούρκων πολιτών που επιθυμούν να την επισκεφθούν.⁸⁵

Επίσης, οι αρμόδιες τουρκικές Αρχές, ενημέρωσαν ότι από την 1η Ιανουαρίου 2015, οι Έλληνες πολίτες θα μπορούν να εισέρχονται στην Τουρκία με ταυτότητα (νέου τύπου) ή διαβατήριο, το οποίο, όμως, θα πρέπει να έχει τουλάχιστον πεντάμηνη ισχύ από την ημέρα εισόδου στη χώρα.⁸⁶

⁸¹ *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit., σελ.14.*

⁸² <http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia/>

⁸³ http://www.mfa.gr/images/docs/ellinotourkiko/koini_dilwsi.doc

⁸⁴ *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit., σελ.14.*

⁸⁵ <http://www.mfa.gr/turkey/ellada/ellada-kai-tourkia/genika.html>

⁸⁶ <http://www.mfa.gr/turkey/ellada/ellada-kai-tourkia/genika.html>

Το 2013 συστάθηκε στην Αθήνα (και εγκαινιάστηκε το Δεκέμβριο του 2014), το Γραφείο Πολιτισμού και Τουρισμού της Τουρκικής Πρεσβείας, που αντιπροσωπεύει το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού της Τουρκίας στην Ελλάδα. Έχει ως αντικείμενο την προώθηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς της Τουρκίας στην Ελλάδα αλλά και την ανάδειξη της χώρας ως τουριστικού προορισμού. Παράλληλα αναλαμβάνει πρωτοβουλίες και υλοποιεί δράσεις σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία για τη στήριξη σημαντικών πολιτιστικών δρώμενων και τουριστικών διοργανώσεων στο πλαίσιο της συνεργασίας των δύο χωρών.⁸⁷

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΑ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΔΙΜΕΡΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ –ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Ο τουρισμός αναγνωρίζεται ως η σημαντικότερη δραστηριότητα στον πλανήτη που σχετίζεται με πολλούς κλάδους της οικονομίας. Απαιτεί τη συμβολή οικονομικών, κοινωνικών, περιβαλλοντικών και πολιτισμικών δεδομένων και γι' αυτό περιγράφεται ως εξαιρετικά πολύπλευρος τομέας.⁸⁸

Οι βασικοί ορισμοί τουρισμού σύμφωνα με τον UNWTO (1994) είναι οι ακόλουθοι:

1. «Ο τουρισμός περιλαμβάνει τις δραστηριότητες των ατόμων που ταξιδεύουν και διαμένουν σε περιοχές εκτός του συνηθισμένου περιβάλλοντός τους, για χρονικό διάστημα μικρότερο του ενός συνεχόμενου έτους, για αναψυχή, επαγγελματικούς ή άλλους λόγους».
2. «Αυτός ο γενικός ορισμός καθιστά δυνατό τον εντοπισμό της τουριστικής δραστηριότητας τόσο σε εγχώριο όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η λέξη “τουρισμός” αναφέρεται σε όλες τις δραστηριότητες των ταξιδιωτών και περιλαμβάνει τους “τουρίστες” (επισκέπτες που διανυκτερεύουν στον προορισμό τους -που περνούν τουλάχιστον μια νύχτα σε συλλογικό ή ιδιωτικό κατάλυμα της χώρας που επισκέπτονται), αλλά και “εκδρομείς” (επισκέπτες

⁸⁷ <http://www.goturkey.gr/el/tags/grafeio-politismoy-kai-toyris moy>

⁸⁸ Leonard Lickorish - Jenkins Carson, *Μια Εισαγωγή στον Τουρισμό* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2004), σελ. 9.

ημέρας που δεν διανυκτερεύουν σε συλλογικό ή ιδιωτικό κατάλυμα της χώρας που επισκέπτονται)».⁸⁹

Το τουριστικό προϊόν είναι ο συνδυασμός των υπηρεσιών και αγαθών που επιζητούν ή αγοράζουν οι τουρίστες, όταν προετοιμάζουν ή ολοκληρώνουν ένα ταξίδι εκτός του τόπου διαμονής τους. Στον ορισμό του ταξιδιού προβλέπονται αρκετοί λόγοι για ένα ταξίδι, αυτό συνήθως γίνεται για αναψυχή ή επαγγελματικούς σκοπούς. Η υγεία, η εκπαίδευση και η θρησκεία (σκοποί για προσκύνημα) μπορεί επίσης να αποτελέσουν αιτίες για τουρισμό.

Ο τουρισμός αποτελεί ουσιαστικά έννοια της οικονομίας, καθώς ο τουρίστας δαπανά χρήματα στον προορισμό του, τα οποία είχε αποκτήσει σε άλλη χώρα. Επομένως ο τουρισμός είναι εξωτερική πηγή πλουτισμού, αποφέροντας σημαντικά έσοδα στην περιοχή υποδοχής των επισκεπτών.⁹⁰

Η τουριστική βιομηχανία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Το 2014, το 20% ως 25% υπολογίζεται πλέον η συνολική άμεση και έμμεση συμμετοχή του τουρισμού στο ΑΕΠ της Ελλάδας, σε σχέση με το 15,8% του ΑΕΠ το 2011. Σχετικά στοιχεία παρουσιάστηκαν προ ολίγου στο περιθώριο του 13ου συνεδρίου του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ).⁹¹

Η συνολική συνεισφορά του τουριστικού τομέα στην απασχόληση, συμπεριλαμβανομένης της απασχόλησης που έμμεσα υποστηρίζεται από τη βιομηχανία, το 2011 ήταν 18,4% της συνολικής απασχόλησης, ενώ οι επενδύσεις στον τομέα εκτιμήθηκαν στο 14,3% των συνολικών επενδύσεων.⁹² Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Ταξιδιών και Τουρισμού (WTTC) η συμμετοχή του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας το 2012 ήταν 16,4 % και ακόμη υψηλότερη ήταν η συμμετοχή του στην απασχόληση (18,3% της συνολικής απασχόλησης με συνολική απασχόληση στον τομέα 688.800 άτομα). Μετά το 2012, η συμβολή του τουρισμού στο ΑΕΠ της χώρας αλλά και στην απασχόληση παρουσιάζει αύξηση.⁹³ Σύμφωνα με

⁸⁹ *Ibid.*, pp.61,65.

⁹⁰ *Ibid.*, p.57.

⁹¹ <http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1266618/sto-20-me-25-h-syneisfora-toy-toyris moy-sto-aep-t.html>

⁹² OECD, *Tourism Trends and Policies 2014* (OECD Publishing, 2014), p.186.

⁹³ <http://www.kathimerini.gr/804899/article/oikonomia/epixeirhseis/22-ekat-afi3eis-kai-1344-dis-ta-esoda-apo-ton-toyrismo-to-2014>

τη μελέτη του ΣΕΤΕ «Η συμβολή του τουρισμού στην ελληνική οικονομία το 2014- συνοπτική απεικόνιση βασικών μεγεθών», σε ό,τι αφορά την απασχόληση, τον Ιανουάριο/Ιούλιο 2014, η συνολική μισθωτή απασχόληση στον κλάδο τουρισμού και εστίασης ανήλθε σε 183/450 χιλιάδες αντίστοιχα, σε σύνολο 1,5 εκατ. περίπου μισθωτών στον ιδιωτικό τομέα, σε όλη τη χώρα, δηλαδή 12%/30% του συνόλου. Από αυτούς, οι 56/262 χιλιάδες απασχολήθηκαν σε αμιγώς τουριστικές επιχειρήσεις.⁹⁴ Οι διεθνείς τουριστικές εισπράξεις το 2012 σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος ανήλθαν σε 10,4 δις ευρώ.⁹⁵ Το 2013 αποτέλεσε χρονιά θεαματικής ανάκαμψης του ελληνικού τουρισμού. Σύμφωνα με στοιχεία του ΙΤΕΠ τα συνολικά τουριστικά έσοδα έφθασαν στα 11,9 δις ευρώ, καταγράφοντας ποσοστό αύξησης 18,1%.⁹⁶ Οι ταξιδιωτικές εισπράξεις της χώρας το 2014 αυξήθηκαν επίσης και ανήλθαν σε 13,44 δις ευρώ.⁹⁷

Το 2012, η Ελλάδα είχε 15,5 εκατομμύρια διεθνείς αφίξεις τουριστών, με τις σημαντικότερες αγορές της να εμφανίζονται να είναι η Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γαλλία⁹⁸. Οι αφίξεις το έτος 2013 αυξήθηκαν κατά 15,4% και ανήλθαν στα 17,9 εκατ. επισκέπτες.⁹⁹ Με βάση τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2014 ο αριθμός των αφίξεων ξένων τουριστών αυξήθηκε κατά 23%, ξεπερνώντας τα 22 εκατ. έναντι 17,9 εκατ. το 2013.¹⁰⁰

Ο τουρισμός είναι επίσης ένας από τους πιο δυναμικούς και ταχύτερα αναπτυσσόμενους τομείς στην οικονομία της Τουρκίας. Το 2012, τα τουριστικά έσοδα αντιπροσώπευαν περίπου το 2,8% του ΑΕΠ. Η συνολική συνεισφορά (άμεση, έμμεση και επαγωγική) εκτιμάται ότι ήταν 3,7% το 2012. Οι διεθνείς τουριστικές εισπράξεις αυξήθηκαν κατά 3,2% το 2012, σε 29 δις δολάρια, και υπήρξε μια

⁹⁴ <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=674315>

⁹⁵ Τράπεζα της Ελλάδος (Επιτροπή μελέτης επιπτώσεων κλιματικής αλλαγής), *Ελληνικός Τουρισμός και Κλιματική Αλλαγή: Πολιτικές Προσαρμογής και Νέα Στρατηγική Ανάπτυξης* (Οκτώβριος, 2014), σελ. 29.

⁹⁶ <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=565317>

⁹⁷ <http://www.kathimerini.gr/804899/article/oikonomia/epixeirhseis/22-ekata-afi3eis-kai-1344-dis-ta-esoda-apo-ton-toyrismo-to-2014>

⁹⁸ OECD, *Tourism Trends and Policies op.cit.*, p.186.

⁹⁹ <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=565317>

¹⁰⁰ <http://www.kathimerini.gr/804899/article/oikonomia/epixeirhseis/22-ekata-afi3eis-kai-1344-dis-ta-esoda-apo-ton-toyrismo-to-2014>

περαιτέρω αύξηση κατά 13% το διάστημα Ιανουάριος - Σεπτέμβριος 2013 (σε σύγκριση με τους πρώτους εννέα μήνες του προηγούμενου έτους).¹⁰¹ Το 2014 ήταν μια ακόμη καλή χρονιά για την Τουρκία στον τομέα του τουρισμού, καθώς σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Τουρκίας, τα έσοδα της χώρας από τον τουρισμό αυξήθηκαν κατά 6,2% σε σχέση με το προηγούμενο έτος και έφτασαν τα 34 δις. δολάρια.¹⁰² Τους πρώτους εννέα μήνες του 2015, τα έσοδα από τον τουρισμό ανήλθαν στην Τουρκία στα 21 δις δολάρια και είναι πολύ σημαντικά για τον περιορισμό του ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της χώρας.¹⁰³

Το 2012 η Τουρκία προσέλκυσε 35.700.000 διεθνείς αφίξεις τουριστών, σημειώνοντας αύξηση 3,0% σε σχέση με το 2011.¹⁰⁴ Το 2013 σύμφωνα με τον UNWTO ο αριθμός των αφίξεων ανήλθε σε 38.700.000 παρουσιάζοντας μεταβολή 5,9%. Το 2014 η τουριστική κίνηση στην Τουρκία, σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της χώρας εξακολουθεί να εμφανίζει θετική πορεία αφού καταγράφηκαν 41.415.070 αφίξεις αλλοδαπών τουριστών.¹⁰⁵ Οι πιο σημαντικές χώρες προέλευσης τουριστών για την Τουρκία είναι η Γερμανία, η Ρωσία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Βουλγαρία και η Γεωργία.¹⁰⁶ Η Τουρκία κατατάσσεται στην 6^η θέση παγκοσμίως σε επίπεδο αφίξεων τουριστών και στη 10^η σε επίπεδο εσόδων.¹⁰⁷

3.1 Εξερχόμενος τουρκικός τουρισμός

Αναφορικά με τον εξερχόμενο τουρκικό τουρισμό, το προφίλ του Τούρκου περιηγητή έχει υποστεί σημαντικές μεταβολές την τελευταία δεκαετία που οφείλονται στη μεταβολή του βιοτικού επιπέδου μεγάλης μερίδας του πληθυσμού και στην ενίσχυση της μεσαίας τάξης, στην άνοδο του μορφωτικού επιπέδου, στην αστικοποίηση που η οικονομική ανάπτυξη επέφερε καθώς και στη βελτίωση της

¹⁰¹ OECD, *Tourism Trends and Policies 2014*, *op.cit.*, p. 313.

¹⁰² Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία*, (Φεβρουάριος 2015), σελ. 4.

¹⁰³ <http://www.kathimerini.gr/840325/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/rwsiko-to-14-toy-aep-ths-toyrkias>

¹⁰⁴ OECD, *Tourism Trends and Policies 2014*, *op.cit.*, p. 313.

¹⁰⁵ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία*, (Φεβρουάριος 2015), σελ. 6.

¹⁰⁶ OECD, *Tourism Trends and Policies 2014*, *op.cit.*, p. 313.

¹⁰⁷ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία*, (Φεβρουάριος 2015), σελ. 3.

σχέσης του τουρκικού πληθυσμού με το Διαδίκτυο.¹⁰⁸ Παραδοσιακά οι Τούρκοι δύσκολα εγκατέλειπαν τη χώρα τους για διακοπές, ενώ διαφαίνεται μια τάση να γνωρίσουν νέες χώρες και την τελευταία δεκαετία έχει σχεδόν διπλασιαστεί ο αριθμός των Τούρκων που ταξιδεύουν στο εξωτερικό.¹⁰⁹ Το 2013, σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Τουρκίας (εφεξής Turkstat), 7.525.869 μόνιμοι κάτοικοι της Τουρκίας ταξίδεψαν στο εξωτερικό ξοδεύοντας κατά μέσο όρο 698 δολάρια το άτομο. Η τουριστική δαπάνη συνολικά ανήλθε σε 5,2 δις δολάρια. Το 2014 ο αριθμός των Τούρκων που ταξίδεψαν στο εξωτερικό αυξήθηκε κατά 6,1% σε σχέση με το 2013 (7.982.264 με συνολική τουριστική δαπάνη σε 5,4 δις δολάρια και δαπάνη ανά επίσκεψη 685 \$).¹¹⁰

Οι χώρες τις οποίες οι Τούρκοι προτιμούν να επισκέπτονται σύμφωνα με τα στοιχεία της Turkstat για το 2013 είναι η Γεωργία (1,17 εκατ.), η Βουλγαρία (0,76 εκατ.), η Ελλάδα (0,73 εκατ.), το Αζερμπαϊτζάν (0,37 εκατ.), η Γερμανία (0,32 εκατ.), οι ΗΠΑ και η Ρωσία.

3.2 Ελλάδα-Τουρκία: Ανταγωνίστριες χώρες στον τουρισμό

Η Ελλάδα και η Τουρκία είναι χώρες ανταγωνιστικές στον τομέα του τουρισμού. Ωστόσο, με μεγάλη διαφορά επιδόσεων. Η Ελλάδα κατατάσσεται στη 16^η θέση και η Τουρκία στην 6^η στο διεθνή πίνακα αφίξεων του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού. Είναι γεγονός ότι οι πλούσιοι φυσικοί και πολιτιστικοί πόροι της Ελλάδας και της Τουρκίας προσφέρουν στους ξένους επισκέπτες εξαιρετικές ευκαιρίες για μαζικό ή εναλλακτικό τουρισμό. Αυτό, όμως, που διαφοροποιεί τις δύο χώρες στη προσέγγιση τουριστών από άλλες χώρες είναι αφενός οι οργανωμένες διαφημιστικές διεθνείς εκστρατείες της Τουρκίας, οι οποίες την προβάλλουν ως ιστορικό προορισμό με σύγχρονες παροχές υπηρεσιών και αφετέρου το χαμηλό κόστος ολοκληρωμένων πακέτων τουρισμού (all inclusive μεγάλες ξενοδοχειακές

¹⁰⁸ *Ibid.*, σελ. 6.

¹⁰⁹ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ετήσια Έκθεση 2014 Οικονομίας Τουρκίας και Εμπορικών & Οικονομικών Σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας*, (Άγκυρα, Απρίλιος 2015), σελ. 81.

¹¹⁰ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία*, (Φεβρουάριος 2015), 6.

μονάδες με υψηλής ποιότητας υπηρεσίες σε χαμηλό κόστος και διοργάνωση δραστηριοτήτων σε περιοχές με φυσική ομορφιά).¹¹¹

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΛΛΟΔΑΠΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΡΙΕΣ ΧΩΡΕΣ (% Μεταβολή)								
Χώρα	Αφίξεις				Συναλλαγματικές Εισπράξεις			
	Περίοδος	2010/09	2011/10	2012/11	Περίοδος	2010/09	2011/10	2012/11
Ελλάδα	Ιαν.- Δεκ	0,6	9,5	-5,5	Ιαν.- Δεκ	-7,6	9,3	-4,6
Ιταλία	Ιαν.- Δεκ	1,0	5,2	0,8	Ιαν.- Δεκ	1,4	5,6	3,4
Ισπανία	Ιαν.- Δεκ	0,9	7,6	1,8	Ιαν.- Δεκ	3,9	8,6	0,7
Πορτογαλία ⁽¹⁾	Ιαν.- Δεκ	1,7	10,1	5,0	Ιαν.- Δεκ	10,0	7,2	5,6
Κροατία ⁽¹⁾	Ιαν.- Δεκ	3,6	7,4	5,1	Ιαν.- Δεκ	-2,1	5,9	3,6*
Κύπρος	Ιαν.- Δεκ	1,5	10,1	3,0	Ιαν.- Δεκ	3,8	12,9	6,1
Τουρκία	Ιαν.- Δεκ	5,7	9,9	1,1	Ιαν.- Δεκ	-2,0	10,6	1,8

(1) Αφορά διανυκτερεύσεις αλλοδαπών τουριστών σε ξενοδοχειακά καταλύματα

* Αφορά το 9μηνο Ιαν.-Σεπτ.

Πηγή: ΙΤΕΠ (Εθνικές Στατιστικές Υπηρεσίες και Κεντρικές Τράπεζες των χωρών)

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα, στην Τουρκία το ποσοστό μεταβολής των αφίξεων φαίνεται να υπερβαίνει αυτό των εισπράξεων. Σε σχέση με τις κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες, η Ελλάδα το 2013 σημείωσε τις καλύτερες επιδόσεις, με την Τουρκία και την Πορτογαλία να ακολουθούν.¹¹²

¹¹¹Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, (Φεβρουάριος 2015), 15.

¹¹²<http://www.tanea.gr/news/economy/article/5083715/ksenodoxeiako-epimelhthrio-elladas-xronia-theamatikhsh-anakampshs-toy-ellhnikoy-toyris moy-to-2013/>

3.3 Διμερείς τουριστικές ροές

Οι τουριστικές ροές από Τουρκία προς Ελλάδα έχουν τα τελευταία τρία χρόνια αυξηθεί σημαντικά λόγω και του πιλοτικού προγράμματος θεωρήσεων, αλλά και γιατί οι Τούρκοι όχι μόνο των παραλίων αλλά και της Ανατολίας πλέον θεωρούν την Ελλάδα ως οικείο, κοντινό και ευχάριστο τουριστικό προορισμό.¹¹³

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (στο εξής ΕΛ.ΣΤΑΤ.) οι αφίξεις Τούρκων υπηκόων στην Ελλάδα για τα έτη 1999-2014 καθώς και το μέσο ταξιδιού τους έχουν ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

<i>ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΥΠΗΚΩΩΝ ΚΑΙ ΜΕΣΟ ΤΑΞΙΔΙΟΥ</i>						
Έτος	ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΩΣ	ΣΙΔ/ΚΩΣ	ΘΑΛΑΣΣΙΩΣ	ΟΔΙΚΩΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΜΕΤΑΒΟΛΗ
1999	9.777	54	15.210	55.461	80.502	-
2000	16.467	405	32.267	84.815	133.954	66,40%
2001	14.564	973	21.240	77.577	114.354	-14,63%
2002	15.576	1.339	19.656	102.447	139.018	21,57%
2003	14.556	1.204	20.565	107.211	143.536	3,25%
2004	18.776	993	25.945	156.102	201.816	40,60%
2005	25.660	2.462	26.984	126.202	181.308	-10,16%
2006	25.909	3.778	33.691	117.397	180.775	-0,29%
2007	24.816	3.387	34.412	99.423	161.858	-10,46%
2008	20.655	91	21.786	165.077	207.608	28,27%
2009	26.145	160	20.192	153.851	200.348	-3,50%
2010	22.365	11.727	24.338	502.768	561.198	180,11%
2011	32.083	1.181	37.427	481.400	552.091	-1,62%
2012	34.989	0	57.741	509.576	602.306	9,10%

¹¹³ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ετήσια Έκθεση 2014 Οικονομίας Τουρκίας και Εμπορικών & Οικονομικών Σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας*, (Άγκυρα, Απρίλιος 2015), σελ. 82.

2013	34.843	0	57.333	738.937	831.113	38,0%
2014	75.345	9	38.912	862.492	976.758	17,5%

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ.(Επεξεργασία)

Σύμφωνα με τον παραπάνω Πίνακα οι αφίξεις Τούρκων τουριστών παρουσίασαν 66,40% αύξηση το 2000, σε σχέση με το 1999, όταν δηλαδή ένα αρκετά ολοκληρωμένο νομικό πλαίσιο είχε δημιουργηθεί μέσω της Συμφωνίας που υπογράφηκε στις αρχές του 2000 μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας για συνεργασία στον τομέα του τουρισμού. Η μείωση -14,63% που παρατηρείται το 2001 πιθανόν να οφείλεται στη χειρότερη οικονομική κρίση που βίωσε η Τουρκία στη σύγχρονη ιστορία της το προηγούμενο έτος (2000). Πολύ σημαντική ήταν η αύξηση 180,11% των αφίξεων Τούρκων τουριστών που σημειώθηκε το 2010 σε σχέση με τις αφίξεις το 2009 καθώς και το 2013 (38% αύξηση) σε σχέση με το προηγούμενο έτος. Συμπερασματικά, το προηγούμενο έτος σχεδόν ένα εκατομμύριο Τούρκοι ταξίδεψαν στην Ελλάδα, αποτελώντας το 12% του συνολικού αριθμού των Τούρκων που ταξίδεψαν στο εξωτερικό και το 4,55% του συνολικού αριθμού των αφίξεων ξένων τουριστών στην Ελλάδα το ίδιο έτος. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Τούρκοι τουρίστες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους (88,30%), σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Συνόρων που διενεργεί η Τράπεζα της Ελλάδας αφικνούνται οδικώς, ενώ με αεροπλάνο έρχεται μόνο το 7,7% του συνόλου. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. το πρώτο εξάμηνο του 2015 παρατηρείται σημαντική αύξηση 21% των αφίξεων από την Τουρκία. Οι τουριστικές διανυκτερεύσεις και αφίξεις Τούρκων κατοίκων στα ξενοδοχειακά καταλύματα είναι αναγκαίες για την εκτίμηση της έντασης της τουριστικής δραστηριότητας. Στον πίνακα που ακολουθεί δίνονται οι αφίξεις των ετών 2003-2014:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

<i>ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΜΟΝΙΜΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΣΤΑ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΚΑΜΠΙΝΓΚ</i>			
Έτος	Ξενοδοχεία και ομοειδή καταλύματα	Τουριστικά κάμπινγκ	Σύνολο
2003	44.214	195	44.409

2004	45.550	129	45.679
2005	54.295	343	54.638
2006	65.671	132	65.803
2007	59.478	318	59.796
2008	61.380	246	61.626
2009	60.733	230	60.963
2010	76.353	442	76.795
2011	106.227	400	106.627
2012	128.241	446	128.687
2013	197.692	677	198.369
2014	222.791	900	223.691

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα συνάγεται ότι οι αφίξεις των Τούρκων τουριστών στα ξενοδοχειακά καταλύματα την τελευταία δεκαετία τετραπλασιάστηκαν. Συγκρίνοντας τις αφίξεις 831.113 Τούρκων υπηκόων στην Ελλάδα το 2013 (Ερευνα Συνόρων της Τράπεζας της Ελλάδας-Πίνακας 2) με τις αφίξεις 198.369 Τούρκων μόνιμων κατοίκων στα ξενοδοχειακά καταλύματα και κάμπινγκ της χώρας, το ίδιο έτος (Πίνακας 3) συμπεραίνεται ότι μόνο το 24% των Τούρκων που αφίχθησαν στην Ελλάδα το 2013 διανυκτέρευσαν στη χώρα, ενώ το υπόλοιπο 76% προφανώς αποτελεί εκδρομείς (επισκέπτες ημέρας), λαμβάνοντας υπόψη τη μικρή απόσταση μεταξύ των δύο χωρών. Η μέτρηση των ημερήσιων επισκέψεων και εκδρομών, σύμφωνα με τους Lickorish & Jenkins είναι εξαιρετικά δύσκολη. «Σε αρκετούς προορισμούς τέτοιες σύντομες επισκέψεις, μπορεί να αντιστοιχούν στο μεγαλύτερο μερίδιο της τουριστικής κίνησης, με μεγάλες δαπάνες από την μεριά των επισκεπτών. Για πολλές περιοχές, οι σύντομες επισκέψεις και οι ημερήσιες εκδρομές αποτελούν δείγμα μιας τάσης για μακροπρόθεσμη ανάπτυξη, καθώς μειώνεται ο χρόνος της παραμονής σε κάθε τουριστικό προορισμό, ειδικά όσον αφορά στις κύριες διακοπές κάθε ατόμου.¹¹⁴

¹¹⁴ Leonard Lickorish & Jenkins Carson, *Μια Εισαγωγή στον Τουρισμό* (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2004), σελ. 74.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΜΟΝΙΜΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΣΤΑ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΚΑΜΠΙΝΓΚ			
Έτος	Ξενοδοχεία και ομοειδή καταλύματα	Τουριστικά κάμπινγκ	Σύνολο
2003	93.631	346	93.977
2004	93.821	397	94.218
2005	118.578	1.232	119.810
2006	134.167	378	134.545
2007	129.328	661	129.989
2008	126.208	1.533	127.741
2009	119.224	540	119.764
2010	151.680	683	152.363
2011	201.127	644	201.771
2012	245.590	904	246.494
2013	364.793	1.428	366.221
2014	416.206	1.770	417.976

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Όσον αφορά στην εξέλιξη των διανυκτερεύσεων, με βάση τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., οι διανυκτερεύσεις των Τούρκων τουριστών στην Ελλάδα το 2013 έχουν τριπλασιαστεί σε σχέση με τις πραγματοποιηθείσες διανυκτερεύσεις το 2004 και εμφανίζονται αυξημένες κατά 48% σε σχέση με τις διανυκτερεύσεις το 2012.

Η διάρκεια παραμονής στον προορισμό αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της ταξιδιωτικής κίνησης.¹¹⁵ Η μέση διάρκεια παραμονής, που δείχνει πόσες μέρες ο κάθε Τούρκος τουρίστας δαπανά στην Ελλάδα, προκύπτει στην περίπτωση των δευτερογενών δεδομένων με τη διαίρεση των διανυκτερεύσεων με τις αφίξεις:

¹¹⁵ Leonard Lickorish & Jenkins Carson, *Μια Εισαγωγή στον Τουρισμό op.cit.*, p. 72.

$$\text{Μ.Δ.Π.}_{2014} = \frac{\text{Διανυκτερεύσεις}}{\text{Αφίξεις}} = \frac{417.976}{223.691} = \mathbf{1,87}$$

Η μέση διάρκεια παραμονής στην Ελλάδα των Τούρκων τουριστών σύμφωνα με τα παραπάνω είναι σχεδόν δύο ημέρες.

Αύξηση της τουριστικής κίνησης από την Τουρκία στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, άρχισε να παρατηρείται από το καλοκαίρι του 2011, όταν για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η κατάργηση της βίζας που ως τότε ήταν υποχρεωτική.¹¹⁶ Ήδη από τον Αύγουστο του 2010 γίνονται δεκτοί και στην Ελλάδα Τούρκοι τουρίστες χωρίς βίζα. Πρόκειται για τους κατόχους των λεγόμενων «πράσινων» διαβατηρίων, πολίτες δηλαδή με υπαλληλική κυρίως εργασιακή σχέση με το τουρκικό κράτος ή πολίτες με υψηλά εισοδήματα. Ευνοϊκές ρυθμίσεις υπάρχουν επίσης για ταξίδια μαθητών, φοιτητών και γενικότερα νέων μέχρι είκοσι πέντε ετών, για ζητήματα εκπαίδευσης, πολιτισμού και αθλητισμού.¹¹⁷

Το σύνολο των ταξιδιωτικών θεωρήσεων που είχαν εκδοθεί από τις ελληνικές προξενικές αρχές σε όλη την Τουρκία, έως και τον Μάιο του 2015, αυξήθηκαν κατά 24% σε σχέση με το 2014, πλησιάζοντας τις 56.000 βίζες. Στο προξενείο της Σμύρνης, η άνοδος αγγίζει μάλιστα το 60%.¹¹⁸ Πύλες εισόδου λειτουργούν στη Μυτιλήνη, στη Χίο, στη Σάμο, στην Κω, στη Σύμη, στη Ρόδο, στο Καστελόριζο και πρόσφατα στη Λέρο.

Στους πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζονται οι αφίξεις Τούρκων τουριστών σε νησιά του Αιγαίου, που λειτουργούν πύλες εισόδου:

¹¹⁶ <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=526556>

¹¹⁷ *Ibid.*

¹¹⁸ <http://www.kathimerini.gr/820320/article/epikairothta/ellada/oi-toyrkoi-protimoyn-xio>

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

<i>ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΛΕΣΒΟ</i>					
ΜΗΝΑΣ	2011	2012	2013	2014	2015
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	81	51	134	262	241
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	66	73	206	265	396
ΜΑΡΤΙΟΣ	88	98	332	230	359
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	263	484	847	1.285	1.576
ΜΑΪΟΣ	941	887	1.866	3.109	4.155
ΙΟΥΝΙΟΣ	1.166	2.601	3.417	3.568	3.488
ΙΟΥΛΙΟΣ	2.899	6.112	6.458	11.465	14.403
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	5.834	8.364	15.952	12.137	15.094
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	2.455	3.551	4.606	5.486	7.439
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	333	2.730	4.123	4.386	2.036
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	760	265	456	825	-
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	270	591	608	726	-
ΣΥΝΟΛΟ	15.146	25.807	39.005	43.744	49.187

Πηγή: Γενική Αστυνομική Δ/ση Βορείου Αιγαίου

(το σύνολο του έτους 2015 είναι προσωρινό)

Όπως παρατηρείται στον παραπάνω πίνακα, οι αφίξεις Τούρκων τουριστών στη Λέσβο αυξήθηκαν κατά 189% το 2014 σε σχέση με το 2011. Συγκρίνοντας τις αφίξεις στη Λέσβο επιβατών από ευρωπαϊκές χώρες μέσω πτήσεων charter, που σύμφωνα με τα στοιχεία της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου ανήλθαν για το έτος 2014 σε 77.043, με τις αφίξεις 43.744 Τούρκων τουριστών το ίδιο έτος, προκύπτει ότι η Τουρκία εξελίσσεται σε μια πολύ σημαντική αγορά για τον τουρισμό του νησιού.

Η Χίος αποτελεί επίσης μεγάλο πόλο έλξης τούρκων τουριστών, και οι αφίξεις τους σύμφωνα με μελέτη που εκπόνησε ο Προϊστάμενος του Τελωνείου Χίου, Θεοχάρης Γιαλούρης, καταγράφουν ανοδική πορεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

<i>ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΧΙΟ</i>		
Έτος	Σύνολο	Μεταβολή %
2009	5.943	-
2010	8.803	48,12 %
2011	24.597	179,42 %
2012	29.618	20,41 %
2013	56.299	90,01 %
2014	68.912	22,40 %

Πηγή: Δ/ση Τελωνείου Χίου

Η ροή τουριστών από την απέναντι όχθη, που απέχει μόλις είκοσι λεπτά με το ταχύπλοο, έχει διασώσει την τουριστική αγορά του νησιού, αφού η αύξηση των Τούρκων τουριστών βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την κατακόρυφη πτώση των Ευρωπαίων. Είναι ενδεικτικό ότι το 2010 οι ετήσιες αφίξεις Ευρωπαίων τουριστών ήταν 12.079, ενώ το 2014 μόλις 8.220 άτομα.¹¹⁹ Η τοπική οικονομία φαίνεται να βασίζεται πλέον στο τουριστικό ρεύμα από τα απέναντι παράλια αφού σύμφωνα με την παραπάνω μελέτη η κατά κεφαλήν δαπάνη των Τούρκων που επισκέπτονται τη Χίο, εκτιμάται στα 150 - 200 ευρώ την ημέρα.¹²⁰

Η γεωγραφική εγγύτητα δίνει το συγκριτικό πλεονέκτημα στη Χίο, αφού η απόστασή της από το Τσεσμέ στα γειτονικά παράλια, είναι εννέα ναυτικά μίλια που με το καταμαράν διανύεται σε 20- 25 λεπτά και με τα συμβατικά σκάφη που είναι δρομολογημένα στη γραμμή σε 45 λεπτά. Η πρόσβαση των Τούρκων τουριστών στη Χίο είναι ευκολότερη σε σχέση με τη Λέσβο, διότι υπάρχει συχνή ακτοπλοϊκή σύνδεση. Η ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης που απέχει οδικώς μία ώρα από το

¹¹⁹ <http://www.kathimerini.gr/820320/article/epikairothta/ellada/oi-toyrkoi-protimoy-n-xio>

¹²⁰ http://www.alithia.gr/sites/default/files/files/i_toyristiki_kinisi_toyrkon_episkepton_sti_hio2.pdf

Τσεσμέ αριθμεί περίπου έξι εκατομμύρια κατοίκους, που σημαίνει ότι η Χίος μπορεί να περιμένει περισσότερα από την τουρκική αγορά.¹²¹

Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσίασε η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, αύξηση παρατηρείται και στις αφίξεις Τούρκων τουριστών στη Σάμο, που για το 2014 ανήλθαν σε 13.393, ενώ για το ίδιο έτος ο αριθμός των αφίξεων επιβατών από ευρωπαϊκές χώρες μέσω πτήσεων charter ήταν 122.586.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΣΑΜΟ		
Έτος	Σύνολο	Μεταβολή %
2013	12.378	%
2014	13.393	8,2%

Πηγή: Περιφέρεια Β. Αιγαίου

Διαφορετικό εμφανίζεται για το έτος 2014, το σύνολο των αφίξεων Τούρκων τουριστών στη Σάμο, σύμφωνα με τα στοιχεία της Αστυνομικής Διεύθυνσης Σάμου. Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι αφίξεις τουριστών από τη γείτονα στη Σάμο, τα έτη 2011 έως 2014 :

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

ΣΥΝΟΛΟ ΑΦΙΞΕΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΣΑΜΟ		
Έτος	Σύνολο	Μεταβολή %
2011	7.150	-
2012	9.737	36,18%
2013	12.902	32,50%
2014	16.161	25,26%

Πηγή: Αστυνομική Διεύθυνση Σάμου

¹²¹ <http://www.emprosnet.gr/article/67260-perissoteroi-toyrkoi-sti-hio>

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

<i>ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΡΟΔΟ*</i>				
ΜΗΝΑΣ	2011	2012	2013	2014
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	64	0	49	110
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	50	47	74	101
ΜΑΡΤΙΟΣ	66	67	110	84
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	411	473	505	532
ΜΑΪΟΣ	1.544	793	1.137	2.092
ΙΟΥΝΙΟΣ	1.975	4.280	5.437	3.803
ΙΟΥΛΙΟΣ	3.271	7.673	7.980	9.454
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	3.998	6.932	11.433	8.444
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	2.606	3.735	7.001	6.015
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	1.322	2.672	6.763	3.966
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	749	118	278	303
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	74	138	166	151
ΣΥΝΟΛΟ	16.130	26.928	40.933	35.055

Πηγή: Υποδιεύθυνση Ασφάλειας Ρόδου

*Τα στοιχεία αφορούν τους επιβάτες κρουαζιερόπλοιων, ημερόπλοιων και των ιδιωτικών σκαφών αναψυχής που πραγματοποίησαν πρώτη είσοδο στο χώρο Σένγκεν μέσω του Λιμένα Ρόδου και ελέγχτηκαν διαβατηριακά.

Όπως συμπεραίνεται από τους παραπάνω πίνακες, σχεδόν διπλάσιος είναι ο αριθμός των αφίξεων Τούρκων τουριστών στη Χίο σε σύγκριση με τον αριθμό των αφίξεων τουριστών από τη γειτονική χώρα στη Ρόδο, το 2014. Επίσης, περισσότεροι είναι οι Τούρκοι τουρίστες που ταξίδεψαν στη Λέσβο το ίδιο έτος, σε σύγκριση με τη Ρόδο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

<i>ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΚΩ</i>		
Έτος	Σύνολο	Μεταβολή %
2011	43.562	-
2012	46.297	6,28 %
2013	51.361	10,94 %
2014	58.058	13,04 %

Πηγή: Β' Διεύθυνση Αστυνομίας Δωδ/σου

Η γεωγραφική γειτνίαση της Κω με την Αλικαρνασσό (Bodrum) και το πιλοτικό πρόγραμμα θεώρησης visa, φαίνεται να συνέβαλαν στην αύξηση του αριθμού των αφίξεων Τούρκων τουριστών στη Κω, που συνολικά έφθασαν τις 200.000, τα έτη 2011-2014.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Αστυνομικού Τμήματος Σύμης, σε 14.722 συνολικά ανήλθε ο αριθμός των αφίξεων Τούρκων τουριστών στη Σύμη, την τετραετία 2011 έως 2014.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

<i>ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΚΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗ ΝΗΣΟ ΜΕΓΙΣΤΗ (ΚΑΣΤΕΛΟΡΙΖΟ)</i>					
ΜΗΝΑΣ	2011	2012	2013	2014	2015
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	22	43	55	43	92
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	35	36	82	93	139
ΜΑΡΤΙΟΣ	64	59	155	44	155
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	49	127	215	217	410
ΜΑΪΟΣ	204	283	489	603	896
ΙΟΥΝΙΟΣ	249	571	814	997	1.099

ΙΟΥΛΙΟΣ	573	1.038	1.389	2.184	2.468
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	824	1.261	2.321	2.099	3.072
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	569	760	1.153	1.264	2.169
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	252	663	1.582	1.464	1.159
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	198	176	169	304	211
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	72	64	90	176	179
ΣΥΝΟΛΟ	3.111	5.081	8.514	9.488	12.049

Πηγή: Α΄ Διεύθυνση Αστυνομίας Δωδ/σου

Όπως παρατηρείται στον παραπάνω πίνακα, οι αφίξεις Τούρκων τουριστών στο Καστελόριζο, αυξήθηκαν κατά 287,3 % το 2015 σε σχέση με το 2011.

Αναφορικά με τη ροή της τουριστικής κίνησης στο λιμάνι της Ρόδου από και προς την Τουρκία σύμφωνα με τα στοιχεία του Λιμεναρχείου Ρόδου, τα έτη 2012-2014 έχει ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟΥΡΚΙΑ (ΛΙΜΑΝΙ ΡΟΔΟΥ)						
ΕΤΟΣ	2012		2013		2014	
ΜΗΝΑΣ	ΑΠΟΒΙΒΑΣΗ ΕΠΙΒΑΤΕΣ	ΕΠΙΒΙΒΑΣΗ ΕΠΙΒΑΤΕΣ	ΑΠΟΒΙΒΑΣΗ ΕΠΙΒΑΤΕΣ	ΕΠΙΒΙΒΑΣΗ ΕΠΙΒΑΤΕΣ	ΑΠΟΒΙΒΑΣΗ ΕΠΙΒΑΤΕΣ	ΕΠΙΒΙΒΑΣΗ ΕΠΙΒΑΤΕΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ	343	314	369	288	380	343
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ	79	126	296	319	283	421
ΜΑΡΤΙΟΣ	573	577	2.101	1.797	705	506
ΑΠΡΙΛΙΟΣ	3.483	3.293	2.709	2.716	3.982	3.841
ΜΑΪΟΣ	12.339	11.772	9.084	8.998	14.399	13.863
ΙΟΥΝΙΟΣ	16.150	15.419	18.506	18.255	19.746	19.013

ΙΟΥΛΙΟΣ	21.666	21.247	24.853	23.801	28.851	27.812
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ	22.840	22.196	30.194	30.658	33.760	33.480
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ	21.960	21.580	25.526	26.054	26.506	26.643
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ	13.666	13.621	17.085	16.797	18.030	18.280
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ	800	832	1.380	1.448	1.300	1.224
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ	537	697	504	494	341	463
ΣΥΝΟΛΟ	114.436	111.674	132.607	131.625	148.283	145.889

Πηγή: Λιμεναρχείο Ρόδου

Η τουριστική κίνηση από και προς την Τουρκία στο λιμάνι της Κω περιγράφεται στον παρακάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟΥΡΚΙΑ (ΛΙΜΑΝΙ ΚΩ)				
	Ελλην. Ημερήσια		Τουρκ. Ημερήσια	
Έτος	Είσοδος	Έξοδος	Είσοδος	Έξοδος
2009	52.526	53.338	48.513	47.915
2010	49.271	51.793	57.267	55.168
2011	51.191	52.038	65.538	64.079
2012	54.745	56.537	68.679	66.320
2013	50.739	57.489	87.885	80.804
2014	56.190	59.319	92.470	88.788

Πηγή :Λιμεναρχείο Κω

Σύμφωνα με το Λιμεναρχείο Σάμου, τα στατιστικά στοιχεία της τουριστικής κίνησης με την Τουρκία τα έτη 2011-2014, έχουν ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

<i>ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΑΠΟ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΟΥΡΚΙΑ (ΛΙΜΑΝΙ ΣΑΜΟΥ)</i>						
	ΑΠΟΒΙΒΑΣΘΕΝΤΕΣ ΕΠΙΒΑΤΕΣ			ΕΠΙΒΙΒΑΣΘΕΝΤΕΣ ΕΠΙΒΑΤΕΣ		
Έτος	Έλληνες	Τούρκοι	Αλλοδαποί	Έλληνες	Τούρκοι	Αλλοδαποί
2011	4.066	5.769	30.609	4.081	5.363	29.518
2012	3.904	8.727	30.753	3.750	8.636	29.333
2013	629	10.947	20.284	627	11.026	19.028
2014	1.341	13.532	22.929	1.294	13.516	21.099

Πηγή :Λιμεναρχείο Σάμου

Στον Πίνακα 15 δίνεται ο αριθμός των σκαφών αναψυχής (θαλαμηγών) σημαίας Τουρκίας που κατέπλευσαν στο λιμάνι της Μυτιλήνης τα έτη 2011-2014:

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Θ/Γ σημαίας Τουρκίας που κατέπλευσαν στο λιμάνι της Μυτιλήνης	
Έτος	Αριθμός Θ/Γ
2011	72
2012	101
2013	159
2014	157
ΣΥΝΟΛΟ	489

Πηγή: Λιμεναρχείο Μυτιλήνης

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Ιστιοπλοϊκά, Θ/Γ, gulleys, σημαίας Τουρκίας που κατέπλευσαν στη Μαρίνα της Κω	
Έτος	Αριθμός Θ/Γ, ιστιοπλοϊκών, gulleys
2011*	106
2012*	110
2013	915
2014	724
2015	914
ΣΥΝΟΛΟ	2.769

Πηγή: Μαρίνα Κω Α.Ε.

* Σημ : Τα έτη 2011 και 2012 δεν υπήρχε μηχανογράφηση στο παράρτημα της Μαρίνας στο λιμάνι της Κω (όπου καταπλέουν και τα περισσότερα Τουρκικά σκάφη), γι'αυτό και οι αριθμοί είναι πολύ μικρότεροι σε σχέση με τα επόμενα έτη. Υπολογίζονται κατ'εκτίμηση περίπου 1000-1500 επιπλέον σκάφη για τη διετία 2011-2012.

Στον πίνακα 16 παρουσιάζονται τα σκάφη (θαλαμηγοί, ιστιοπλοϊκά, gulleys) που κατέπλευσαν στη Μαρίνα της Κω και στο παράρτημά της στο λιμάνι της Κω, από το 2011 έως το 2015. Επισημαίνεται ότι πολλά τουρκικά σκάφη αναψυχής έχουν σημαία Delaware για φορολογικούς λόγους, οπότε δεν έχουν προσμετρηθεί στα παραπάνω στοιχεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Θ/Γ σημαίας Τουρκίας που κατέπλευσαν στο λιμάνι της Ρόδου	
Έτος	Αριθμός Θ/Γ
2012	855
2013	882
2014	870

2015	780
ΣΥΝΟΛΟ	3.387

Πηγή: Λιμεναρχείο Ρόδου

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Κεντρικού Λιμεναρχείου Ρόδου, σε σύνολο 3.167 σκαφών αναψυχής (θαλαμηγών) που κατέπλευσαν στο λιμάνι της Ρόδου το 2015, τα 780 είχαν σημαία Τουρκίας (ποσοστό 24,63%).

Στον πίνακα 18 παρουσιάζονται τα καταπλέοντα από λιμένες της Τουρκίας τουριστικά σκάφη, τα οποία ανήκουν ή μετέφεραν Τούρκους υπηκόους στο λιμάνι της Σύμης, τα έτη 2011-2014:

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Θ/Γ που κατέπλευσαν στο λιμάνι της Σύμης από λιμένες της Τουρκίας	
Έτος	Αριθμός Θ/Γ
2011	1.528
2012	1.638
2013	1.275
2014	1.144

Πηγή: Λιμεναρχείο Σύμης

Από το έτος 2013 έχουν αυξηθεί σημαντικά τα αεροπορικά δρομολόγια προς τα νησιά του Αιγαίου. Η τουρκική αεροπορική εταιρεία Atlasjet ξεκίνησε πτήσεις έξι φορές την εβδομάδα από την Κωνσταντινούπολη για Μύκονο, ενώ μια άλλη επίσης τουρκική εταιρεία, η Borajet, πετά δύο φορές την εβδομάδα, πάλι από την Πόλη για το «νησί των ανέμων».¹²²

Στην έκθεση για τον κλάδο του τουρισμού στην Τουρκία του Γραφείου Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Πρεσβείας της Ελλάδος στην Άγκυρα (2015) και αναφορικά με το προφίλ του Τούρκου περιηγητή αναφέρεται ότι

¹²² <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=526556>

διαμορφώνεται σταδιακά ένας νέος τύπος Τούρκου τουρίστα που παρουσιάζει μεταξύ άλλων τα εξής χαρακτηριστικά:

- ✓ Προτιμά να πηγαίνει περισσότερα ταξίδια για μικρότερο χρονικό διάστημα παρά διακοπές μεγάλης διάρκειας άπαξ στο έτος
- ✓ Είναι των άμεσων αποφάσεων και των κρατήσεων τελευταίας στιγμής
- ✓ Προτιμά να συνδυάζει τις διακοπές με χαλάρωση (συνηθέστερα σε παραλιακούς τόπους διακοπών)
- ✓ Αναζητά νέες εμπειρίες (γαστρονομία, δραστηριότητες, τοπία)
- ✓ Οι πιο ευκατάστατοι προτιμούν κοντινά ταξίδια στο Αιγαίο το καλοκαίρι με θαλαμηγούς
- ✓ Ένα 10% οικονομικά εύρωστων Τούρκων ξοδεύει αρκετά χρήματα με βάση τις επιταγές της μόδας, επιδιώκοντας άνεση και πολυτέλεια
- ✓ Μια σημαντική μερίδα επιδιώκει ταξίδια σε προορισμούς με ισλαμικά μνημεία
- ✓ Προτιμά να οργανώνει μόνος του τις διακοπές και τα ταξίδια του.¹²³

Σύμφωνα με έρευνα του SETE Intelligence¹²⁴ που αποτυπώνει το προφίλ του ελληνικού τουρισμού στις δεκαπέντε κύριες ευρωπαϊκές αγορές, από τους πιο εύπορους Ευρωπαίους τουρίστες που έρχονται στη χώρα μας (στοιχεία 2013) αποδεικνύεται πως είναι οι Τούρκοι καθώς το 71% από αυτούς προέρχεται από ανώτερα εισοδηματικά στρώματα. Οι Τούρκοι κατατάσσονται στη δεύτερη θέση των Ευρωπαίων τουριστών με την υψηλότερη μόρφωση που επιλέγουν την Ελλάδα για τον ήλιο και τη θάλασσα, αφού το 69% έχει ανώτερη μόρφωση. Επίσης, εμφανίζονται να είναι εκείνοι που εκτιμούν περισσότερο απ' όλους την ελληνική κουζίνα αφού, μεταξύ άλλων, επιλέγουν τη χώρα μας για την απόλαυση του φαγητού σε ποσοστό 78%, επίσης, οι τουρίστες από τη γείτονα χώρα εμφανίζονται λάτρεις της εξερεύνησης σε ποσοστό 76%. Η επίσκεψη σε αξιοθέατα και οι εκδρομές αρέσουν στους Τούρκους τουρίστες σε ποσοστό 63%, ενώ κυρίως ενδιαφέρονται για ψώνια (73%).¹²⁵

¹²³ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Αγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, (Φεβρουάριος 2015), σελ. 13.

¹²⁴ Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ)

¹²⁵ <http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1371138/toyrismos-poi-oi-einai-oi-kalyteroi-pelates-stis-e.html>

3.4 Τουρισμός Ελλήνων κατοίκων στην Τουρκία

Η Τουρκία αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους προορισμούς θρησκευτικού τουρισμού, καθώς στη χώρα βρίσκονται αρκετά θρησκευτικά μνημεία που προσελκύουν τουρίστες διαφόρων θρησκευμάτων, με κυριότερα από αυτά την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη, την Παναγία Σουμελά στον Πόντο, την Αγία Σοφία Τραπεζούντας, το Σπίτι της Παναγίας στην Έφεσο, τους λιθόκτιστους ναούς της Καππαδοκίας, το Τζαμί Αλλαντίν στο Ικόνιο, την Εκκλησία του Ακνταμάρ κ.α.¹²⁶ Οι πόλεις της Τουρκίας με την πιο μεγάλη επισκεψιμότητα είναι η Κωνσταντινούπολη, η Αδριανούπολη, η Αττάλεια, το Τσανάκαλε, η Σμύρνη, το Ικόνιο και η Τραπεζούντα. Πολλοί είναι οι επισκέπτες των προστατευόμενων από την UNESCO μνημείων όπως η Κοιλιάδα του Goreme στην Καππαδοκία, το Βυζαντινό τμήμα της Κωνσταντινούπολης, η Ιεράπολη-Pamukkale στο Denizli, και ο αρχαιολογικός χώρος της Τροίας στο Kanakkale.¹²⁷

Οι Έλληνες παραδοσιακά, ταξιδεύουν στην Τουρκία και ειδικότερα στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό οφείλεται σε μια σειρά από λόγους: η επίσκεψη θρησκευτικών μνημείων, η ιστορική σημασία ενός τόπου για τους Έλληνες, η καταγωγή από μια περιοχή, αλλά και η ευκολία της προσβάσεως (ιδίως για τους κατοίκους της Βορείου Ελλάδας) στη μόνη mega-πόλη της Μεσογείου με τις ποικίλες δυνατότητες διασκέδασης.

Η Τουρκία διευκόλυνε αυτή την τάση. Ήδη από το 1984 είχε καταργήσει την προξενική θεώρηση για τους Έλληνες που επισκέπτονταν τη χώρα. Μετά το 1999, ο αριθμός των Ελλήνων επισκεπτών στην Τουρκία άρχισε να πολλαπλασιάζεται.¹²⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ		
Έτος	Σύνολο	Μεταβολή %
1999	146.844	-

¹²⁶ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, (Φεβρουάριος 2015), σελ.10.

¹²⁷ *Ibid.*, σελ. 8.

¹²⁸ Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, op.cit.*, σελ. 569.

2000	218.092	49 %
2001	189.028	-13 %
2002	280.033	48%
2003	393.399	40 %
2004	491.300	25 %
2005	584.784	19 %
2006	412.819	-29 %
2007	447.950	9 %
2008	572.212	28 %
2009	616.489	8 %
2010	670.297	9 %
2011	702.017	5 %
2012	669.823	-5 %

Πηγή: Συρίγος, 2015

Τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα για τους Έλληνες τουρίστες που επισκέπτονται την Τουρκία προέρχονται από τη Στατιστική Υπηρεσία της Τουρκίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

<i>ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΛΑΠΙΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ</i>				
Έτος	Ταξίδια με 1 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις	Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις	Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις εκ των οποίων σε συγγενείς & φίλους	Επαγγελματικά Ταξίδια με 1 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις
2004	67.699	35.281	0	11.003
2005	81.502	60.714	6.286	14.217
2006	41.090	34.174	6.080	9.276
2007	56.892	38.358	4.081	10.026
2008	63.823	46.627	4.676	0

2009	48.246	30.707	5.799	6.333
2010	67.901	40.615	0	0
2011	51.446	42.570	0	6.076
2012	34.832	18.034	2.603	0
2013	53.567	36.759	8.444	1.502
2014	-	32.905	7.916	-

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Σύμφωνα με τα στοιχεία τριμηνιαίας έρευνας σε νοικοκυριά ημεδαπών (κατοίκων της Ελλάδας), της ΕΛ.ΣΤΑΤ., όπως εμφανίζονται στον παραπάνω πίνακα τα ταξίδια των Ελλήνων στην Τουρκία (με τέσσερις ή περισσότερες διανυκτερεύσεις) παρουσιάζουν διακυμάνσεις με σημαντική αύξηση τα έτη 2005 και 2008 και μείωση το έτος 2012, που πιθανόν οφείλεται στη δύσκολη οικονομική συγκυρία. Σταθερά μειούμενα βαίνουν και τα επαγγελματικά ταξίδια Ελλήνων στη γειτονική χώρα έπειτα από το 2005 που καταγράφηκε ο μεγαλύτερος αριθμός τους (14.217) για το χρονικό διάστημα 2004-2014. Το παράδοξο είναι ότι, ενώ την τετραετία 2010-2013 ιδρύθηκαν 130 νέες ελληνικές επιχειρήσεις στην Τουρκία,¹²⁹ ο αριθμός των επαγγελματικών ταξιδιών μειώνεται.

Σημαντικός είναι και αριθμός των ταξιδιών Ελλήνων κατοίκων στην Τουρκία που διανυκτερεύουν σε συγγενείς και φίλους, οι οποίοι όπως εμφανίζεται στον παρακάτω πίνακα πραγματοποίησαν το 2014, 77.041 διανυκτερεύσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 21

ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΔΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ				
Έτος	Ταξίδια με 1 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις	Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις	Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις εκ των οποίων σε συγγενείς & φίλους	Επαγγελματικά Ταξίδια με 1 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις
2004	435.113	354.539	0	51.403

¹²⁹ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ετήσια Έκθεση 2014 Οικονομίας Τουρκίας και Εμπορικών & Οικονομικών Σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας*, (Άγκυρα, Απρίλιος 2015),σελ. 71.

2005	525.763	479.574	164.086	45.079
2006	312.166	298.334	76.157	32.133
2007	273.650	233.586	44.070	88.379
2008	482.334	436.413	106.972	0
2009	286.837	251.841	92.788	28.566
2010	287.326	217.032	0	0
2011	258.150	238.456	0	12.152
2012	191.496	150.607	63.718	0
2013	384.515	345.529	58.711	12.531
2014	-	249.815	77.041	-

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Αναφορικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των Ελλήνων που πραγματοποιούν ταξίδια στην Τουρκία, ο αριθμός των γυναικών υπερτερεί σε σχέση με τον αριθμό των Ελλήνων ανδρών που ταξίδεψαν στην Τουρκία το χρονικό διάστημα 2004-2014 και πραγματοποίησαν τέσσερις ή περισσότερες διανυκτερεύσεις. Στον Πίνακα 22 παρατηρείται επίσης ότι τα περισσότερα ταξίδια πραγματοποίησαν οι ηλικίες 45-64 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

ΤΑΞΙΔΙΑ ΗΜΕΛΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΕ 4 Ή ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ (ΦΥΛΟ-ΗΛΙΚΙΕΣ)							
Έτος	Σύνολο	Άρρενες	Θήλεις	Ηλικίες 15-24	Ηλικίες 25-44	Ηλικίες 45-64	Ηλικίες 65 και άνω
2004	35.281	15.594	19.687	3.235	9.267	18.561	4.218
2005	60.714	28.216	32.498	5.162	18.178	33.086	4.288
2006	34.174	19.151	15.023	0	12.602	9.932	11.640
2007	38.358	18.087	20.271	6.051	8.590	19.939	3.778

2008	46.627	17.365	29.262	2.174	5.725	27.524	11.204
2009	30.707	10.231	20.476	5.799	5.206	17.747	1.955
2010	40.615	18.565	22.050	2.417	16.546	18.092	3.560
2011	42.570	17.254	25.316	10.305	16.794	14.310	1.161
2012	18.034	7.143	10.891	917	2.576	6.226	8.315
2013	36.759	14.663	22.096	4.606	4.932	16.441	10.780
2014	32.905	14.982	17.923	1.677	10.935	14.609	5.684

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

<i>ΤΑΞΙΔΙΑ ΔΙΑΚΟΠΩΝ ΗΜΕΔΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ -ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΑΞΙΔΙΟΥ</i>						
Έτος	Σύνολο	4-7 διανυκτε- ρεύσεις	8-14 διανυκτε- ρεύσεις	15-28 διανυκτε- ρεύσεις	29-91 διανυκτε- ρεύσεις	92-365 διανυκτε- ρεύσεις
2004	35.281	20.551	8.398	3.352	2.980	0
2005	60.714	51.729	4.223	2.333	2.429	0
2006	34.174	25.663	0	4.713	3.798	0
2007	38.358	31.574	4.989	1.795	0	0
2008	46.627	32.474	11.048	0	3.105	0
2009	30.707	19.694	5.214	5.799	0	0
2010	40.615	36.762	3.853	0	0	0
2011	42.570	42.570	0	0	0	0
2012	18.034	14.928	503	1.196	1.407	0
2013	36.759	25.253	8.669	570	2.267	0
2014	32.905	23.854	4.578	3.387	1.086	0

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Όσον αφορά στη διάρκεια του ταξιδιού, σταθερά το μεγαλύτερο μερίδιο καταλαμβάνουν τα ταξίδια από τέσσερις έως επτά διανυκτερεύσεις, ενώ κανένα ταξίδι δεν εμφανίζεται να έχει διάρκεια μεγαλύτερη των τριών μηνών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

ΤΑΞΙΔΙΑ ΔΙΑΚΟΠΩΝ ΗΜΕΛΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΕ 4 Ή ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ								
ΜΕΣΟ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ								
Έτος	Σύνολο	Αεροπορικώς	Θαλασσίως	Οδικώς	Τρένο	Λεωφορείο, τουριστικό λεωφορείο	Ιδιωτικό ή ενοικιαζόμενο όχημα	Άλλο μέσο
2004	35.281	8.756	0	26.525	0	14.579	11.946	0
2005	60.714	18.969	4.111	37.634	0	30.455	7.179	0
2006	34.174	3.798	3.925	26.451	0	19.454	6.997	0
2007	38.358	16.754	1.057	20.547	1.795	14.906	3.846	0
2008	46.627	7.222	4.158	35.247	0	25.242	7.855	2.150
2009	30.707	8.345	7.517	14.845	0	14.845	0	0
2010	40.615	11.527	1.925	27.163	3.838	21.605	1.720	0
2011	42.570	9.019	20.178	13.373	0	8.624	4.749	0
2012	18.034	7.623	1.497	8.914	0	7.007	1.907	0
2013	36.759	14.403	1.624	20.732	0	17.624	3.108	0
2014	32.905	21.181	1.256	10.468	0	4.872	5.596	0

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Το κυριότερο μέσο μεταφοράς εμφανίζεται να είναι το αυτοκίνητο και μόνο το 2014 παρατηρείται αύξηση των ταξιδιών που πραγματοποιήθηκαν με αεροπλάνο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 25

ΤΑΞΙΔΙΑ ΗΜΕΛΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΕ 4 Ή ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ -ΚΑΤΑΛΥΜΑ								
Έτος	Σύνολο	Ξενοδοχεία και ομοειδή καταλύματα	Τουριστικά κάμπινγκ	Άλλα συλλογικά καταλύματα	Ειδικά τουριστικά καταλύματα	Ενοικιαζόμενη κατοικία	Ιδιόκτητη κατοικία	Άλλα ιδιωτικά καταλύματα
2004	35.281	30.645	0	0	0	0	4.636	0
2005	60.714	54.428	0	0	0	0	0	6.286
2006	34.174	21.505	0	0	0	0	5.131	7.538
2007	38.358	34.277	0	0	0	0	0	4.081
2008	46.627	33.500	0	0	4.158	0	4.293	4.676
2009	30.707	21.618	0	0	0	0	0	9.089
2010	40.615	36.372	0	1.925	0	0	2.318	0
2011	42.570	27.578	0	14.992	0	0	0	0
2012	18.034	14.851	0	0	580	0	0	2.603
2013	36.759	21.003	0	0	2.350	560	0	12.846
2014	32.905	22.461	0	462	0	334	0	9.648

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Οι περισσότεροι Έλληνες που πραγματοποιούν ταξίδια στην Τουρκία διαμένουν σε ξενοδοχεία και ομοειδή καταλύματα, ενώ σημαντικός είναι ο αριθμός Ελλήνων κατοίκων που ταξιδεύουν στη γείτονα χώρα και διαμένουν σε ιδιόκτητη κατοικία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 26

ΤΑΞΙΔΙΑ ΗΜΕΛΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΕ 4 Ή ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΕΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΙΣ-ΤΡΟΠΟΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ				
Έτος	Σύνολο	Άμεση κράτηση	Μέσω ταξιδιωτικού γραφείου-πρακτορείου	εκ των οποίων με πακέτο διακοπών
2004	35.281	18.400	16.881	0
2005	60.714	16.229	44.485	12.594

2006	34.174	17.670	16.504	13.838
2007	38.358	7.927	30.431	27.809
2008	46.627	13.486	33.141	25.349
2009	30.707	13.316	17.391	17.391
2010	40.615	19.276	21.339	21.339
2011	42.570	9.935	32.635	24.793
2012	18.034	9.409	8.625	-
2013	36.759	17.923	18.836	15.467
2014	32.905	20.087	12.818	12.818

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Αναφορικά με τον τρόπο κράτησης, οι περισσότεροι Έλληνες ταξίδεψαν στην Τουρκία και αναζήτησαν τη διαμονή από μόνοι τους, ενώ όσοι προτίμησαν να κάνουν το ταξίδι τους μέσω τουριστικού πρακτορείου ή γραφείου, αγόρασαν τουριστικό πακέτο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 27

<i>ΔΑΠΑΝΕΣ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΔΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ (σε Ευρώ)</i>			
Έτος	Ταξίδια με 1 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις	Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις	Επαγγελματικά Ταξίδια με 1 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις
2004	29.352.453	11.746.991	61.534.940
2005	43.800.574	35.631.384	4.965.641
2006	25.286.211	23.145.563	7.079.701
2007	23.128.997	17.031.262	6.728.303
2008	51.587.912	42.779.958	0
2009	28.893.860	22.319.805	2.817.210
2010	33.115.435	25.964.248	0
2011	26.718.777	23.470.671	1.762.104

2012	16.754.914	11.531.193	0
2013	23.029.440	19.535.575	887.657
2014	-	15.768.171	-

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Στοιχεία βάσει ετήσιας έρευνας σε νοικοκυριά ημεδαπών (κατοίκων της Ελλάδας)

Τα ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις είναι υποσύνολο των ταξιδιών με 1 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις

Τα επαγγελματικά ταξίδια είναι ανεξάρτητη κατηγορία

Όπως παρατηρείται στον παραπάνω πίνακα οι δαπάνες των Ελλήνων που ταξίδεψαν στην Τουρκία το 2013 ανέρχονται σε 23.917.097 ευρώ, ενώ μόνο για επαγγελματικά ταξίδια το 2004 οι Έλληνες δαπάνησαν 61.534.940 ευρώ. Οι νεοϊδρυθείσες ελληνικές επιχειρήσεις στην Τουρκία τη δεκαετία 2000-2009 αριθμούσαν 124, ενώ την επόμενη τετραετία 2010-2013, όπως αναφέρθηκε παραπάνω ιδρύθηκαν 130.¹³⁰

Στον παρακάτω πίνακα δίνονται οι διανυκτερεύσεις που πραγματοποίησαν οι ημεδαποί (Έλληνες κάτοικοι) που ταξίδεψαν στην Τουρκία τα έτη 2004-2014. Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ. ΣΤΑΤ., οι γυναίκες, το παραπάνω χρονικό διάστημα πραγματοποίησαν τις περισσότερες διανυκτερεύσεις, συγκριτικά με τους άνδρες. Τις περισσότερες διανυκτερεύσεις τις πραγματοποίησαν ημεδαποί ηλικίας 45-64 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 28

ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΔΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ							
(Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις)							
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ (ΦΥΛΟ-ΗΛΙΚΙΕΣ)							
Έτος	Σύνολο	Άρρενες	Θήλεις	Ηλικίες 15-24	Ηλικίες 25-44	Ηλικίες 45-64	Ηλικίες 65 και άνω
2004	354.539	118.381	236.158	31.076	59.995	159.971	103.497
2005	479.574	178.785	300.789	24.025	226.311	197.992	31.246

¹³⁰ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ετήσια Έκθεση 2014 Οικονομίας Τουρκίας και Εμπορικών & Οικονομικών Σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας*, (Άγκυρα, Απρίλιος 2015),σελ. 71.

2006	298.334	169.545	128.789	0	77.320	43.854	177.160
2007	233.586	100.428	133.158	39.869	37.172	115.736	40.809
2008	436.413	134.540	301.873	8.695	44.205	167.927	215.586
2009	251.841	114.942	136.899	92.788	26.029	123.251	9.773
2010	217.032	94.005	123.027	9.668	92.687	98.802	15.875
2011	238.456	101.688	136.768	56.212	94.394	79.721	8.129
2012	150.607	59.944	90.663	6.416	11.402	42.960	89.829
2013	345.529	143.153	202.376	26.389	24.537	214.497	80.106
2014	249.815	116.402	133.413	8.405	77.840	89.831	73.739

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

ΠΙΝΑΚΑΣ 29

ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΤΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΛΙΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ						
(Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις)						
ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΑΞΙΔΙΟΥ						
Έτος	Σύνολο	4-7 διανυκτε- ρεύσεις	8-14 διανυκτε- ρεύσεις	15-28 διανυκτε- ρεύσεις	29-91 διανυκτε- ρεύσεις	92-365 διανυκτε- ρεύσεις
2004	354.539	95.926	84.217	77.088	97.308	0
2005	479.574	285.398	37.708	35.001	121.467	0
2006	298.334	113.710	0	70.688	113.936	0
2007	233.586	156.773	49.888	26.925	0	0
2008	436.413	163.282	115.060	0	158.071	0
2009	251.841	106.915	52.138	92.788	0	0
2010	217.032	183.888	33.144	0	0	0
2011	238.456	238.456	0	0	0	0
2012	150.607	81.864	5.025	21.538	42.180	0

2013	345.529	133.710	82.458	9.124	120.237	0
2014	249.815	123.160	41.946	52.139	32.570	0

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Όπως συμπεραίνεται από τα στοιχεία του πίνακα 29, οι ημεδαποί πραγματοποίησαν τις περισσότερες διανυκτερεύσεις στη γειτονική χώρα το 2005 και τις λιγότερες το έτος 2012, που πιθανόν να σχετίζεται με τη δύσκολη οικονομική συγκυρία. Τα ταξίδια των ημεδαπών στην Τουρκία με διάρκεια τέσσερις έως επτά διανυκτερεύσεις, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. εμφανίζονται να υπερτερούν των ταξιδιών με περισσότερες των επτά διανυκτερεύσεων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 30

<i>ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΔΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ</i>								
<i>(Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις)</i>								
<i>ΜΕΣΟ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ</i>								
Έτος	Σύνολο	Αεροπορικώς	Θαλασσίως	Οδικώς	Τρένο	Λεωφορείο, τουριστικό λεωφορείο	Ιδιωτικό ή ενοικιαζόμενο όχημα	Άλλο μέσο
2004	354.539	43.779	0	310.760	0	221.743	89.017	0
2005	479.574	211.283	43.892	224.399	0	177.199	47.200	0
2006	298.334	113.936	16.908	167.490	0	87.664	79.826	0
2007	233.586	79.398	7.400	146.788	26.925	81.405	38.458	0
2008	436.413	50.195	24.950	361.268	0	231.681	47.885	81.702
2009	251.841	105.517	62.488	83.836	0	83.836	0	0
2010	217.032	58.101	7.698	151.233	19.189	125.163	6.881	0
2011	238.456	60.775	115.876	61.805	0	41.466	20.339	0
2012	150.607	41.547	9.898	99.162	0	74.068	25.094	0
2013	345.529	96.539	7.163	241.827	0	133.329	108.498	0
2014	249.815	165.348	9.030	75.437	0	25.437	50.000	0

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Οι έλληνες κάτοικοι που ταξίδεψαν οδικώς στην Τουρκία τα έτη 2004-2014 πραγματοποίησαν σχεδόν διπλάσιο αριθμό διανυκτερεύσεων σε σύγκριση με τον αριθμό των διανυκτερεύσεων που πραγματοποίησαν οι ημεδαποί, οι οποίοι ταξίδεψαν αεροπορικώς στη γείτονα χώρα, το ίδιο χρονικό διάστημα. Από τους ημεδαπούς που προτίμησαν να ταξιδέψουν οδικώς, όσοι χρησιμοποίησαν ιδιωτικό ή ενοικιαζόμενο όχημα πραγματοποίησαν λιγότερες διανυκτερεύσεις από εκείνους που ταξίδεψαν στη Τουρκία με λεωφορείο-τουριστικό λεωφορείο. Από τον πίνακα 30 προκύπτει επίσης, ότι το 2011 οι ημεδαποί που ταξίδεψαν θαλασσίως στην Τουρκία πραγματοποίησαν περισσότερες διανυκτερεύσεις σε σύγκριση με τις διανυκτερεύσεις των ημεδαπών που ταξίδεψαν αεροπορικώς ή οδικώς. Επίσης, το έτος 2014, διπλάσιες ήταν οι διανυκτερεύσεις των ημεδαπών που ταξίδεψαν στη γειτονική χώρα αεροπορικώς σε σχέση με τις διανυκτερεύσεις των ημεδαπών που μετακινήθηκαν οδικώς.

ΠΙΝΑΚΑΣ 31

ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΤΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΔΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ

(Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις)

ΕΙΔΟΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ

Έτος	Σύνολο	Ξενοδοχεία και ομοειδή καταλύματα	Τουριστικά κάμπινγκ	Άλλα συλλογικά καταλύματα	Ειδικά τουριστικά καταλύματα	Ενοικιαζόμενη κατοικία	Ιδιόκτητη κατοικία	Άλλα ιδιωτικά καταλύματα
2004	354.539	234.048	0	0	0	0	120.491	0
2005	479.574	315.488	0	0	0	0	0	164.086
2006	298.334	95.617	0	0	0	0	119.268	83.449
2007	233.586	189.516	0	0	0	0	0	44.070
2008	436.413	211.436	0	0	24.950	0	93.055	106.972
2009	251.841	126.156	0	0	0	0	0	125.685
2010	217.032	188.473	0	7.698	0	0	20.861	0
2011	238.456	148.508	0	89.948	0	0	0	0
2012	150.607	83.407	0	0	3.482	0	0	63.718
2013	345.529	154.079	0	0	106.130	2.239	0	83.081

2014	249.815	155.208	0	2.774	0	2.672	0	89.161
------	---------	---------	---	-------	---	-------	---	--------

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Όπως συμπεραίνεται από τον παραπάνω πίνακα, οι περισσότερες διανυκτερεύσεις των Ελλήνων κατοίκων που ταξίδεψαν τα έτη 2004-2014 στην Τουρκία πραγματοποιήθηκαν σε ξενοδοχεία και ομοειδή καταλύματα. Ποσοστό 10,9% του συνολικού αριθμού των διανυκτερεύσεων που έγιναν από ημεδαπούς στην Τουρκία το παραπάνω χρονικό διάστημα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., πραγματοποιήθηκαν σε ιδιόκτητη κατοικία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 32

ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΑΝΥΚΤΕΡΕΥΣΕΩΝ ΤΩΝ ΤΑΞΙΔΙΩΝ ΗΜΕΔΑΠΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ				
<i>(Ταξίδια με 4 ή περισσότερες διανυκτερεύσεις)</i>				
ΤΡΟΠΟΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ				
Έτος	Σύνολο	Άμεση κράτηση	Μέσω ταξιδιωτικού γραφείου-πρακτορείου	εκ των οποίων με πακέτο διακοπών
2004	354.539	200.225	154.314	0
2005	479.574	234.914	244.660	73.720
2006	298.334	222.723	75.611	62.281
2007	233.586	82.528	151.058	137.944
2008	436.413	231.226	205.187	166.407
2009	251.841	155.276	96.565	96.565
2010	217.032	97.298	119.734	119.734
2011	238.456	46.267	192.189	137.297
2012	150.607	103.276	47.331	-
2013	345.529	204.696	140.833	112.907
2014	249.815	175.879	73.936	73.936

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (επεξεργασία)

Οι διανυκτερεύσεις που πραγματοποιήσαν τα έτη 2004-2014, οι ημεδαποί που έκαναν άμεση κράτηση για το ταξίδι τους στη γειτονική χώρα είναι λίγο περισσότερες από τις διανυκτερεύσεις που πραγματοποίησαν το αντίστοιχο χρονικό διάστημα, οι ημεδαποί που έκαναν κράτηση για το ταξίδι τους στην Τουρκία μέσω ταξιδιωτικού γραφείου-πρακτορείου. Στον παραπάνω πίνακα παρατηρείται επίσης πως ότι τα τρία τελευταία έτη οι ημεδαποί που έκαναν άμεση κράτηση για το ταξίδι τους στην Τουρκία πραγματοποίησαν περισσότερες διανυκτερεύσεις εκεί, από όσες διανυκτερεύσεις πραγματοποίησαν στην Τουρκία οι ημεδαποί που έκαναν κράτηση μέσω ταξιδιωτικού γραφείου-πρακτορείου.

Στους πίνακες 33 και 34 παρατίθενται στοιχεία από την έκθεση για τον κλάδο του τουρισμού στην Τουρκία, του Γραφείου Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων της Ελληνικής Πρεσβείας στην Άγκυρα, σχετικά με τις αφίξεις Τούρκων τουριστών στην Ελλάδα και Ελλήνων τουριστών στην Τουρκία. Οι διαφορές που παρατηρούνται, στα στατιστικά στοιχεία μεταξύ των δύο χωρών πιθανότατα οφείλονται στον τρόπο μέτρησης των τουριστών που περνούν τα σύνορα προς τη μία ή την άλλη χώρα. Η Τουρκική Στατιστική Υπηρεσία (TURKSTAT) καταγράφει κάθε έξοδο τουριστών (ακόμη και για ώρες), ενώ η ΕΛ.ΣΤΑΤ. υπολογίζει τον αριθμό θεωρήσεων εισόδου που εκδίδονται από τις ελληνικές αρχές.¹³¹

ΠΙΝΑΚΑΣ 33

Έτος	Αφίξεις Τούρκων τουριστών στην Ελλάδα	Αφίξεις Ελλήνων τουριστών στην Τουρκία
2011	552.090	500.500
2012	602.306	533.485
2013	831.113	524.128
2014 (Ιαν.-Αυγ)	711.467	459.820
% μεταβολή 2012/2011	+9,1%	+6,6%

¹³¹ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: *Ετήσια Έκθεση 2014 Οικονομίας Τουρκίας και Εμπορικών & Οικονομικών Σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας*, (Άγκυρα, Απρίλιος 2015), σελ. 85.

% μεταβολή 2013/2012	+38%	-1,75%
% μεταβολή οκτάμηνο 2014/οκτάμηνο 2013	+17,92	+36,71%

Πηγή: Πρεσβεία της Ελλάδος στη Άγκυρα (ΕΛ.ΣΤΑΤ.)

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., οι αφίξεις Τούρκων τουριστών στην Ελλάδα παρουσιάζουν συνεχώς αυξητική τάση από το έτος 2011, ενώ ο αριθμός των αφίξεων των Ελλήνων τουριστών στην Τουρκία εμφανίζεται μικρότερος από ότι των Τούρκων, και σχεδόν σταθερός από το 2011.

ΠΙΝΑΚΑΣ 34

Έτος	Αφίξεις Τούρκων τουριστών στην Ελλάδα	Αφίξεις Ελλήνων τουριστών στην Τουρκία
2013	598.908	703.168
2014	992.879	830.841

Πηγή: Πρεσβεία της Ελλάδος στη Άγκυρα (TURKSTAT)

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει η TURKSTAT, ο αριθμός των αφίξεων των Ελλήνων τουριστών στη γειτονική χώρα το 2013 και το 2014, εμφανίζεται να είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των αντίστοιχων αφίξεων που δίνει η ΕΛ.ΣΤΑΤ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ : Η ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΡΟΩΝ ΚΑΙ Η ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

Έπειτα από την ανάλυση των ποσοτικών στοιχείων των διμερών τουριστικών ροών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο του Karl W. Deutsch που υιοθετήθηκε σε αυτή την εργασία, θα ακολουθήσει η ανάλυση των ποιοτικών στοιχείων και η σύνδεσή τους με τις τρεις μεγάλες προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ύπαρξη των πλουραλιστικών κοινοτήτων ασφάλειας. Πρέπει να επισημάνουμε ότι σύμφωνα με τον Karl Deutsch οι πλουραλιστικές κοινότητες

ασφάλειας (pluralistic security-communities) είναι πιο εύκολο να δημιουργηθούν και να διατηρηθούν από ότι οι αμαλγαματοποιημένες (amalgamated security-communities) και ως εκ τούτου αποτελούν πιο αποτελεσματικά μέσα για να διατηρήσουν την ειρήνη μεταξύ των μελών τους.¹³²

Υπογραμμίζεται, επίσης, ότι η σχετική υπεροχή μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας ως μιας πιο εύκολα επιτεύξιμης μορφής της ολοκλήρωσης έχει περιορισμένες εφαρμογές και χρησιμεύει μόνο σε εκείνες τις περιπτώσεις που η διατήρηση της ειρήνης μεταξύ των συμμετεχουσών μονάδων ήταν ο κύριος πολιτικός στόχος που επισκιάζει όλους τους άλλους.¹³³

4.1 Προϋποθέσεις επίτευξης πλουραλιστικών κοινοτήτων ασφάλειας

Ο Deutsch θέτει τρεις προϋποθέσεις για την επίτευξη της πλουραλιστικής κοινότητας:

Πρώτον, η συμβατότητα των κύριων πολιτικών αξιών.¹³⁴

Δεύτερον, η ικανότητα των κυβερνήσεων και των πολιτικά σχετικών στρωμάτων των συμμετεχουσών χωρών να ανταποκριθούν στις ανάγκες του άλλου.

Τρίτον, η αμοιβαία προβλεψιμότητα των σχετικών απόψεων του ενός στη πολιτική, οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά του άλλου.

4.1.1 Η συμβατότητα των κύριων πολιτικών αξιών

Η συμβατότητα των αξιών αυτών σύμφωνα με τον Deutsch επικράτησε στα πολιτικώς σχετικά στρώματα όλων των μονάδων που συμμετείχαν στην ενοποιητική διαδικασία. Αξία ορίζεται το «ιδανικό, η ιδέα που καθορίζει τον τρόπο ζωής και σκέψης, καθετί που αναγνωρίζεται από ένα σύνολο ανθρώπων ως σημαντικό για τους ίδιους και αποτελεί μέτρο αξιολόγησης».¹³⁵

¹³² Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 244.

¹³³ *International Political Communities; an anthology*, author unknown, *op.cit.*

¹³⁴ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 244.

¹³⁵ Γιώργος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*, (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2η έκδ., 2002), σελ. 218.

Οι αξίες ήταν πιο αποτελεσματικές πολιτικά όταν δεν διατηρήθηκαν απλά ως αφηρημένες έννοιες, αλλά όταν ενσωματώθηκαν στους πολιτικούς θεσμούς και στις συνήθειες της πολιτικής συμπεριφοράς και επέτρεψαν οι αξίες αυτές να ενεργήσουν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να ενισχύσουν τη σύνδεση των ανθρώπων με αυτές.¹³⁶

Ο Laurie Nathan υποστηρίζει ότι η ιστορική έρευνα του Deutsch δεν αποκάλυψε ποιες αξίες οδηγούσαν περισσότερο στην επίτευξη των κοινοτήτων ασφάλειας. Οι κρίσιμες αξίες, ωστόσο, διέφεραν από μια περιοχή στην άλλη και εξαρτιόνταν από την πολιτική των συμμετεχουσών μονάδων που ακολουθούσαν στο εσωτερικό τους.¹³⁷ Οι διεθνείς σχέσεις είναι βασικά μια ανθρώπινη δραστηριότητα που ασχολείται με θεμελιώδεις αξίες. Στις βασικές αξίες ενός διακρατικού συστήματος υπάρχουν πέντε βασικές αξίες, που τα κράτη καλούνται να υπηρετήσουν: η ασφάλεια, η ελευθερία, η τάξη, η δικαιοσύνη και η ευημερία.¹³⁸ Στις φιλελεύθερες θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων δίνεται έμφαση στις αξίες της ελευθερίας, της ειρήνης και της προοδευτικής αλλαγής.¹³⁹

Για τις κοινωνικές επιστήμες «αξία είναι μια σαφής ή υπονοούμενη σύλληψη του επιθυμητού, χαρακτηριστική ενός ατόμου ή κάποιας ομάδας και η οποία επηρεάζει την επιλογή προτύπων, μέσων και σκοπών δράσης». Οι αξίες έχουν σχέση με τις στάσεις, την κουλτούρα και την ιδεολογία, για αυτό και διαφοροποιούνται από κοινωνία σε κοινωνία.¹⁴⁰ Κατά τον κοινωνιολόγο Talcot Parsons, οι ανάγκες και οι στόχοι της κοινωνίας πρέπει να υπερβαίνουν, ακόμη και να καθορίζουν τις αντίστοιχες ανάγκες και στόχους των ατόμων. Με άλλα λόγια οι αξίες προέρχονται από τις πεποιθήσεις των ανθρώπων για το πώς πρέπει να είναι ο κόσμος τους και σαν τέτοιες επηρεάζουν τη δράση τους.¹⁴¹ Ο Parsons υποστηρίζει επίσης ότι η

¹³⁶ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 134.

¹³⁷ Laurie Nathan, "Domestic Instability and security Communities," *European Journal of International Relations* (2006), p. 292.

¹³⁸ Robert Jackson - George Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση* *op.cit.*, σελ. 21.

¹³⁹ *Ibid.*, *op.cit.*, σελ.24-25.

¹⁴⁰ Α. Παναγοπούλου, *Οι Αξίες στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα Εξαταξίου Γυμνασίου περιόδου 1940-1950. Καταγραφή και Αξιολόγηση* (Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015), σελ. 9.

¹⁴¹ Π. Κοντάκος, *Ευρωπαϊκό σύστημα αξιών στα αναλυτικά προγράμματα και στα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης*, (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2009), σελ.33.

διαμόρφωση κοινών αξιών που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα, είναι ουσιαστική προϋπόθεση για τη διεθνή τάξη.¹⁴²

Σύμφωνα με τους νατουραλιστές οι αξίες είναι κάτι το αποδεκτό, μετρήσιμο και επιθυμητό από το κοινωνικό σύνολο ή από μέρος του συνόλου, είναι αντικείμενο γνώσης και υπόκειται σε λογικό έλεγχο σε σχέση με την πραγματικότητα και τις ταξινομούν με διάφορα κριτήρια και μεθόδους μέτρησης και με αναφορά στις ποικίλες εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας. Έτσι, με βάση το τελευταίο σημείο αναφοράς κάνουν λόγο για πολιτικές, βιολογικές, πνευματικές, ηθικές, οικονομικές αισθητικές και τεχνολογικές αξίες.¹⁴³

Πολιτικές, είναι οι αξίες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά του ανθρώπου ως πολιτικού όντος (ειρήνη, παράδοση, ελευθερία, δημοκρατία, δικαιοσύνη).

Με κριτήριο τον χρόνο ισχύος ή την αντίσταση που έχουν στη φθορά που επιφέρει ο χρόνος οι αξίες χωρίζονται σε διαχρονικές και πρόσκαιρες. Με βάση το εύρος των κοινωνιών ή των ομάδων τα μέλη των οποίων επηρεάζουν ως προς την συμπεριφορά τους τις αξίες τις διακρίνουμε σε οικουμενικές, όταν ισχύουν σε όλες τις κοινωνίες (ειρήνη, δικαιοσύνη) και σε αξίες περιορισμένης ή τοπικής ισχύος.¹⁴⁴

Ο Deutsch υποστηρίζει ότι είναι δύσκολο να σχετίζουμε εντελώς την ειρήνη με άλλες κύριες αξίες όπως τη δικαιοσύνη και την ελευθερία.¹⁴⁵ Η ειρήνη ως πολιτική αξία με θετικό αξιολογικό περιεχόμενο την απουσία πολέμου, τις οδυνηρές συνέπειες του πολέμου, τις φιλικές σχέσεις των λαών και τη συνεργασία τους, διατρέχει στο σύνολό της την έρευνά του για τις κοινότητες ασφάλειας. Η μελέτη του εστιάστηκε κυρίως στο στόχο της διατήρησης της ειρήνης.¹⁴⁶

Ο ίδιος και οι συνεργάτες του υποστήριξαν ότι οι αυξανόμενες διασυνοριακές δραστηριότητες (εμπορικές συναλλαγές, επικοινωνίες, πολιτιστικές ανταλλαγές) συνέβαλαν στην ανάπτυξη κοινών αξιών ανάμεσα στους λαούς διαφορετικών κρατών, προλειαίνοντας έτσι το έδαφος για ειρηνικές σχέσεις συνεργασίας,

¹⁴² James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση Τόμος Α'* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992), p. 196.

¹⁴³ Α. Παναγοπούλου, *Οι Αξίες στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα Εξαταξίου Γυμνασίου περιόδου 1940-1950. Καταγραφή και Αξιολόγηση*, *op.cit.*, σελ. 9.

¹⁴⁴ *Ibid.*, σελ. 16-17.

¹⁴⁵ Brent F. Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union - Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998, third edition), *op.cit.*, p. 122.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 128.

αυξάνοντας το κόστος του πολέμου και συνεπώς μετατρέποντάς τον σε όλο και λιγότερο πιθανό.¹⁴⁷

Στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί η αμοιβαία συμβατότητα της πολιτικής αξίας της παράδοσης, με θετικό αξιολογικό περιεχόμενο το σεβασμό, την τιμή στους προγόνους, την προσφορά των προγόνων και το χρέος προς αυτούς, την προστασία και την αξία της πολιτισμικής κληρονομιάς, μέσω του πολιτιστικού και θρησκευτικού τουρισμού.

4.1.2 Η ικανότητα των κυβερνήσεων και των πολιτικά σχετικών στρωμάτων των συμμετεχουσών χωρών να ανταποκριθούν στις ανάγκες του άλλου

Η δεύτερη προϋπόθεση που απαιτεί η ύπαρξη των πλουραλιστικών κοινοτήτων ασφάλειας είναι η ικανότητα των κυβερνήσεων και των πολιτικά σχετικών στρωμάτων των συμμετεχουσών χωρών να ανταποκριθούν στις ανάγκες του άλλου, τα μηνύματα και τις δράσεις γρήγορα, επαρκώς και χωρίς να καταφεύγουν στη βία.¹⁴⁸

Η έννοια της κοινότητας ασφάλειας ενθαρρύνει μια ευρεία κατανόηση της φύσης της «ασφάλειας» (περιλαμβάνει τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις της, καθώς και τη στρατιωτική διάσταση), εστιάζοντας σαφώς στο κεντρικό ενδιαφέρον της πολιτικής ασφάλειας. Την πρόληψη, δηλαδή των ένοπλων συγκρούσεων και την επίλυσή τους με την ειρηνική αλλαγή.¹⁴⁹

Για τον Deutsch και τους συνεργάτες του η επιτυχημένη ολοκλήρωση ήταν το επακόλουθο μιας αποτελεσματικής και αποφασιστικής πολιτικής ηγεσίας. Διαπίστωσαν ότι οι ενοποιητικές πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ικανότητες των συμμετεχουσών πολιτικών μονάδων ήταν στενά συνδεδεμένες με τις γενικές ικανότητες μιας δεδομένης πολιτικής μονάδας για δράση στους τομείς της πολιτικής, της διοίκησης, της οικονομικής ζωής, της κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Robert Jackson - Georg Sorensen, *Θεωρία και μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: η σύγχρονη συζήτηση*, *op.cit.*, σελ. 84.

¹⁴⁸ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 244.

¹⁴⁹ Adrian Hyde-Price, “ Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda”, *op.cit.*, p.16.

¹⁵⁰ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 130.

Οι ικανότητες ενοποίησης των πολιτικών μονάδων είναι δύο ειδών. Το ένα σχετίζεται με την ικανότητα μια πολιτικής μονάδας να ενεργεί- όπως το μέγεθος της, η ισχύς, η οικονομική της δύναμη, η διοικητική της αποτελεσματικότητα, κ.τλ.. Το άλλο είδος συνδέεται με την ικανότητα της πολιτικής μονάδας να ελέγχει τη συμπεριφορά της και να ανακατευθύνει τη προσοχή της. Για την ακρίβεια, αυτό σημαίνει την ικανότητα των πολιτικά υπευθύνων λήψης των αποφάσεων και των σχετικών πολιτικά ελίτ να ανακατευθύνουν και να ελέγχουν την προσοχή και συμπεριφορά τους, έτσι ώστε να εμπλέκουν τα πολιτικά συστήματα να έχουν επικοινωνία με άλλες πολιτικές μονάδες οι οποίες πρόκειται να είναι μελλοντικοί εταίροι τους στην ενοποιητική διαδικασία. Σημαίνει, επίσης, τη δυνατότητα αυτά τα μηνύματα από άλλες πολιτικές μονάδες να έχουν αρκετή βαρύτητα στη λήψη των δικών τους αποφάσεων, να αντιλαμβάνονται τις ανάγκες των πληθυσμών και των ελίτ των άλλων μονάδων και να ανταποκρίνονται σ' αυτές γρήγορα και επαρκώς όσον αφορά την πολιτική ή την οικονομική δράση.¹⁵¹

Το πρώτο είδος των δυνατοτήτων - που σχετίζονται με την ικανότητα οι μονάδες να δρουν και να ξεπερνούν εξωτερικά εμπόδια- συνδέεται με την ισχύ¹⁵² και το δεύτερο είδος συνδέεται με αυτό που ο Deutsch ονομάζει ανταπόκριση. Η ισχύς και η ανταπόκριση δεν είναι ίσης σπουδαιότητας. Ο Deutsch διαπίστωσε ότι όταν ένα μέτριο μέτρο της ισχύος είχε επιτευχθεί, οι δυνατότητες που σχετίζονται με την ανταπόκριση μιας πολιτικής μονάδας και της κυβέρνησής της ήταν ζωτικής σημασίας για την επιτυχία ή την αποτυχία της ολοκλήρωσης.¹⁵³

Οι πλουραλιστικές κοινότητες ασφάλειας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, απαιτούν σημαντικές αυξήσεις των πολιτικών και διοικητικών ικανοτήτων των συμμετεχόντων κρατών. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για θέματα, όπως η αμοιβαία επικοινωνία, η διαβούλευση και η λήψη αποφάσεων, καθώς και τον έλεγχο της δικής

¹⁵¹ *International Political Communities; an anthology, op.cit.*, p. 21.

¹⁵² Ο Karl Deutsch βλέπει την ισχύ ως ένα σύμβολο της ικανότητας να μεταβάλει την κατανομή των αποτελεσμάτων και ιδίως τα αποτελέσματα συμπεριφοράς του λαού. Από την άποψη αυτή η ισχύς μπορεί να συγκριθεί, κατά κάποιο τρόπο, με το χρήμα, που είναι συνήθως τυπικό σύμβολο της αγοραστικής δύναμης-δηλαδή της ικανότητάς μας να μεταβάλλουμε την κατανομή των αγαθών και των παραγωγικών πόρων. (Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations, op.cit.* p.45-46).

¹⁵³ *International Political Communities; an anthology*, author unknown, (New York: Published by Anchor Books, 1966), 12, reprinted from Karl W. Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area, op.cit.*, p.21.

τους πολιτικής συμπεριφοράς προς την κατεύθυνση της αυξημένης ανταπόκρισης στις μεγάλες ανάγκες ή στα επείγοντα μηνύματα των εταίρων τους.¹⁵⁴

4.1.3 Η αμοιβαία προβλεψιμότητα των σχετικών απόψεων του ενός στη πολιτική, οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά του άλλου

Η τρίτη βασική προϋπόθεση είναι η αμοιβαία προβλεψιμότητα των σχετικών απόψεων του ενός στη πολιτική, οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά του άλλου (αλλά αυτές οι σχετικές απόψεις είναι πολύ λιγότερες στην περίπτωση μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας από ότι θα ήταν στην αμαλγαματοποιημένη “amalgamated” ομολογή της).¹⁵⁵

Η αμοιβαία προβλεψιμότητα της συμπεριφοράς φαίνεται να συνδέεται στενά με τις δύο προαναφερθείσες σημαντικές προϋποθέσεις για την επίτευξη μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας.¹⁵⁶

Η ιδέα της αμοιβαίας προβλεψιμότητας της συμπεριφοράς μεταξύ των ομάδων μπορεί να βρεθεί επίσης στο κοινωνικό σύστημα του Parsons, στο οποίο τα πρόσωπα αναπτύσσουν αξιόπιστες προσδοκίες για τη συμπεριφορά ο ένας του άλλου.¹⁵⁷ Εφ’ όσον, η πραγματική συμπεριφορά των ατόμων συμφωνεί με τις προσδοκίες του ρόλου των εταίρων, ένα ουσιώδες συστατικό στην ενοποιητική διαδικασία φαίνεται να υφίσταται. Η διατήρηση της συνοχής των ενοποιητικών σχέσεων (integrative relationships), όχι λιγότερο από ότι το ίδιο το πολιτικό σύστημα,

¹⁵⁴ Karl W. Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area*, *op.cit.*, p. 41, όπως αναφέρεται στο Adrian Hyde-Price, “Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda” p. 13.

¹⁵⁵ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 245.

¹⁵⁶ Brent F. Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union - Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 140.

¹⁵⁷ Το σύστημα δράσης του Parsons θέτει τα πρόσωπα τόσο στον ρόλο των υποκειμένων όσο και στο ρόλο των αντικειμένων. Το υποκείμενο (alter) και το αντικείμενο (ego) αλληλεπιδρούν σε ένα σύστημα. Αν οι δρώντες κερδίζουν ικανοποίηση, αναπτύσσουν ένα επενδυμένο συμφέρον για τη διατήρηση και τη λειτουργία του συστήματος. Η αμοιβαία αποδοχή του συστήματος από τους δρώντες δημιουργεί έναν μηχανισμό ισορροπίας εξισορρόπησης του συστήματος. Υποθετικά, η πορεία δράσης που υιοθετεί ο δρών είναι βασισμένη σε μια προηγούμενη εμπειρία μάθησης, καθώς και στις προσδοκίες του για τη συμπεριφορά του ατόμου με τον οποίο αλληλεπιδρά. Σύμφωνα με τον Parsons, η αλληλεπίδραση καθιστά την ανάπτυξη της κουλτούρας δυνατή στο ανθρώπινο επίπεδο, και παρέχει ένα σημαντικό καθοριστικό παράγοντα των προτύπων δράσης σε ένα κοινωνικό σύστημα. Η αλληλεπίδραση μεταξύ των δρώντων υποκειμένων είναι ζωτικής σημασίας για το πλαίσιο του Parsons. Σε ένα απόλυτα εντελώς ολοκληρωμένο κοινωνικό σύστημα οι δρώντες ικανοποιούν ιδιαίτερες και συγκεκριμένες ανάγκες ο ένας του άλλου.

εξαρτάται από την ύπαρξη αυτών των προσδοκιών για τη συμπεριφορά. Τα μεγάλα πολιτικά, πολιτιστικά και ιδεολογικά κενά που χωρίζουν τους ανθρώπους σε διεθνές επίπεδο, αναμφίβολα μειώνουν τις προοπτικές για την ανάπτυξη αυτών των προσδοκιών σε διεθνές επίπεδο.¹⁵⁸

Τα μέλη μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας σύμφωνα με τον Κ. Deutsch θα πρέπει να είναι σε θέση να προσδοκούν το ένα από το άλλο κάποια αξιόπιστη αλληλοσύνδεση, ανταλλαγή, ή τουλάχιστον συμβατή αρμονική συμπεριφορά και θα πρέπει συνεπώς, να προβλέπουν τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, το ένα τις ενέργειες του άλλου. Τέτοιες προβλέψεις μπορούν να βασίζονται μόνο στην «οικειότητα».¹⁵⁹ Και ενώ η «οικειότητα» φαίνεται να έχει συμβάλλει επιτυχώς στην ανάπτυξη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, η αμοιβαία προβλεψιμότητα της συμπεριφοράς τελικά δημιουργήθηκε πάνω σε μια πιο σταθερή βάση. Αυτή της απόκτησης κάποιου ποσού κοινής κουλτούρας ή του χαρακτήρα της κοινής ομάδας ή του «εθνικού χαρακτήρα».

Με αυτό τον τρόπο οι άνθρωποι μιας πολιτικής μονάδας θα αισθάνονται ότι μπορούν να καταλάβουν τους ανθρώπους στις γειτονικές πολιτικές οντότητες περιμένοντας από αυτούς να συμπεριφέρονται ως επί το πλείστον, όπως και οι ίδιοι θα συμπεριφέρονταν σε παρόμοιες καταστάσεις. Θα έφταναν, δηλαδή, να προβλέπουν τη συμπεριφορά των ατόμων σε γειτονικές πολιτικές μονάδες βάσει της ενδοσκοπησης: εξετάζοντας τις δικές τους απόψεις-γνώμες. Θα μπορούσαν έτσι να κάνουν μια αρκετά καλή εικασία - πρόγνωση ως προς το τι θα έκαναν οι γείτονές τους, ώστε να μπορούν να τους εμπιστεύονται ή τουλάχιστον να τους καταλαβαίνουν, σε κάποιο βαθμό περισσότερο όπως ακριβώς θα εμπιστεύονταν ή θα κατανοούσαν τον εαυτό τους.¹⁶⁰

Ωστόσο, τα κράτη - μέλη μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας πρέπει να λάβουν κοινές αποφάσεις μόνο για ένα πιο περιορισμένο φάσμα θεμάτων, και να διατηρούν το κάθε ένα, ένα πολύ ευρύτερο φάσμα των προβλημάτων για αυτόνομη λήψη αποφάσεων εντός των δικών τους συνόρων. Συνεπώς, η έκταση και ο βαθμός

¹⁵⁸ Robert L. Pfaltzgraff, Jr., “*Karl Deutsch and the Study of Political Science*, *op.cit.*, pp. 100-101.

¹⁵⁹ Brent F.Nelsen - Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 137.

¹⁶⁰ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 138.

της αμοιβαίας προβλεψιμότητας της συμπεριφοράς που απαιτείται από τα μέλη μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας είναι σημαντικά μικρότερη από όσο θα ήταν απαραίτητη για την επιτυχημένη λειτουργία μιας αμαλγαματοποιημένης.¹⁶¹

4.2 Διαδικασία της δημιουργίας μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία στον τομέα του τουρισμού

Σύμφωνα με τον Deutsch η διαδικασία της δημιουργίας αποτελεί το δεύτερο σημαντικό παράγοντα στη δημιουργία μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας.

Μια πλουραλιστική κοινότητα ασφάλειας απαιτεί λιγότερους ευνοϊκούς όρους για την επιτυχία της, σε σχέση με την αμαλγαματοποιημένη (amalgamated). Έτσι απαιτεί απλούστερες διαδικασίες, προκειμένου αυτή να επιτευχθεί.¹⁶²

Η βασική απαιτούμενη διαδικασία είναι να υπάρχει μια έλλειψη πιθανότητας ενός πολέμου μεταξύ των πολιτικών μονάδων,¹⁶³ όπως γίνεται αντιληπτή από τις κυβερνήσεις, τις ελίτ, και (τελικά) τους πληθυσμούς τους. Μια δεύτερη διαδικασία, που ευνοεί την εμφάνιση των πλουραλιστικών κοινοτήτων ασφάλειας, είναι η εξάπλωση των πνευματικών κινημάτων των διανοουμένων και των παραδόσεων που ευνοούν την ολοκλήρωση και την προετοιμασία ενός θετικού πολιτικού κλίματος. Μία τρίτη διαδικασία, ίσως είναι η ανάπτυξη και η πρακτική των συνηθειών και των δεξιοτήτων της αμοιβαίας προσοχής, της επικοινωνίας, και της ανταπόκρισης, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η διατήρηση της αυτονομίας και της ουσιαστικής κυριαρχίας των μονάδων που συμμετέχουν από τη μια και από την άλλη η διατήρηση σταθερών προσδοκιών της ειρήνης και της ειρηνικής αλλαγής μεταξύ τους. Οι δυσκολίες στον τρόπο αυτών των τριών διαδικασιών δεν είναι καθόλου ασήμαντες, αλλά είναι λιγότερες από τις δυσκολίες που παρατηρούνται στη πορεία της οριστικής αμαλγαμάτωσης.¹⁶⁴

¹⁶¹ *Ibid.*, p.141.

¹⁶² Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 251.

¹⁶³ Adrian Hyde-Price, “ Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda” *op.cit.*, p. 15.

¹⁶⁴ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 251.

4.3 Συμβατότητα των κύριων πολιτικών αξιών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στο πεδίο του τουρισμού

Ο πολιτισμός και ο τουρισμός έχουν μια αμοιβαία επωφελή σχέση η οποία μπορεί να ενισχύσει την ελκυστικότητα και την ανταγωνιστικότητα των περιφερειών και των χωρών. Ο πολιτισμός είναι ένα όλο και πιο σημαντικό στοιχείο του τουριστικού προϊόντος.¹⁶⁵

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO) πολιτιστικός τουρισμός ορίζεται «η μετακίνηση ατόμων κυρίως για πολιτιστικούς σκοπούς», μετακινήσεις στις οποίες περιλαμβάνονται «εκπαιδευτικές περιηγήσεις, επισκέψεις σε φεστιβάλ και άλλες πολιτιστικές εκδηλώσεις, επισκέψεις σε ιστορικούς χώρους και μνημεία, ταξίδια για τη μελέτη της φύσης, της τέχνης και του λαϊκού πολιτισμού, καθώς και θρησκευτικά προσκυνήματα».

Το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (International Council on Monuments and Sites-ICOMOS) χαρακτηρίζει ως πολιτιστικό τουρισμό οποιαδήποτε δραστηριότητα επιτρέπει στους επισκέπτες να έχουν την εμπειρία της ανακάλυψης τρόπων ζωής άλλων ανθρώπων, επιτρέποντάς τους να γνωρίσουν τα έθιμα, τις παραδόσεις, το φυσικό περιβάλλον και τις ιδέες τους και να έχουν πρόσβαση σε χώρους με αρχιτεκτονικό, ιστορικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον ή άλλου τύπου πολιτιστική αξία». ¹⁶⁶

Ο πολιτιστικός τουρισμός συνδέεται κυρίως με τις έννοιες της πολιτιστικής κληρονομιάς και γενικότερα των πολιτιστικών πόρων στους οποίους συγκαταλέγονται οι αρχαιολογικοί και ιστορικοί χώροι και τα μνημεία, τα παντός είδους μουσεία, το δομημένο περιβάλλον (κτήρια αρχιτεκτονικού ή ιστορικού ενδιαφέροντος) και στοιχεία του σύγχρονου πολιτισμού των κοινωνιών που ζουν στους τουριστικούς προορισμούς.

Τα μνημεία και οι χώροι της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν έναν από τους βασικότερους παράγοντες προσέλκυσης του τουριστικού ρεύματος. Επομένως η

¹⁶⁵ OECD, *The Impact of Culture on Tourism* (Paris: OECD Publishing, 2009), p.17.

¹⁶⁶ Ντόρα Κόνσολα, *Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτιστικού Τουρισμού για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου* (Αθήνα: Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου, 2012), σελ. 2.

διατήρηση και η προβολή τους δίνει σε μια χώρα ή μια περιφέρεια ένα σημαντικό ανταγωνιστικό τοπικό πλεονέκτημα στην παγκόσμια τουριστική αγορά.¹⁶⁷

Ο πολιτισμός δημιουργεί την αυθεντικότητα και την ιδιαιτερότητα στη παγκόσμια τουριστική αγορά. Από αυτή την άποψη, «ο τουρισμός εμπειριών» που μπορεί να συνδέσει τους ανθρώπους και τους επισκέπτες στους τοπικούς πολιτισμούς είναι πολύ σημαντικός. Σε πολλές περιπτώσεις, η θεματοποίηση του προορισμού συνδέεται επίσης με συγκεκριμένα πολιτιστικά γεγονότα (π.χ. συνδέεται με φημισμένα μέρη, ανθρώπους ή ιστορικά γεγονότα), που μπορεί επίσης να διαδραματίσουν έναν καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή.¹⁶⁸ Οι τουρίστες επισκέπτονται ολοένα και περισσότερο προορισμούς για να βιώσουν τον τρόπο ζωής, τη σύγχρονη κουλτούρα και τα έθιμα των ανθρώπων που επισκέπτονται.

Ο πολιτιστικός τουρισμός είναι υψίστης σημασίας σε πολλές περιοχές της Μεσογείου. Τα προσκυνηματικά ταξίδια συνιστούν ζωτική πτυχή σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Τουρκία.¹⁶⁹

Για τις πολιτικές αξίες που έχει για την ιστορία τους, χιλιάδες Τούρκοι τουρίστες έρχονται κάθε χρόνο στη Θεσσαλονίκη για να προσκυνήσουν στο σπίτι όπου γεννήθηκε το 1881 ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Το σπίτι αυτό παραχωρήθηκε το 1935 από το Δήμο Θεσσαλονίκης στο τουρκικό κράτος, το οποίο αποφάσισε να το μετατρέψει σε μουσείο αφιερωμένο στον Κεμάλ Ατατούρκ και με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού τον Αύγουστο του 2013 ανακηρύχθηκε σε μνημείο.

Με αφορμή τη συμπλήρωση στις 10.11.2015, εβδομήντα επτά (77) χρόνων από τον θάνατό του, περισσότεροι από δύο χιλιάδες Τούρκοι εκδρομείς κατέφθασαν από κάθε γωνιά της πατρίδας τους για να αποτίσουν φόρο τιμής στον ιδρυτή και θεμελιωτή του σύγχρονου τουρκικού κράτους.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ντόρα Κόνσολα, *Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτιστικού Τουρισμού για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου*, *op.cit.*, σελ. 4.

¹⁶⁸ OECD, *The Impact of Culture on Tourism*, *op.cit.*, p. 11.

¹⁶⁹ ARLEM, Έκθεση για τον βιώσιμο τουρισμό στη Μεσόγειο (Βρυξέλλες, 2/2013), p. 12.

¹⁷⁰ <http://www.kathimerini.gr/838227/article/epikairothta/ellada/xiliades-toyrkoi-sth-8essalonikh-timhsan-ton-kemal>

Μόνο εάν γνωρίζει κάποιος ότι «ο Τούρκος» εκτός από το σπίτι που στεγάζει το «κεφάλι του» έχει και ένα δεύτερο σπίτι, αυτό του Κεμάλ, που θεωρεί καθήκον του κάποια στιγμή στη ζωή του να το επισκεφθεί, μπορεί να εξηγήσει την αδιάκοπη ροή, όλο τον χρόνο, προσκυνητών από τη γείτονα στο Μουσείο Ατατούρκ στη περιοχή του Αγίου Δημητρίου, με κορύφωση την ημερομηνία του θανάτου του. Για τους Τούρκους μια επίσκεψη στη Θεσσαλονίκη είναι χρέος προς τον κορυφαίο σύγχρονο πολιτικό τους άνδρα, που πρέπει να εκπληρώσουν. Αλλά δεν είναι μόνο ο Κεμάλ Ατατούρκ και η νοσταλγία για τα «περασμένα μεγαλεία» της δεύτερης σημαντικότερης πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας των σουλτάνων, που έλκουν τους Τούρκους στη Θεσσαλονίκη. Είναι ταυτόχρονα και η αέναη πίεση που δέχεται η κοσμική Τουρκία στον τρόπο ζωής της από την ταχύτατη θρησκευτικοποίηση της κοινωνίας, με την επιβολή από την ισλαμική εξουσία απαγορεύσεων στην καθημερινότητα, που ωθεί όλο και περισσότερους ανθρώπους να καταφεύγουν στην Ελλάδα, κυρίως για τον τρόπο ζωής και τη διασκέδαση.¹⁷¹

Τα Σαββατοκύριακα και στη διάρκεια των περιόδων των θρησκευτικών εορτών των Τούρκων τα καφέ, οι ταβέρνες και τα νυχτερινά κέντρα στην Αλεξανδρούπολη, την Καβάλα, την Κομοτηνή και τη Θεσσαλονίκη, γεμίζουν με νέους από την Κωνσταντινούπολη, τη Ραιδεστό, την Αδριανούπολη ή και παράλιες περιοχές από την άλλη πλευρά του Βοσπόρου. Είναι νέοι που περνούν τα σύνορα για να διασκεδάσουν, να αισθανθούν πιο άνετα, μακριά από συντηρητισμούς και στερεότυπα. Οι Τούρκοι γείτονες δίνουν ζωή στην εστίαση, «τρίβουν τα χέρια τους» οι έλληνες καταστηματάρχες, που τους θεωρούν εκλεκτούς πελάτες. Οι δε εστιατορες, οι ξενοδόχοι και οι ιδιοκτήτες ταβερνών προσαρμόζουν ακόμα και την κουζίνα στις γαστριμαργικές τους συνήθειες.¹⁷²

Η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων και αξιοποίησή τους με τη διοργάνωση εκδηλώσεων που έχουν σχέση με τη χρήση τους στο παρελθόν, θα βοηθήσει σημαντικά στη προσέλκυση τουριστών από τη γειτονική χώρα.¹⁷³ Σε αυτή την κατεύθυνση, ο Δήμος Θεσσαλονίκης βρίσκεται σε επαφές με τα Μουσεία

¹⁷¹ <http://www.kathimerini.gr/838227/article/epikairothta/ellada/xiliades-toyrkoi-sth-8essalonikh-timhsan-ton-kemal>

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ <http://www.voria.gr/article/thessaloniki-se-exi-chronia-12plasia-dianikterefsis-tourkon-touriston>

Μπενάκη και Γκαζιαντέπ Ζεύγμα προκειμένου στο Γενί Τζαμί, το Αλατζά Ιμαρέτ καθώς και στα Λουτρά Παράδεισος να δημιουργηθούν μόνιμοι χώροι έκθεσης ισλαμικής τέχνης.¹⁷⁴ Ο Δήμος ήδη από το 2011 έχει παραχωρήσει (διαθέτει) το Γενί Τζαμί, για να προσεύχονται και να ασκούν τα λατρευτικά τους καθήκοντα, Τούρκοι τουρίστες, μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα.

Ο πολιτικός επιστήμονας Samuel Huntington στο έργο του «Σύγκρουση των πολιτισμών» αναφέρει ότι η θρησκεία είναι το πιο σημαντικό πολιτισμικό χαρακτηριστικό, ίσως η κεντρική δύναμη που κινητοποιεί τους λαούς.¹⁷⁵

Ως βασικό συστατικό στοιχείο του πολιτισμού ο συντελεστής «θρησκεία» εμπλέκεται σ' όλες ανεξαιρέτα τις πολιτιστικές εκφράσεις με τη μια ή την άλλη μορφή, άμεσα ή έμμεσα. Η θρησκεία, ως πανανθρώπινο φαινόμενο, διαδραματίζει σημαντικότατο ρόλο στη πνευματική ζωή του ανθρώπου και επηρεάζει βαθύτατα τον ανθρώπινο πολιτισμό καθώς είναι συνυφασμένη με την ανθρώπινη παρουσία στη γη.¹⁷⁶

Ο θρησκευτικός τουρισμός είναι η μορφή του τουρισμού, του οποίου οι μετέχοντες κινούνται είτε μερικά είτε αποκλειστικά από θρησκευτικούς λόγους. Μάλιστα θεωρείται ότι ο θρησκευτικός τουρισμός είναι υποκατηγορία του πολιτιστικού τουρισμού, από το γεγονός ότι οι μετέχοντες σε οργανωμένα προσκυνήματα διαθέτουν συχνά μια μέρα επιπλέον για επίσκεψη σε επιλεγμένα τουριστικά αξιοθέατα.¹⁷⁷

Για θρησκευτικές αιτίες και λόγους της συνέχειας της Ιστορίας ταξιδεύουν επίσης και οι Έλληνες στην Τουρκία. Η Κωνσταντινούπολη είναι μία από τις ομορφότερες, ιστορικότερες και γραφικότερες πόλεις του κόσμου, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης το 2010, συνδέεται με την Ορθόδοξη Χριστιανοσύνη, αφού σε αυτή βρίσκεται το κέντρο της Ορθοδοξίας, το Πατριαρχείο στο Φανάρι και

¹⁷⁴ <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=64180185>

¹⁷⁵ Samuel Huntington, *Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο Ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Τερζόπουλος, 2001).

¹⁷⁶ Πολυξένη Μοίρα, «Η παράμετρος της θρησκείας στον πολιτιστικό τουρισμό», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, (2008), τόμος 13 (2), σελ.153.

¹⁷⁷ *Ibid.*, σελ.159.

παρουσιάζει ιστορικό ενδιαφέρον ως πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.¹⁷⁸

Παραδοσιακά επισκέπτες από την Ελλάδα μετέβαιναν στην Τουρκία και ειδικότερα στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό συνέβαινε ακόμη και στις χειρότερες περιόδους των ελληνοτουρκικών σχέσεων και οφείλεται εκτός από την παρουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τα ελληνικά μνημεία με τον μεγάλο συμβολισμό, στην οικειότητα του τόπου για έναν μεγάλο αριθμό Ελλήνων που κατάγονται από αυτές τις περιοχές.¹⁷⁹

Η ιστορική κληρονομιά της πόλης, της δίνει σημαντικούς πολιτιστικούς πόρους καθιστώντας την ελκυστικό τουριστικό προορισμό. Η μοναδική αρχιτεκτονική κληρονομιά βρίσκεται τοποθετημένη στην ιστορική χερσόνησο, η Αγία Σοφία, και τα Παλάτια Sultanahmet, Süleymaniye και Topkapı είναι πολιτιστικά μνημεία, παγκοσμίως γνωστά. Αναγνωρισμένου κύρους είναι και το Αρχαιολογικό Μουσείο της Κωνσταντινούπολης. Το Μεγάλο Παζάρι της και η Αγορά των Μπαχαρικών, μαζί με τα λουκούμια και το χαλβά, συμβάλουν περαιτέρω στην ελκυστικότητα της.¹⁸⁰

Η Αγία Σοφία, σύμβολο πνευματικό και πολιτικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ένα θαύμα της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, επιβίωσε ως τις ημέρες μας παρά τις αντιξοότητες και αποτελεί ένα μνημείο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο μεγάλος ναός κατασκευάστηκε μετά την καταστροφή της παλαιότερης βασιλικής της Αγίας Σοφίας, κατά την Στάση του Νίκα, το 532 μ.Χ.. Ο Ιουστινιανός ανέθεσε την μελέτη και την κατασκευή στους αρχιτέκτονες και μαθηματικούς Ανθέμιο και Ισιδώρο. Όταν λίγα χρόνια αργότερα, ο τρούλος που κατασκεύασαν οι δύο αρχιτέκτονες καταστρέφεται εξαιτίας ενός μεγάλου σεισμού, ο Ιουστινιανός αναθέτει στον Ισιδώρο το νεότερο την κατασκευή ενός ψηλότερου και σταθερότερου τρούλου. Στο τέλος της περιόδου της εικονομαχίας, κατασκευάζονται οι πρώτες ψηφιδωτές εικόνες του ναού. Το 879 μ.Χ. στο ναό έλαβε χώρα η «εν Αγία Σοφία Οικουμενική Σύνοδος». Τα περίφημα ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας, έχουν ως αποκορύφωμα το ψηφιδωτό της Δέησης. Η Αγία Σοφία υπέστη πολλά δεινά από τους

¹⁷⁸ OECD, *Territorial Reviews: Istanbul Turkey*, op. cit., p. 19.

¹⁷⁹ Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, op. cit., σελ. 569.

¹⁸⁰ OECD, *Territorial Reviews: Istanbul Turkey*, op. cit., p. 19.

σταυροφόρους μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1024 μ.Χ.. Τα δεινά αυτά λήγουν το 1261 μ.Χ., όταν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος ανακαταλαμβάνει την Πόλη.¹⁸¹

Ο βυζαντινός ναός του βου αιώνα υπήρξε για περίπου 1.000 χρόνια το καμάρι της χριστιανοσύνης, ο μεγαλύτερος κεκλεισμένος χώρος λατρείας οποιουδήποτε θεού. Μετατράπηκε σε τζαμί το 1453, μετά την άλωση της Πόλης, οπότε και προστέθηκαν οι μιναρέδες. Από το 1934, λειτουργεί ως μουσείο. Στο εσωτερικό του υπάρχουν αρκετά στοιχεία που μαρτυρούν πως υπήρξε για πολλά χρόνια τζαμί, ενώ στα μπαλκόνια του, φτιαγμένα από λευκό μάρμαρο, εντοπίζεται το μονόγραμμα του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας.¹⁸²

Το Τοπ Καπί, υπήρξε το παλάτι του Σουλτάνου για πάμπολλα χρόνια. Για την αποπεράτωσή του χρειάστηκαν έξι χρόνια (ξεκίνησε να χτίζεται τα 1459 και ολοκληρώθηκε το 1465), ενώ αποτέλεσε τα κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για περίπου 400 χρόνια. Το Μπλε Τζαμί είναι γνωστό και ως η οθωμανική απάντηση στην Αγία Σοφία. Το όνομά του το οφείλει στα μπλε πλακάκια που κοσμούν το εσωτερικό του και του δίνουν την απόκοσμη λάμψη του. Ακριβώς έξω από το μνημείο βρίσκεται ο τάφος του Σουλτάν Αχμέντ και πίσω από το Μπλε Τζαμί βρίσκεται και το Μουσείο Βακίφ, με εκθέματα χαλιά - αντίκες από ολόκληρη την Τουρκία.¹⁸³

Το θρησκευτικό μνημείο της Παναγίας Σουμελά βρίσκεται στο Macka, στην επαρχία της Τραπεζούντας. Το μοναστήρι που είναι χτισμένο μέσα στα απόκρημνα βράχια αποτελείται από πολλά κτίρια και χρονολογείται από τη ρωμαϊκή εποχή.¹⁸⁴

¹⁸¹ <http://www.kathimerini.gr/842800/article/politismos/atzenta/agia-sofia-1500-xronia-istorias>

¹⁸² <http://www.kathimerini.gr/69439/article/ta3idia/ston-kosmo/kwnstantinoypolh>

¹⁸³ <http://www.kathimerini.gr/69439/article/ta3idia/ston-kosmo/kwnstantinoypolh>

¹⁸⁴ <https://goturkey.com/en/pages/content/2308/sumela-monastery>

4.4 Η ικανότητα των κυβερνήσεων και των πολιτικά σχετικών κοινωνικών στρωμάτων στην Ελλάδα και Τουρκία να ανταποκριθούν στις ανάγκες του άλλου στον τομέα του τουρισμού

Οι περιφέρειες αντιμετωπίζουν το δίλημμα της ανάγκης για ασφάλεια προκειμένου να διατηρηθεί ο τουρισμός. Ωστόσο, δεν μπορούν να ασκήσουν παρά μικρή επιρροή στην πολιτική σταθερότητα της χώρας τους.¹⁸⁵ Η διευκόλυνση, ωστόσο, των επαφών μεταξύ ελληνικών και τουρκικών Περιφερειών και Δήμων, οι αδελφοποιησεις πόλεων και η σύναψη σχετικών συμφωνιών μπορούν να προάγουν τον τουρισμό μεταξύ των δύο γειτονικών χωρών.¹⁸⁶

Ο Δήμαρχος Θεσσαλονίκης, Γιάννης Μπουτάρης από το 2011 επιχειρεί προσπάθειες για διεύρυνση της συνεργασίας ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και πόλεις της Τουρκίας. Η δημοτική Αρχή με επικεφαλής τον Δήμαρχο τρέχει οργανωμένα μια σημαντική πολιτικο-τουριστική δράση με την ονομασία «Διπλωματία των Πόλεων», αναπτύσσοντας διευρυμένες σχέσεις με τις δημοτικές Αρχές και φορείς πρωτευουσών και σημαντικών πόλεων χωρών της ευρύτερης περιοχής.¹⁸⁷

Η πολιτική που ξεκίνησε ο δήμος και ο Γιάννης Μπουτάρης προσωπικά, πριν από τέσσερα χρόνια, με στοχευμένες επισκέψεις στην Τουρκία, με τις οποίες επιδιωκόταν να αλλάξει η συντηρητική εικόνα της κλειστής πόλης σε πόλη φιλική και ανοιχτή στους γείτονες, λειτούργησε θετικά σε ότι αφορά στον τουρισμό και την προσέλκυση Τούρκων επισκεπτών.¹⁸⁸ Η αλλαγή αυτή, μέσα σε έξι χρόνια υπερδεκαπλασίασε τον αριθμό των διανυκτερεύσεων Τούρκων τουριστών σε ξενοδοχεία της πόλης, που το 2014 προσέγγισαν τις 76.000, όταν το 2009 ήταν μόλις 6.400 ολόκληρο το χρόνο. Το μεγάλο κύμα των τουριστών λειτουργεί προς όφελος των ξενοδόχων, των εστιατόρων της αγοράς και της οικονομίας της πόλης.

Οι δράσεις στο πλαίσιο της «Διπλωματίας των Πόλεων» έχουν πολύπλευρη στόχευση και αποτελούν την ωρίμανση μιας πολιτικής στην οποία ο Γ. Μπουτάρης, ως επικεφαλής μιας πλατιάς αντιπροσωπείας, όχι μόνο φορέων αλλά και

¹⁸⁵ ARLEM, *Έκθεση για τον βιώσιμο τουρισμό στη Μεσόγειο, op.cit.*, σελ. 12.

¹⁸⁶ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων. *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit.*, σελ. 13.

¹⁸⁷ <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=64180185>

¹⁸⁸ *Ibid.*

επαγγελματιών επιδιώκει συνεργασίες σε ένα ευρύ τομέα γύρω από την τουριστική βιομηχανία. Επιπλέον η προσπάθεια δεν αποβλέπει απλώς στην προσέλκυση τουριστών στη Θεσσαλονίκη, αλλά στη δημιουργία σύνθετων κοινών πακέτων που θα φέρουν επισκέπτες-τουρίστες στην ευρύτερη περιοχή.

Πολλοί άλλοι δήμοι της χώρας σχεδιάζουν δράσεις για την τόνωση της τουριστικής κίνησης από την Τουρκία, προκειμένου στα επόμενα χρόνια ο αριθμός Τούρκων τουριστών να αυξηθεί περαιτέρω. Για παράδειγμα η Μυτιλήνη, θέλει να προωθήσει τη σύνδεση λιμανιού της Πέτρας με το απέναντι λιμάνι του δήμου Κουτσούκουγιου με πλοίο και ταυτόχρονα προτείνει την τουριστική αξιοποίηση των έργων υποδομής της ευρύτερης περιοχής Λέσβου – Αϊβαλί, όπως τη λειτουργία της πύλης εισόδου της Πέτρας, την έναρξη λειτουργίας του αεροδρομίου του Αδραμυτίου και την ολοκλήρωση της νέας ταχείας οδικής σύνδεσης Κωνσταντινούπολης – Σμύρνης.¹⁸⁹

Οι διευκολύνσεις σε γραφειοκρατικό και θεσμικό επίπεδο περιλαμβάνουν και την επέκταση του Προγράμματος διευκόλυνσης δεκαπενθήμερης -ή και μεγαλύτερου διαστήματος-θεώρησης visa και σε άλλα νησιά (π.χ. Λήμνος, Κρήτη), δεδομένου ότι η Τουρκία λόγω της ανόδου του βιοτικού επιπέδου, του χαμηλού μέσου όρου ηλικίας του πληθυσμού της, της διάδοσης του διαδικτύου και της δημιουργίας ώριμου θεσμικού πλαισίου μεταξύ των δύο χωρών αποτελεί σημαντικότερη αγορά άντλησης τουριστών.¹⁹⁰

Στην επισκευσιμότητα στα νησιά του Βορείου Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα βοηθά το πρόγραμμα για απλουστευμένη γρήγορη βίζα, που συνεχίστηκε και τη φετινή θερινή περίοδο, ενώ το κόστος της βίζας για τους τουρίστες παρέμεινε στα τριάντα πέντε ευρώ. Πάντως δεν λείπουν και τα προβλήματα για τις υπόλοιπες θεωρήσεις (με το κόστος στα εξήντα πέντε ευρώ), καθώς το νέο σύστημα έκδοσης βίζας που απαιτεί τη φυσική παρουσία του αιτούντος, ώστε να λαμβάνονται τα βιομετρικά του στοιχεία, κάνει τις διαδικασίες πιο αργές.¹⁹¹

¹⁸⁹ <http://www.capital.gr/oikonomia/3057601/tourismos-feugoun-oi-rosoi-erxontai-oi-tourkoi>

¹⁹⁰ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων. *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit.*, σελ. 17.

¹⁹¹ <http://www.capital.gr/oikonomia/3057601/tourismos-feugoun-oi-rosoi-erxontai-oi-tourkoi>

Η διοργάνωση Workshops έχει στόχο την ενίσχυση του τουριστικού ρεύματος μεταξύ των δύο χωρών και τη διαμόρφωση στρατηγικών συνεργασίας μεταξύ των τουριστικών επιχειρήσεων Ελλάδας-Τουρκίας. Καθίσταται αναγκαία η αμοιβαία συνεργασία των επιχειρήσεων των δύο χωρών, τόσο στη σύννομη ανταλλαγή τουριστών, όσο και στις κοινές προσπάθειες για τη δημιουργία κοινών πακέτων Ελλάδας- Τουρκίας και την προώθησή τους σε τρίτες, υπερπόντιες κυρίως, αγορές. Στο Ελληνοτουρκικό Τουριστικό Workshop που διοργανώθηκε στη Σμύρνη, τον Απρίλιο του 2015 υπό την αιγίδα της Ελληνικής Πρεσβείας στην Άγκυρα, ανακοινώθηκε η συμφωνία του Συνδέσμου των Εν Ελλάδι Τουριστικών και Ταξιδιωτικών Γραφείων (HATTA) με την TURSAB (Association of Turkish Travel Agencies) για την υπογραφή Πρωτοκόλλου Συνεργασίας, με σκοπό την προώθηση και τήρηση της αμοιβαιότητας μεταξύ των τουριστικών γραφείων/διοργανωτών εκδρομών.¹⁹² Επιπλέον, δόθηκε έμφαση στην από κοινού ανάπτυξη πακέτων διακοπών “2 center holidays” Ελλάδας – Τουρκίας για τουρίστες μακρινών αγορών (π.χ. Βόρεια και Νότια Αμερική, Κίνα, Ινδία, κ.λπ.) και στις κοινές ενέργειες για την προώθησή τους, όπως διοργάνωση εκθέσεων, roadshows, workshops, στις εν λόγω χώρες.

Η συμφωνία μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας για την αμοιβαία προώθηση και προστασία των επενδύσεων υπογράφηκε στην Άγκυρα στις 20 Ιανουαρίου του 2000 και κυρώθηκε με τον υπ’ αριθ. 2907/2001 Νόμο που δημοσιεύτηκε στο υπ’ αριθ. 82/A΄ Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως στις 12.4.2001. Τα δύο μέρη επιθυμώντας να αναπτύξουν μεγαλύτερη οικονομική συνεργασία μεταξύ τους, ιδίως όσον αφορά τις επενδύσεις επενδυτών του ενός μέρους στο έδαφος του άλλου μέρους, αναγνώρισαν ότι η Συμφωνία όσον αφορά τη μεταχείριση που παραχωρείται στις εν λόγω επενδύσεις, θα τονώσει τη ροή κεφαλαίων, συμφώνησαν ότι είναι επιθυμητή η δίκαιη μεταχείριση των επενδύσεων, προκειμένου να υπάρξει ένα σταθερό πλαίσιο για τις επενδύσεις και η μέγιστη αποτελεσματική αξιοποίηση των οικονομικών πόρων.¹⁹³ Συγκεκριμένα οι τουρκικές τουριστικές επενδύσεις αφορούν κυρίως τον ξενοδοχειακό τομέα και τον τομέα του γιώτινγκ (μαρίνες):

¹⁹² <http://www.dimokratiki.gr/15-04-2015/ellinotourkiko-touristiko-workshop-sti-smirni/>

¹⁹³ ΦΕΚ 82/A΄/12.04.2001

Το 2013 η τουρκική D-MARINE INVESTMENT HOLDING BV, θυγατρική της DOGUS HOLDING S.A. συμμετείχε με ποσοστό 33,75 % στη Jermyn Street Real Estate Fund IV, που πλειοδότησε με 400 εκατ. ευρώ στο διαγωνισμό (ολοκληρώθηκε πρόσφατα) για τη πώληση του Αστέρα Βουλαγαμένης.

Στην κοινοπραξία ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΑΦΟΡΟΛΟΓΗΤΩΝ ΕΙΔΩΝ Α.Ε. που συμμετέχουν η τεχνική /εταιρεία SETUP SERVIS TOURISTIK ANONIM SIRKET (49%) από κοινού με τη FOLLIE-FOLLIE (51%), έχει παραχωρηθεί η εκμετάλλευση της μαρίνας Μυτιλήνης.

Ειδικότερα ως προς την εκμετάλλευση μαρίνων, σημειώνεται ότι η τουρκική DOGUS GROUP'S D-MARIN INVESTMENTS έχει εξαγοράσει το 51% της εταιρείας MED-MARINAS του ομίλου Κυριακούλη, η οποία διαχειρίζεται τις τουριστικές μαρίνες Μαρίνες Γουβιών στην Κέρκυρα, Λευκάδας, Ζέας και Καλαμάτας, ενώ στη κοινοπραξία τεχνική εταιρεία DOGUS GROUP'S D-MARIN INVESTMENTS (50%) και LAMDA DEVELOPMENT (50%) έχει παραχωρηθεί η εκμετάλλευση της μαρίνας Φλοίσβου. Επίσης για την εξαγορά μονάδων έχουν επιδείξει ενδιαφέρον η τουρκική αλυσίδα ξενοδοχείων Rixos.

Αναφορικά με τις ελληνικές επενδύσεις στην Τουρκία, σύμφωνα με στοιχεία της Turkstat, το συνολικό επενδυμένο ελληνικό κεφάλαιο στην Τουρκία ανέρχεται σε 6,66 δισ. ευρώ και η Ελλάδα κατατάσσεται πέμπτη στις σημαντικότερες χώρες-επενδυτές στην Τουρκία (μετά την Ολλανδία, την Αυστρία, τις ΗΠΑ και το Βέλγιο). Μεταξύ των κυριότερων κλάδων δραστηριοποίησης είναι ο τουρισμός που αφορά το 6% των ενεργών εταιρειών που ανέρχονται σε 281.¹⁹⁴

4.5 Αμοιβαία προβλεψιμότητα των σχετικών απόψεων μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στη συμπεριφορά του άλλου

Η επικοινωνία των ντόπιων με τους τουρίστες έχει συγκεντρώσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών του τουριστικού φαινομένου ως ένα σημαντικό παράδειγμα των επιπτώσεων του τουρισμού στην κοινωνική συμπεριφορά και τις

¹⁹⁴ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων. *Ετήσια Έκθεση 2014 Οικονομίας Τουρκίας και Εμπορικών & Οικονομικών Σχέσεων Ελλάδας-Τουρκίας*, *op.cit.*, pp.71-72.

αντιλήψεις και τις αξίες των ντόπιων. Αρχικά έχει επισημανθεί ότι το πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιείται αυτή η επικοινωνία επηρεάζεται από τον τύπο ανάπτυξης του τουρισμού, τις «εμπορικές» διαστάσεις αυτής της συνάντησης, τις διαφορές των πολιτισμικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τουριστών και ντόπιων (π.χ. θρησκεία, ήθη, έθιμα, τρόποι συμπεριφοράς, τοπικός πολιτισμός, θεσμική και κοινωνική οργάνωση).¹⁹⁵ Ο πρόσκαιρος χαρακτήρας της συνάντησής τους, αποτελεί επίσης παράγοντα που επηρεάζει καθοριστικά τα χαρακτηριστικά της συνάντησης και επικοινωνίας μεταξύ τους.

Το υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο των τουριστών, η ηλικία και η επαναληπτικότητα των ταξιδιών, θεωρούνται ως οι τρεις παράγοντες που επηρεάζουν τη στάση τους για μια περισσότερο αυθεντική και ειλικρινή επικοινωνία με τις τοπικές κοινωνίες. Από τη πλευρά των ντόπιων, οι δημογραφικοί παράγοντες, το επάγγελμα, η διάρκεια επαφής με τους τουρίστες, το στάδιο της τουριστικής ανάπτυξης, η εμπλοκή στον τουρισμό, η οικειότητα και πληροφόρηση για τον τουρισμό συνδέονται με καλύτερη επικοινωνία και έκφραση θετικότερων αντιλήψεων για τους τουρίστες και συμβάλλουν στη θετική έκβαση της συνάντησης.¹⁹⁶

Όπως έχει τονίσει ο Jeremy Boissevain ένα από τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά του τουρισμού είναι ο τρόπος με τον οποίο προάγει την αυτογνωσία, την περηφάνια, την αυτοπεποίθηση και την αλληλεγγύη μεταξύ αυτών που δέχονται τους τουρίστες. Η εν λόγω αυτογνωσία προκαλείται από την τακτική παρουσία των ξένων, που αυτόματα δημιουργεί τις κατηγορίες του «εμείς» και του «αυτοί», των ντόπιων και των ξένων, των οικοδεσποτών και των φιλοξενούμενων.¹⁹⁷

Το ζήτημα των ανθρώπων που πηγαίνουν σε τόπους είναι σημαντικό, διότι σχετίζεται με έννοιες του ορίου, εσωτερικού και εξωτερικού, την απόσταση και τη διαφορά, το σύνολο των οποίων εισάγονται στην κατασκευή και την επαναδιαπραγμάτευση του εαυτού. Είναι κοινός τόπος ότι οι ταυτότητες είναι κατασκευασμένες σε σχέση με τη διαφορετικότητα και όχι έξω από αυτή. Δηλαδή, μόνο στο πλαίσιο της σχέσης με τον «Άλλο»-σχετικά με τι δεν είναι ή τι ακριβώς

¹⁹⁵ Χ. Κοκκώσης-Π.Τσάρτας, *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2001), σελ. 32.

¹⁹⁶ Κυριακάκη Άννα, *Πανεπιστημιακές σημειώσεις Χειμερινό Εξάμηνο 2010-2011*, Δ.Π.Μ.Σ. Σχεδιασμός, Διοίκηση και Πολιτική του Τουρισμού, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

¹⁹⁷ J.Boissevain, *Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism*, Providence: (Berghahn Books, 1996).

στερείται- μπορεί η «ταυτότητα» να παράγεται και να επινοείται. Ο εαυτός κατασκευάζεται μέσα από την εικόνα του «Άλλου». Κάποιος φτάνει στην αυτοπραγμάτωση λαμβάνοντας υπόψη εκείνο από το οποίο αυτός/αυτή διαφέρει.¹⁹⁸

Κατά τη διαδικασία της οικειοποίησης με τον άλλο, οι ανθρωπολογικές και οι ταξιδιωτικές πρακτικές έτειναν να επιβεβαιώνουν παρά να αμφισβητούν τις ήδη καθορισμένες εικόνες του εαυτού και του «Άλλου».

Στη βιβλιογραφία, ο όρος τουρισμός έχει οριστεί σε αντιπαραβολή με το αντίθετο «Άλλους», όπως το ταξίδι. Αυτή η διχοτομία καθιστά τον ορισμό προβληματικό, υπό την έννοια ότι ο τουρισμός και το αντίθετό του «Άλλοι» γίνονται αντιληπτές ως διακριτές και χωριστές έννοιες με καμία δυνατότητα σύγκλισης ή να διαμορφώνουν μια συνέχεια. Το πλεονέκτημα της άποψης κατά την οποία ο τουρισμός προσεγγίζεται ως διαδικασία είναι ότι μπορεί να τονίζει τις διαφορετικές ποιότητες της τουριστικής εμπειρίας, ενώ μπορεί επίσης να επιτρέψει τον εντοπισμό των αλλαγών, μέσα στο χρόνο, που επιδρούν στους προσανατολισμούς των τουριστών. Η έννοια του τουρισμού ως διαδικασία στηρίζεται στη κατανόηση ότι οι τουριστικές ταυτότητες δεν είναι ούτε στατικές ούτε αμετάβλητες. Έτσι, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι οι τουρίστες που επιστρέφουν στον ίδιο τόπο κάθε χρόνο είναι πιθανό να αναπτύξουν μια διαφορετική αίσθηση του τόπου και ακόμη να ανακαλύψουν πως αυτός ο τόπος τους γεμίζει βιωματικές διακοπές. Για τέτοιους τουρίστες το εξωτερικό, πιθανότατα θα είναι ένα μέρος που νιώθουν κομμάτι τους όπου διαμένουν και όχι που να περνούν τις διακοπές τους και να φεύγουν. Στην αντίληψή τους, τι σημαδεύει τον τόπο που επισκέπτονται τακτικά είναι ίσως ότι μοιράζονται το χρόνο τους και τις εμπειρίες με τον «Άλλο».¹⁹⁹

Έτσι, το γεγονός ότι περισσότεροι από ένα εκατομμύριο είναι οι Τούρκοι τουρίστες που ήρθαν φέτος για διακοπές στην Ελλάδα και η ραγδαία αύξηση του τουρκικού ταξιδιωτικού ρεύματος που άρχισε από το 2013 και συνεχίστηκε με την ίδια δυναμική, δημιουργεί τις προϋποθέσεις μέσω της τουριστικής επαφής να πραγματοποιηθεί ένα πλαίσιο επικοινωνίας και οικειότητας από τους Τούρκους τουρίστες με τους Έλληνες κατοίκους των περιοχών που επισκέπτονται.

¹⁹⁸ V.Galani –Moutafi, “Self and the other. Traveler, Ethnographer, Tourist”, *Annals of Tourism Research*, (2000) Vol. 27, No. 1, p. 205.

¹⁹⁹ *Ibid.*, p. 221.

Τόσο στα ελληνικά παράκτια, όσο και σε προορισμούς της Βόρειας Ελλάδας, οι τουρίστες από τη γειτονική χώρα έκαναν αισθητή την παρουσία τους, ενώ τα χρήματα που αφήνουν σε τουριστικές επιχειρήσεις δίνουν ανάσα στην τοπική οικονομία. Οι Τούρκοι θεωρούνται από τους καλύτερους πελάτες, τόσο στη Σύμη, που αποτελεί παραδοσιακό προορισμό των Τούρκων τουριστών ειδικά για όσους διαθέτουν «γερό βαλάντιο», όσο και στη Μυτιλήνη, τη Χίο και τη Χαλκιδική. Αν και πολλοί από αυτούς κάνουν τριήμερες εκδρομές, εκμεταλλευόμενοι την κοντινή απόσταση από τα τουρκικά παράλια, όλο και πιο πολλοί επιλέγουν τα τελευταία χρόνια να περάσουν όλες τους τις διακοπές στην Ελλάδα, ανεβάζοντας έτσι τον πήχη των τουριστικών εισπράξεων.²⁰⁰

Ειδικά στη Χίο, η ροή τουριστών από την Τουρκία, που απέχει μόλις είκοσι λεπτά με το ταχύπλοο, θεωρείται πως έχει διασώσει την τουριστική αγορά του νησιού, όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω. Επίσης η Χίος προσελκύει πλέον επισκέπτες και από την Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα, που περνούν περισσότερο χρόνο στο νησί.

Στη Λέσβο, η οποία αποτελεί επίσης μεγάλο πόλο έλξης τούρκων τουριστών και κατά τη διάρκεια εορταστικών τριημέρων «βουλιάζει» από τουρίστες της γειτονικής χώρας, οι τοπικοί φορείς ζητούν να δημιουργηθεί δεύτερη πύλη εισόδου στην Πέτρα (δίπλα στον Μόλυβο και στο σημείο από το οποίο τα τουρκικά παράλια απέχουν μόλις μερικά λεπτά της ώρας), προκειμένου στα επόμενα χρόνια ο αριθμός των τούρκων τουριστών να αυξηθεί περαιτέρω.²⁰¹

Η αλλαγή του κλίματος μεταξύ των Ελλήνων ντόπιων και των Τούρκων τουριστών δεν είναι φυσικά τυχαία, αλλά απορρέει από τις συντονισμένες προσπάθειες όλων των εμπλεκόμενων φορέων που ήδη από το 2010, διαβλέποντας τις συνέπειες της κρίσης στον τουρισμό, πίεσαν, ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση των Τούρκων στα νησιά του Αιγαίου, κάτι που αποτελούσε διακαή πόθο χιλιάδων γειτόνων.²⁰²

²⁰⁰ <http://www.capital.gr/oikonomia/3057601/tourismos-feugoun-oi-rosoi-erxontai-oi-tourkoi>

²⁰¹ <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=526556>

²⁰² <http://www.kathimerini.gr/820320/article/epikairothta/ellada/oi-toyrkoi-protimoy-n-xio>

Η εντυπωσιακή αύξηση της τουριστικής κίνησης από την Τουρκία άρχισε να παρατηρείται από το καλοκαίρι του 2011, όταν για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η κατάργηση της βίζας. Αλλά η ραγδαία αύξηση του τουρκικού τουριστικού ρεύματος το 2013 οφειλόταν κυρίως στους Τούρκους που αντιδρούν στον θρησκευτικό φανατισμό που ανθεί στην Τουρκία και στην επιθυμία τους να ξεφύγουν από το καθεστώς σκληρής νηστείας που επιβάλλουν οι γιορτές του ραμαζανιού και των δύο μπαϊραμιών.²⁰³ Οι Έλληνες καταστηματάρχες έκαναν χρυσές δουλειές με Τούρκους πολίτες που απολάμβαναν την ελληνική κουζίνα την ίδια εποχή που στην Τουρκία άλλοι θρησκευόμενοι έπιναν μόνο νερό κατά τη διάρκεια της ημέρας. Και επειδή οι Τούρκοι τουρίστες συνήθως ξοδεύουν αρκετά (δεν επιτρέπεται η είσοδος στην Ελλάδα σε Τούρκους που δεν έχουν υψηλά εισοδήματα ή σταθερή εργασία), το ίδιο χρυσές δουλειές έκαναν οι επιχειρηματίες που ενοικιάζουν αυτοκίνητα ή άλλα μέσα μεταφοράς, αλλά και τα ξενοδοχεία που μπόρεσαν να ανταποκριθούν στις επιθυμίες των Τούρκων τουριστικών πρακτόρων.²⁰⁴

Την ευρύτερη περιοχή της Αλεξανδρούπολης επισκέπτεται το 75% των Τούρκων που έχει προορισμό τη Θράκη. Έτσι, ο πολυπόθητος στόχος για άλλους προορισμούς της ανάπτυξης του City Break κατέστη εφικτός για την Αλεξανδρούπολη, η οποία αποτελεί πόλο έλξης τα Σαββατοκύριακα, αλλά και τις περιόδους των θρησκευτικών εορτών των Τούρκων, καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Με απόφαση των εμπόρων, τα καταστήματα μένουν ανοιχτά κάποιες Κυριακές που συμπίπτουν χρονικά με τις θρησκευτικές εορτές στη γειτονική χώρα, καλύπτοντας έτσι τις καταναλωτικές ανάγκες των Τούρκων τουριστών, οι οποίοι δαπανούν πολλά χρήματα για φαγητό και αγορές επώνυμων ρούχων και παπουτσιών.²⁰⁵

Επίσης, και ο αριθμός των Ελλήνων επισκεπτών στην Τουρκία μετά το 1999 άρχισε να πολλαπλασιάζεται. Η Τουρκία κατέστη ο δημοφιλέστερος προορισμός των Ελλήνων στο εξωτερικό, ακόμα και κατά τα ελληνικά εορταστικά τριήμερα. Παράλληλα, οι νέοι επισκέπτες άρχισαν σταδιακά να επιλέγουν και άλλες περιοχές

²⁰³ <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=526556>

²⁰⁴ *Ibid.*

²⁰⁵ <http://www.kathimerini.gr/827312/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/dhmoifilhs-proorismos-gia-toyrkoys-kai-voylgaroyhs-h-8rakh>

πέραν της Κωνσταντινουπόλεως. Αντιθέτως, δεν υπήρξε ιδιαίτερο κύμα τουριστών από την Ελλάδα προς τα δημοφιλή θέρετρα κατά μήκος των μικρασιατικών ακτών.²⁰⁶

Συμπεράσματα

Ο Karl Deutsch θεωρεί την οικοδόμηση μιας παγκόσμιας πολιτικής κοινότητας ως ζωτικής σημασίας για το μέλλον της ανθρωπότητας. Πρότεινε ότι στην καλύτερη περίπτωση, οι πλουραλιστικές κοινότητες ασφάλειας είναι πιθανό στο εγγύς μέλλον να χαρακτηρίζουν το διεθνές σύστημα.²⁰⁷ Η διαμόρφωση ενός κόσμου που βασίζεται σε μια σειρά από πλουραλιστικές κοινότητες ασφάλειας, ωστόσο, μπορεί να είναι μια αργή διαδικασία. Ένα τέτοιο διεθνές σύστημα προϋποθέτει υψηλό βαθμό αρμονίας των συμφερόντων μεταξύ των εθνών και μια προθυμία τους να αποποιηθούν τον πόλεμο για την επίλυση των διαφορών τους.²⁰⁸

Η σύνδεση που έγινε από τον Deutsch και τους συνεργάτες του μεταξύ της ασφάλειας και της ολοκλήρωσης, αποτελεί ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα της πρωτοποριακής προσέγγισης τους.²⁰⁹

Δίνοντας ο ίδιος έμφαση στην ασφάλεια των ανθρώπων είναι συνεπής με τον κοινωνιολογικό προσανατολισμό του. Από την άποψη αυτή, τα μέλη μιας κοινότητας ασφάλειας δεν περιορίζονται σε κράτη αλλά περιλαμβάνουν «ιδιώτες», «πολίτες», «ομάδες» και «πληθυσμούς»²¹⁰. Η επικέντρωση σ' αυτήν την πολιτική κοινότητα σημαίνει επίσης την αποκατάσταση της σημασίας των ανθρώπων ως ατόμων-μελών μιας συλλογικής κοινότητας ή τουλάχιστον των μη κρατικών ελίτ. Πρόκειται για μια

²⁰⁶ Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, *op.cit.*, σελ. 569.

²⁰⁷ Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *op.cit.*, p.110.

²⁰⁸ *Ibid.*, p.111.

²⁰⁹ Adrian Hyde-Price, “Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda”, *op.cit.*, p.11.

²¹⁰ Nathan, Laurie. “Domestic Instability and Security Communities.” *European Journal of International Relation*, *op.cit.*, p. 279.

επιστροφή στη σημασία των ανθρώπων.²¹¹ Η εστίαση στους ανθρώπους έχει δύο σημαντικές συνέπειες για τη μελέτη των κοινοτήτων ασφάλειας:

Πρώτον, αυξάνει τη σημασία που έχουν οι μη κρατικές ελίτ στο σχηματισμό και τη διατήρησή τους και

Δεύτερο, επιτρέπει τη διεύρυνση της σημασίας της ασφάλειας.²¹²

Ο Deutsch προσδιορίζει την ολοκλήρωση σαν μια κατάσταση κατά την οποία μια ομάδα ανθρώπων έχει «κατορθώσει εντός μιας εδαφικής περιοχής να απολαμβάνει μια αίσθηση κοινότητας ενώ παράλληλα έχει συστήσει κοινούς θεσμούς και πρακτικές τόσο ισχυρούς και εκτενείς που να είναι σε θέση να διασφαλίσουν, για μεγάλο χρονικό διάστημα αξιόπιστες προσδοκίες για μια ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των κατοίκων της περιοχής αυτής».²¹³ Υποστηρίζει ακόμη ότι η ολοκλήρωση είναι ζήτημα περιγραφής μιας πραγματικότητας και όχι τόσο θέμα διαδικασίας.²¹⁴ Σύμφωνα δε με την αντίληψη του Deutsch η διαδικασία της ολοκλήρωσης δεν είναι μονοδιάστατη. Οι ουσιαστικές προϋποθέσεις υποδομής δεν δημιουργούνται ταυτόχρονα ούτε επιβάλλονται με κάποια ειδική διαδοχική ακολουθία.²¹⁵

Σύμφωνα με τον Laurie Nathan, προκύπτει, συνεπώς, ότι «η επίτευξη μιας κοινότητας ασφάλειας μπορεί να προσδιοριστεί λειτουργικά σε σχέση με την απουσία ή την παρουσία σημαντικών οργανωμένων προετοιμασιών για πόλεμο ή μεγάλης κλίμακας βίας μεταξύ των μελών της».²¹⁶

Η προσέγγιση αυτή, ωστόσο, οδηγεί στην ανάδυση αρκετών προβλημάτων που επικεντρώνονται στην έκταση της χρησιμότητας του έργου του Deutsch για τη μελέτη της ολοκλήρωσης. Είναι δύσκολο, να αποκτήσουμε, λόγου χάρη, μια επαρκή κατανόηση σχετικά με την αλληλουχία μεταξύ των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαδικασία ολοκλήρωσης. Επίσης, εξίσου δύσκολο είναι να γνωρίζουμε με ακρίβεια πότε μια πολιτική κοινότητα έχει τελικά επιτευχθεί. Για παράδειγμα, σε ποιο σημείο

²¹¹ Allan Collins, “Bringing communities back: Security communities and the Association of Southeast Asian Nation’s plural turn”, *op.cit.*, p. 283.

²¹² *Ibid.*

²¹³ *International Political Communities; an anthology, op.cit.*, p. 2.

²¹⁴ James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraft, Jr., *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων, Μια συνολική αποτίμηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992), σελ. 162.

²¹⁵ *Ibid.*, σελ. 166.

²¹⁶ Nathan, Laurie. “Domestic Instability and Security Communities.” *European Journal of International Relations, op.cit.*, p. 290.

θα έπρεπε να υφίστανται επαρκείς συναλλαγές, για να είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε ότι μια συγκεκριμένη μορφή πολιτικής κοινότητας (αμαλαματοποιημένης ή πλουραλιστικής) υφίσταται;²¹⁷ Το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι οι κοινότητες, οι οποίες τείνουν στην ολοκλήρωση, βιώνουν ένα υψηλό επίπεδο επικοινωνίας. Ωστόσο, δεν γνωρίζουμε αν η επικοινωνία αυτή είναι στην πραγματικότητα η αιτία ή το αποτέλεσμα της ολοκλήρωσης. Σε ποιο βαθμό, επίσης, η επικοινωνία είναι το αποτέλεσμα μιας ενοποιητικής διαδικασίας; Ή σε ποια έκταση η επικοινωνία παρέχει τη βάση για την επίτευξη της ενοποίησης;²¹⁸

Στις κοινότητες ασφάλειας (είτε αμαλαματοποιημένες είτε πλουραλιστικές), τα μέλη τους έχουν συμφωνήσει πως οι διαφωνίες και τα προβλήματα μπορούν να επιλυθούν χωρίς να απαιτηθεί η προσφυγή σε συγκρούσεις μεγάλης κλίμακας.²¹⁹ Αν ο κύριος στόχος της ολοκλήρωσης είναι η διατήρηση της ειρήνης, τότε μια πλουραλιστική κοινότητα ασφάλειας μπορεί να επαρκεί και στην πραγματικότητα μπορεί να είναι πιο εύκολο να επιτευχθεί.²²⁰

Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις υπήρξαν τρικυμιώδεις κατά τον 20^ο αιώνα. Η Ελλάδα και η Τουρκία έχουν καταγραφεί στην ιστορία ως «άσπονδοι εχθροί».²²¹ Οι διαφορές και εντάσεις που έχουν δημιουργηθεί ανάμεσα στις δύο χώρες αφορούν μεταξύ άλλων την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου,²²² την αμφισβήτηση του νόμιμου κυριαρχικού δικαιώματος της Ελλάδας με απειλή πολέμου (*casus belli*) να επεκτείνει την αιγιαλίτιδα ζώνη της μέχρι τα δώδεκα ναυτικά μίλια, την αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας επί νησιών, την αμφισβήτηση του εύρους του ελληνικού εθνικού εναέριου χώρου,²²³ την απαίτηση της Τουρκίας για την εφαρμογή των ζωνών αποστρατικοποίησης των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και των Δωδεκανήσων, την οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ), την

²¹⁷ Robert L. Pfaltzgraff, Jr., “*Karl Deutsch and the Study of Political Science*” (Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University), p. 97.

²¹⁸ *Ibid.*

²¹⁹ Robert Jackson, George Sorensen, *op.cit.*, σελ.170.

²²⁰ Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, *op.cit.*, p. 241.

²²¹ Αλέξης Ηρακλειδης, *Η Ελλάδα και ο εξ Ανατολών Κίνδυνος* (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2001), σελ. 29.

²²² Θάνος Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998* (Αθήνα: Εκδόσεις ΕΛΙΑΜΕΠ-Ι.Σιδέρης, 1998, Β΄ έκδοση 1999), σελ. 142.

²²³ <http://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/>

προστασία της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη, τη δημιουργία του ζητήματος των «γκρίζων ζωνών» στο Αιγαίο και άλλα ζητήματα, όπως εκείνο για την αρμοδιότητα στις επιχειρήσεις έρευνας και διάσωσης στο Αιγαίο και για την εφαρμογή της διμερούς συμφωνίας επαναπροώθησης παράνομων μεταναστών μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας.

Η κρίση στα Ίμια τον Ιανουάριο του 1996, που έφερε τις δύο χώρες πολύ κοντά στην ένοπλη σύγκρουση σηματοδότησε τη στροφή της Ελλάδας σε μια νέα στρατηγική που πραγματοποιήθηκε με στόχο την ενσωμάτωση της Τουρκίας στο Ευρωπαϊκό σύστημα ολοκλήρωσης. Η νέα στρατηγική οικοδομήθηκε πάνω στην έννοια της διεθνούς κοινωνικοποίησης και της στρατηγικής κουλτούρας. Η στρατηγική της κοινωνικοποίησης που η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε να υιοθετήσει είχε ως στόχο να δεσμευτεί ο απειλητικός της γείτονας να υιοθετήσει τις βασικές αρχές της ΕΕ και τη συμμόρφωση της Τουρκίας στους κανόνες και τα πρότυπα της ΕΕ.²²⁴ Στη Σύνοδο Κορυφής στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999 η Ευρωπαϊκή Ένωση τόνισε ότι η επιλεξιμότητα της Τουρκίας για ένταξη εξαρτιόταν από την επίλυση της συνοριακής σύγκρουσής της με την Ελλάδα και τη συμβολή της στην επίλυση του ζητήματος της Κύπρου.²²⁵

Η σύνδεση που έγινε στις αποφάσεις του Συμβουλίου του Ελσίνκι μεταξύ της προόδου της Τουρκίας για ένταξη στην ΕΕ και της ειρηνικής επίλυσης της ελληνο-τουρκικής διαφοράς παρείχε στις επίσημες και ιδιωτικές προσπάθειες, τη σπουδαιότητα, την αναγκαιότητα και το σημαντικότερο, τη νομιμότητα για να προωθήσουν την ελληνο-τουρκική συνεργασία.²²⁶

Το πιο σημαντικό είναι ότι τρία χρόνια μετά το Ελσίνκι, η Ελλάδα και η Τουρκία είχαν πετύχει να υπογράψουν περισσότερες από δέκα συμφωνίες «χαμηλής αντιπαλότητας» που αφορούσαν στην ελληνοτουρκική συνεργασία σε διάφορους τομείς, μεταξύ άλλων και στον τομέα του τουρισμού. Ιδιαίτερα η συμφωνία για τον τουρισμό, ήταν μια πολύ σημαντική εξέλιξη, αφού η υπογραφή της παρείχε το θεσμικό πλαίσιο για την έναρξη μια ενισχυμένης αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο

²²⁴ Panayotis Tsakonas, *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy*, *op.cit.*.

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ *Ibid.*, p.129.

λαών.²²⁷ Οι δύο χώρες συμφώνησαν ότι θα επιδιώξουν να αναπτύξουν και να ενισχύσουν τη συνεργασία και ότι θα διευκολύνουν την τουριστική κίνηση μεταξύ των χωρών τους καθώς και θα ενθαρρύνουν τη συνεργασία μεταξύ των επιχειρήσεων και οργανώσεων του τουρισμού. Το 2010 συστάθηκε το Ανώτατο Συμβούλιο Συνεργασίας, ένας νέος μηχανισμός προώθησης και διάρθρωσης της συνεργασίας των δυο χωρών στους τομείς της χαμηλής πολιτικής το οποίο έχει πραγματοποιήσει τρεις συνόδους μέχρι σήμερα. Στο πλαίσιο της 2^{ης} συνόδου του, το 2013 υπεγράφη μεταξύ άλλων κείμενο συμφωνίας στον τομέα τουρισμού, την οποία ακολούθησε Διακήρυξη των Υπουργών Τουρισμού των δύο χωρών για συνεργασία στον εν λόγω τομέα. Επίσης, σημαντική εξέλιξη το 2014 αποτελεί η έναρξη πιλοτικού προγράμματος διευκόλυνσης visa για δεκαπέντε ημέρες στα συνοριακά νησιά οκτώ νησιών του Αιγαίου.

Ο τομέας του τουρισμού, αναμφίβολα είναι ένας σημαντικός δείκτης της αντίληψης της μιας χώρας για την άλλη και της επακόλουθης σε επίπεδο κοινωνίας αλληλεπίδρασης.²²⁸ Ο Deutsch ενδιαφέρεται για τη σχέση ανάμεσα στις επικοινωνίες και την ολοκλήρωση των πολιτικών κοινοτήτων. Στο επίκεντρο της πλουραλιστικής προσέγγισής του είναι η παραδοχή ότι η επικοινωνία είναι το συνδετικό υλικό, ο αρμός, των κοινωνικών ομάδων γενικά και των πολιτικών κοινοτήτων ειδικότερα. Η επικοινωνία και μόνο επιτρέπει σε μια ομάδα να σκεφτεί μαζί και να δράσει από κοινού.²²⁹

Επιπλέον, η διαδικασία της επικοινωνίας και οι ροές των συναλλαγών μεταξύ των λαών έγιναν όχι μόνο για να διευκολύνουν την γνωριμία τους αλλά για να συμβάλλουν στην αποδοχή και ανάπτυξη κοινών ταυτοτήτων. Μέσα από την ανάπτυξη αυτών των διαδράσεων, όπως ο τουρισμός, οι πολιτιστικές ανταλλαγές και η χρήση των μέσων επικοινωνίας αλλά και της ζώσας επικοινωνίας συγκροτείται ένας κοινωνικός δεσμός όχι μόνο μεταξύ των ελίτ, αλλά και μεταξύ του πληθυσμού, που τους ενσταλάζει μια «αίσθηση κοινότητας».²³⁰ Αυτή η «αίσθηση κοινότητας» αποδεικνύεται ως η βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία μιας διαρκούς νέας δυναμικής διαδικασίας που συμβάλλει στην αμοιβαία σύγκλιση των μορφών της

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ *Ibid.*, p. 159.

²²⁹ Emanuel Adler-Michael Barnett, *Security Communities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), p. 7.

²³⁰ *Ibid.*

επικοινωνίας, στην ανάπτυξη συναντίληψης για τις υφιστάμενες ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν και στην από κοινού ακόμη, υιοθέτηση πλαισίων για τη λήψη των αποφάσεων. Η «ειρηνική αλλαγή» δεν θα μπορούσε να διασφαλιστεί χωρίς αυτό το είδος της νέας σχέσης.²³¹

Για να μετρήσει κανείς την «αίσθηση της κοινότητας» ο Deutsch και οι συνεργάτες του ποσοτικοποίησαν τις ροές των συναλλαγών, με ιδιαίτερη έμφαση στον όγκο τους, εντός και μεταξύ των κρατών-εθνών.²³² Η προσοχή τους επικεντρώθηκε σε μετρήσιμες ενδείξεις επικοινωνίας, όπως η διασυνοριακή μετακίνηση τουριστών.²³³ Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας επιχειρήθηκε κάτι αντίστοιχο: αναλύθηκαν σύμφωνα με το θεωρητικό πρότυπο και τα προαναφερθέντα, τα ποσοτικά δεδομένα των διμερών τουριστικών ροών Ελλάδας-Τουρκίας. Η ανάλυσή τους κατέδειξε ότι λόγω της βελτίωσης του πολιτικού κλίματος και της οικοδόμησης ενός θεσμικού πλαισίου, οι δείκτες του τομέα του τουρισμού μεταξύ των δύο χωρών παρουσίασαν αυξητικές τάσεις μετά το 1999, ενώ από το 2010 μέχρι σήμερα παρατηρείται μια εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των αφίξεων Τούρκων τουριστών στην Ελλάδα.

Ο αριθμός των αφίξεων τους το 2014 ήταν σχεδόν ένα εκατομμύριο και σαφώς μεγαλύτερος από τον αριθμό των αφίξεων των Ελλήνων τουριστών στη γειτονική χώρα. Ειδικά στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα καθώς και τη Θράκη, οι αφίξεις Τούρκων τουριστών, οι οποίοι είναι από τους πιο εύπορους που έρχονται στη χώρα μας, λειτουργούν προς όφελος της τοπικής οικονομίας. Επίσης, εκτός από το να δαπανούν περισσότερα χρήματα, διαφαίνεται μια τάση να μένουν και περισσότερο.

Σύμφωνα με τον Deutsch, για το σχηματισμό των πλουραλιστικών κοινοτήτων ασφάλειας κρίθηκαν ουσιώδεις τρεις προϋποθέσεις, οι οποίες αναλύθηκαν διεξοδικά προκειμένου να διερευνηθεί πως συνδέονται με τον τουρισμό. Αναφορικά με τη συμβατότητα των μεγαλύτερων πολιτικών αξιών η έρευνα του Deutsch δεν κατέστησε σαφές ποιες αξίες οδηγούσαν περισσότερο στην επίτευξη των

²³¹ Brent F.Nelsen and Alexander Stubb, *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*, *op.cit.*, p. 129.

²³² Emanuel Adler-Michael Barnett, *Security Communities*, *op.cit.*, p. 7.

²³³ Γιώργος Κουκουδάκης, *Κοινότητες Ασφάλειας στην Μεταδιπολική Εποχή*, *op.cit.*, σελ.78.

κοινοτήτων ασφάλειας. Στην εργασία εξετάστηκε η αμοιβαία συμβατότητα της παράδοσης και ειδικότερα ο σεβασμός και η τιμή στους προγόνους, η προσφορά τους και το χρέος προς αυτούς, η προστασία και η αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω του θρησκευτικού τουρισμού. Έτσι, για το χρέος τους προς τον Κεμάλ Ατατούρκ κατά χιλιάδες οι Τούρκοι τουρίστες επισκέπτονται το σπίτι του στη Θεσσαλονίκη, το οποίο έχει ανακηρυχθεί σε μνημείο. Η θρησκεία ως σημαντικό πολιτισμικό χαρακτηριστικό κινητοποιεί τους λαούς. Για θρησκευτικούς λόγους επισκέπτονται, επίσης, οι Έλληνες την Κωνσταντινούπολη, που υπήρξε πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και την Αγία Σοφία, σύμβολο της χριστιανοσύνης. Το ερώτημα που αναδεικνύεται, ωστόσο, είναι πως θα λειτουργήσουν τα διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και εθνικές μνήμες των δύο λαών; Θα τους φέρουν πιο κοντά ή μπορεί ακόμα και να τους απομακρύνουν;

Η ικανότητα του πολιτικού προσωπικού των συμμετεχουσών χωρών και των κυβερνήσεων να ανταποκρίνονται στα μηνύματα, τις ανάγκες και τις δράσεις γρήγορα, επαρκώς και χωρίς προσφυγή στη βία είναι η δεύτερη προϋπόθεση που απαιτεί η επίτευξη μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας και σχετίζεται με την αύξηση των πολιτικών και διοικητικών ικανοτήτων των συμμετεχόντων κρατών. Η πολιτικο-τουριστική δράση του Δημάρχου Θεσσαλονίκης «Διπλωματία των Πόλεων» αναφέρθηκε και αναλύθηκε ως ένα παράδειγμα αύξησης πολιτικών και διοικητικών ικανοτήτων των συμμετεχουσών μονάδων. Η παραπάνω πολιτική του Γιάννη Μπουτάρη, που αναπτύσσει διευρυμένες σχέσεις με τις δημοτικές αρχές και φορείς σημαντικών πόλεων της γειτονικής χώρας, έχει επιδράσει θετικά, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, στην προσέλκυση Τούρκων τουριστών στη Θεσσαλονίκη. Η διευκόλυνση των επαφών μεταξύ ελληνικών και τουρκικών Περιφερειών, η δημιουργία Workshops και οι αδελφοποιήσεις πόλεων αποτελούν προτάσεις πολιτικής στο πλαίσιο της αύξησης των πολιτικών και διοικητικών ικανοτήτων.²³⁴ Μέτρο πολιτικής στο παραπάνω πλαίσιο επίσης, είναι η επέκταση του προγράμματος διευκόλυνσης δεκαπενθήμερης ή και μεγαλύτερου διαστήματος θεώρησης visa.

Η αμοιβαία προβλεψιμότητα της συμπεριφοράς είναι η τρίτη προϋπόθεση για να επιτευχθεί μια πλουραλιστική κοινότητα ασφάλειας. Τα μέλη μιας πλουραλιστικής

²³⁴ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων. *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit.*, σελ. 17.

κοινότητας ασφάλειας θα πρέπει να προσδοκούν το ένα από το άλλο, μέσω των επικοινωνιακών ροών, να διαμορφωθεί μια αρμονική συμπεριφορά του ενός προς τον άλλο ενώ παράλληλα θα πρέπει να είναι σε θέση να προβλέπουν ο ένας τις ενέργειες του άλλου. Τέτοιες προβλέψεις μπορούν να βασίζονται στην οικειότητα. Βέβαια, σε τελική ανάλυση η αμοιβαία προβλεψιμότητα της συμπεριφοράς δεν μπορεί να δημιουργηθεί παρά μόνο στη βάση της απόκτησης μιας έστω και εν μέρει κοινής κουλτούρας ή της αντίληψης ότι υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά ταυτοτήτων.

Το γεγονός της εντυπωσιακής αύξησης του αριθμού των Τούρκων τουριστών που επισκέπτονται την Ελλάδα, που γίνεται ολοένα και πιο αγαπητός προορισμός για τους Τούρκους πολίτες καθώς και η διαφαινόμενη τάση να μένουν περισσότερο, δημιουργεί τις προϋποθέσεις μέσω της τουριστικής επαφής να πραγματοποιηθεί ένα πλαίσιο επικοινωνίας και οικειότητας μεταξύ των δύο λαών. Τόσο οι Έλληνες επισκέπτες στην Τουρκία όσο και οι Τούρκοι επισκέπτες στην Ελλάδα ανακαλύπτουν με έκπληξη πολλές φορές, ότι μοιράζονται πολλά κοινά χαρακτηριστικά, στη διατροφή, στον τρόπο διασκέδασης, στη μουσική ακόμα και στη γλώσσα, όπου χρησιμοποιούνται πολλές κοινές λέξεις.

Το πλαίσιο επικοινωνίας και οικειότητας μεταξύ των δύο λαών μπορεί να υπάρξει, ιδιαίτερα εάν στον τομέα του τουρισμού η συνεργασία αυτή αναβαθμιστεί στα παρακάτω πεδία δραστηριοτήτων, όπως :

- ❖ Η διοργάνωση είτε από μέρους της Ελλάδας είτε από κοινού εκδηλώσεων τουριστικής προβολής σε συνδυασμό με γαστρονομία με γνωστά και χαρακτηριστικά τοπικά προϊόντα, σε τουρκικές πόλεις στις ακτές του Αιγαίου, όπως στην Αλικαρνασσό, στη Σμύρνη και στην Αττάλεια.
- ❖ Η σύναψη συμφωνιών μεταξύ ιδιωτικών φορέων για κοινά πακέτα σε τουρίστες μακρινών προορισμών, τα οποία θα μπορούσαν να συνδυάσουν τις δύο μεσογειακές χώρες σε ενιαίο πακέτο διακοπών.

- ❖ Η σύναψη συμφωνιών ελληνικών και τουρκικών πρακτορείων για κοινά πακέτα ιαματικού, εναλλακτικού και θρησκευτικού τουρισμού.²³⁵

Η εξομάλυνση και η βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, πέραν της σημασίας της στο διμερές επίπεδο, αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τη σταθερότητα της ευρύτερης περιοχής της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ανατολικής Μεσογείου. Οι σχέσεις αυτές πρέπει να αναπτύσσονται στο πλαίσιο του σεβασμού των αρχών της καλής γειτονίας και του ευρωπαϊκού και διεθνούς δικαίου, που αποτελούν εξάλλου σημαντικό πυλώνα της ευρωπαϊκής συνεργασίας.²³⁶ Στο πλαίσιο αυτό, η Ελλάδα υποστηρίζει σταθερά την ευρωπαϊκή ενσωμάτωση της Τουρκίας με την εκπλήρωση όλων των κριτηρίων και την υλοποίηση όλων των μεταρρυθμίσεων που συνδέονται με αυτήν.²³⁷

Η εργασία πραγματεύεται την υπόθεση της διαμόρφωσης μιας πλουραλιστικής κοινότητας ασφάλειας μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας. Η πλουραλιστική αυτή κοινότητα ακόμα δεν φαίνεται να είναι δυνατό να σχηματιστεί καθώς οι τρεις προϋποθέσεις δεν εκπληρώνονται πλήρως. Ιδιαίτερα η δεύτερη προϋπόθεση, όπου οι πολιτικές ελίτ και ειδικότερα αυτές των εθνικιστικών κύκλων και των δύο χωρών εξακολουθούν να επενδύουν πολιτικά στις εθνικές μνήμες που βασίζονται στην ιστορική αντιπαλότητα των δύο εθνών και στα στερεότυπα που ενισχύουν τη μισαλλοδοξία των Ελλήνων με τους Τούρκους και αντίστροφα. Επίσης, η φύση και τα προβλήματα που χωρίζουν τις δύο χώρες είναι τόσο πολλά και τα προβλήματα τόσο ουσιώδη που αγγίζουν ακόμα και ζητήματα κυριαρχίας. Σύμφωνα με τον Συρίγο τα πολιτικά θέματα που τίθενται μεταξύ των δύο χωρών, με κυριότερο το κυπριακό, φέρουν ένα τρομερό πολιτικό βάρος. Στην καλύτερη περίπτωση η βελτίωση των οικονομικών σχέσεων συντείνει ώστε οι συνήθειες (όχι οι ξαφνικές)

²³⁵ Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα, Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων. *Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, op.cit.*, σελ. 16.

²³⁶ <http://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/koino-anakoinothen-ellados-tourkias.html>

²³⁷ <http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia/>

εντάσεις μεταξύ των δύο χωρών να αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη νηφαλιότητα και χωρίς τον κίνδυνο θερμού επεισοδίου.²³⁸

Μολονότι απέχει πολύ από του να θεωρηθεί πως οι δύο χώρες τείνουν στην ολοκλήρωση, μια ακτίνα φωτός διαφαίνεται. Ο τουρισμός αποτελεί από εκείνους τους τομείς που μπορεί να οικοδομηθεί η αρχή μιας πλουραλιστικής κοινότητας μεταξύ των δύο λαών.

Οι πολιτικές ηγεσίες των δύο χωρών θα πρέπει να εστιαστούν στη δημιουργία πρόσθετων τομέων συνεργασίας μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, που ίσως λειτουργήσουν ευεργετικά ως εκχείλιση και σε άλλους τομείς. Ο τουρισμός είναι ένας τέτοιος δυναμικός παράγοντας που μέχρι στιγμής φαίνεται να έχει αποφέρει θετικά αποτελέσματα. Οι πολίτες των δύο κρατών πρόκειται να επωφεληθούν από μία τέτοια εκτεταμένη συνεργασία, η οποία θα ενισχύσει την περιφερειακή ειρήνη, σταθερότητα και ευημερία, καθώς και θα τονώσει την οικονομική δυναμική της περιοχής.²³⁹

²³⁸ Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, *op.cit*, σελ. 575.

²³⁹ <http://www.mfa.gr/epikairoτητα/proto-thema/koine-delose-metaksu-tes-kuberneses-tes-ellenikes-demokratias-kai-tes-kuberneses-tes-tourkikes-demokratias.html>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adler, Emanuel - Barnett, Michael. *Security Communities*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Assemblee Regionale et Locale Euro-Mediterraneenne (ARLEM). *Έκθεση για τον βιώσιμο τουρισμό στη Μεσόγειο*. Βρυξέλλες, 2/2013.

Boissevain, Jeremy. *Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism*, Providence: Berghahn Books, 1996.

Collins, Allan. "Bringing communities back: Security communities and the Association of Southeast Asian Nation's plural turn." *Cooperation and Conflict* (2014) Vol-49 (2): 276-291.

Deutsch, W. Karl. *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1968, second ed., 1978.

Dougherty E. James and Pfaltzgraff, L. Robert Jr.. *Ανταγωνιστικές Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων. Μια συνολική αποτίμηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1992.

Galani –Moutafi, Vasiliki. "Self and the other". *Annals of Tourism Research* (2000) Vol. 27, No. 1, pp. 203-224.

Huntington, Samuel. *Η Σύγκρουση των Πολιτισμών και ο Ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τερζόπουλος, 2001.

Hyde-Price, Adrian. "Security and Integration in Mitteleuropa: Towards a New Research Agenda". Paper presented at the fifth biennial conference for the European Communities Studies Association (ECSA), Seattle, USA, May 29 - June 1, 1997.

Jackson, Robert & Sorensen, George. *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση*. Αθήνα: Gutenberg, 2006.

International Political Communities; an anthology, author unknown. New York: Published by Anchor Books, 1966. Reprinted from Karl W. Deutsch Sidney A. Burnett, Robert A. Kann, Maurice Less, Jr., Martin Lichterman, Raymond E. Lindgren, Francis L. Loewenheim, and Richard W. Van Wagenen. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957.

Lickorish, Leonard & Carson, Jenkins. *Μια Εισαγωγή στον Τουρισμό*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2004.

Nathan, Laurie. "Domestic Instability and Security Communities." *European Journal of International Relations* (2006) Vol. 12 (2): 275-299.

<http://ejt.sagepub.com/content/12/2/275>

Nelsen F.Brent and Stubb Alexander. *The European Union -Readings on the Theory and Practice of European Integration*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998, third edition.

OECD. *Tourism Trends and Policies 2014*. Paris: OECD Publishing, 2014.

OECD. *The Impact of Culture on Tourism*. Paris: OECD Publishing, 2009.

OECD. *Territorial Reviews: Istanbul Turkey*. Paris: OECD Publishing, 2008.

Papadopoulos, Constantine. "Greek-Turkish Economic Cooperation: Guarantor of Détente or Hostage to Politics?" , *South East European Studies at Oxford*, Occasional Paper, March 2008. www.sant.ox.ac.uk/esc/seesox

Pfaltzgraff, L. Robert Jr.. *Karl Deutsch and the Study of Political Science*. Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University

http://www.mmisi.org/pr/02_01/pfaltzgraff.pdf

Tsakonas, Panayotis. *The Incomplete Breakthrough In Greek-Turkish Relations. Grasping Greece's Socialization Strategy*. New York: Palgrave/Macmillan, 2009.

Βέλτσος, Γεώργιος. *Κοινωνιολογία των θεσμών*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1990.

Βερέμης, Θάνος. *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΛΙΑΜΕΠ-Ι.Σιδέρης, 1998, Β' έκδοση 1999.

Ηρακλείδης, Αλέξης. *Ασπονδοί Γείτονες. Ελλάδα-Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2007.

Ηρακλείδης, Αλέξης. *Η Ελλάδα και ο εξ Ανατολών Κίνδυνος*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2001.

Ινστιτούτο Τουριστικών Ερευνών και Προβλέψεων (ΙΤΕΠ): *Εξελιζεις στον Τουρισμό και στα Βασικά Μεγέθη της Ελληνικής Ξενοδοχίας το 2012*. Αθήνα, 2013.

Κοκκώσης, Χάρης -Τσάρτας, Πάρις. *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2001.

Κόνσολα, Ντόρα. *Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτιστικού Τουρισμού για την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου, 2012.

Κοντάκος, Π. Ευρωπαϊκό σύστημα αξιών στα αναλυτικά προγράμματα και στα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Διδακτορική διατριβή, Ρόδος, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2009.

Κουκουδάκης, Ε. Γιώργος. Κοινότητες Ασφάλειας στην Μεταδιπολική Εποχή: Η Μεταφορά της Ευρωπαϊκής Εμπειρίας στις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2011.

Κουλουμπή Θεόδωρου και Κώστα Υφαντή, «Μεταβάλλοντας το Δίλημμα Ασφαλείας στο Αιγαίο. Ελληνικές Στρατηγικές Επιλογές και Δομικοί Περιορισμοί: Μια Ρεαλιστική Προσέγγιση», στο Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μια Συνολική Προσέγγιση. Τόμος Β', επιμ. Παναγιώτη Τσάκωνα. Αθήνα: Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, 2003, 99-156.

Κουλουμπής, Θεόδωρος. Διεθνείς σχέσεις. Ισχύς και Δικαιοσύνη. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2^η έκδοση, 2008.

Κυριακάκη, Άννα. Πανεπιστημιακές σημειώσεις Χειμερινό Εξάμηνο 2010-2011, Δ.Π.Μ.Σ. Σχεδιασμός, Διοίκηση και Πολιτική του Τουρισμού, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Μοίρα, Πολυξένη. «Η παράμετρος της θρησκείας στον πολιτιστικό τουρισμό», Αγορά Χωρίς Σύνορα», (2008) τόμος 13 (2), σελ. 152-166.

Μπαμπινιώτης, Γιώργος. Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε., 2^η έκδ., 2002.

Παναγοπούλου, Αλκυόνη. Οι Αξίες στα Νεοελληνικά Αναγνώσματα Εξαταξίου Γυμνασίου περιόδου 1940-1950. Καταγραφή και Αξιολόγηση. Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2015.

Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα-Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: Ο κλάδος του Τουρισμού στην Τουρκία, Φεβρουάριος 2015.

Πρεσβεία της Ελλάδος στην Άγκυρα-Γραφείο Οικονομικών και Εμπορικών Υποθέσεων: Ετήσια Έκθεση 2014 Οικονομίας Τουρκίας και Εμπορικών & Οικονομικών Σχέσεων Ελλάδα-Τουρκίας, Άγκυρα, Απρίλιος 2015.

Συρίγος, Άγγελος. *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2015.

Τράπεζα της Ελλάδος (Επιτροπή μελέτης επιπτώσεων κλιματικής αλλαγής). Ελληνικός Τουρισμός και Κλιματική Αλλαγή: Πολιτικές Προσαρμογής και Νέα Στρατηγική Ανάπτυξης. Αθήνα: Οκτώβριος, 2014.

Τσάκωνα, Παναγιώτη. «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο». Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις». Στο

Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Μια Συνολική Προσέγγιση. Τόμος Β΄, επιμέλεια από τον Παναγιώτη Τσάκωνα, 49-97. Αθήνα: Εκδόσεις Ι.Σιδέρης, 2003.

Τσαρδανίδης, Χαράλαμπος: Γιατί η Ελλάδα δεν μειονεκτεί έναντι της Τουρκίας
<http://foreignaffairs.gr/articles/69273/xaralampos-tsardanidis/giati-i-ellada-den-meionekei-enanti-tis-toyrkias?page=show>

<http://www.mfa.gr/turkey/ellada/ellada-kai-tourkia/genika.html>

<http://www.mfa.gr/blog/dimereis-sheseis-tis-ellados/tourkia/>

http://www.mfa.gr/images/docs/ellinotourkiko/koini_dilwsi.doc

<http://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/>

<http://www.goturkey.gr/el/tags/grafeio-politismoy-kai-toyris moy>

<http://www.mfa.gr/epikairothta/proto-thema/koine-delose-metaksu-tes-kuberneses-tes-ellenikes-demokratias-kai-tes-kuberneses-tes-tourkikes-demokratias.html>

<http://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/eidikotera-keimena/koino-anakoinothen-ellados-tourkias.html>

<http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1266618/sto-20-me-25-h-syneisfora-toy-toyris moy-sto-aep-t.html>

<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=565317>

<http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=526556>

<http://www.kathimerini.gr/804899/article/oikonomia/epixeirhseis/22-ekat-afi3eis-kai-1344-dis-ta-esoda-apo-ton-toyris moy-to-2014>

<http://www.kathimerini.gr/840325/article/oikonomia/die8nhs-oikonomia/rwsiko-to-14-toy-aep-ths-toyrkias>

<http://www.tanea.gr/news/economy/article/5083715/ksenodoxeiako-epimelthrio-elladas-xronia-theamatikh-anakampshs-toy-ellhnikoy-toyris moy-to-2013/>

<http://www.kathimerini.gr/820320/article/epikairothta/ellada/oi-toyrkoi-protimoyn-xio>

<http://www.emprosnet.gr/article/67260-perissoteroi-toyrkoi-sti-hio>

http://www.alithia.gr/sites/default/files/files/i_toyristiki_kinisi_toyrkon_episkepton_sti_hio2.pdf

<http://www.euro2day.gr/news/economy/article/1371138/toyrismos-poioidinai-oi-kalyteroi-pelates-stis-e.html>

<http://www.kathimerini.gr/838227/article/epikairothta/ellada/xiliades-toyrkoi-sth-8essalonikh-timhsan-ton-kemal>

<http://www.voria.gr/article/thessaloniki-se-exi-chronia-12plasia-dianikterefsis-tourkon-touriston>

<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=6418018>

<http://www.kathimerini.gr/842800/article/politismos/atzenta/agia-sofia-1500-xronia-istorias>

<http://www.kathimerini.gr/69439/article/ta3idia/ston-kosmo/kwnstantinoypolh>

<https://goturkey.com/en/pages/content/2308/sumela-monastery>

<http://www.capital.gr/oikonomia/3057601/tourismos-feugoun-oi-rosoi-erxontai-oi-tourkoi>

<http://www.dimokratiki.gr/15-04-2015/ellinotourkiko-touristiko-workshop-sti-smirni/>

<http://www.kathimerini.gr/827312/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/dhmofilhs-proorismos-gia-toyrkoys-kai-voylgaroys-h-8rakh>

<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=674315>

ΦΕΚ 69/Α΄/06.04.2001

ΦΕΚ 81/Α΄/12.04.2001

ΦΕΚ 11/Α΄/17.01.2013

ΦΕΚ 82/Α΄/12.04.2001